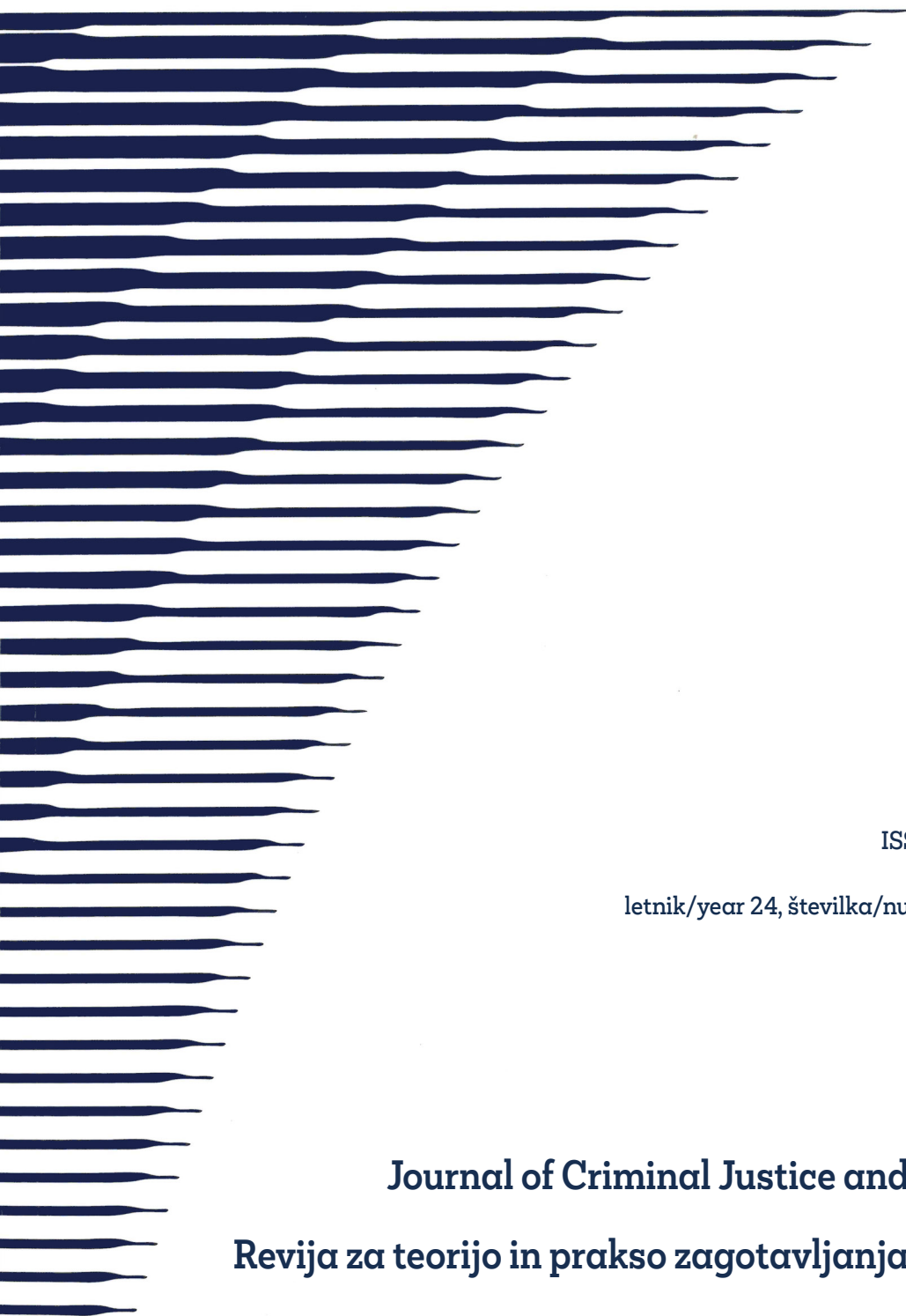

Varstvoslovje

ISSN 2232-2981

letnik/year 24, številka/number 2022/1

Journal of Criminal Justice and Security

Revija za teorijo in prakso zagotavljanja varnosti

O reviji

Varstvoslovje je znanstvena revija, ki spodbuja interdisciplinarno razpravo in izmenjavo ugotovitev s področja proučevanja varnosti. Prizadeva si osvetliti pravne, organizacijske, kriminološke, kriminalitetopolitične, politološke, sociološke, psihološke in druge vidike varnostno relevantnih pojavov in konceptov. Revija prispeva h globljemu razumevanju vloge in delovanja skupnosti, organizacij in posameznikov, ki sodelujejo pri zagotavljanju varnosti.

Primeri tematskih sklopov, ki jih revija pokriva, so:

- teoretične osnove varnosti,
- organizacija in upravljanje varnostnih mehanizmov,
- zatiranje kriminalitete,
- policijska dejavnost,
- zasebnovarnostna dejavnost,
- obveščevalno-varnostna dejavnost in
- informacijska varnost.

Revija *Varstvoslovje* je odprto dostopna revija in izhaja v skladu s pogoji licence Creative Commons Attribution CC BY 4.0.

Journal of Criminal Justice and Security is an open-access journal, published under the terms of the Creative Commons Attribution licence CC BY 4.0.

Glavni in odgovorni urednik / Editor-in-Chief

Urednik števil v slovenskem jeziku / Editor of Slovene Issues

Urednika števil v angleškem jeziku / Editors of English Issues

Uredniški odbor / Editorial Board

Marcelo Aebi, University of Laussane, Laussane, Switzerland

Igor Areh, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Branko Ažman, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Hans-Juergen Albrecht, Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, Freiburg, Germany

Goran Basic, Linnaeus University, Växjö, Sweden

Igor Bernik, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Tore Bjorgo, Norwegian Police University College, Oslo, Norway

Gleb Bogush, Moscow State University – Lomonosov, Moscow, Russia

Hans Boutellier, Verwey-Jonker Institute, Utrecht, The Netherlands

Aleš Bučar-Ručman, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Jiří Buriánek, Charles University, Prague, The Czech Republic

Bojan Dobovšek, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Ioan Durnescu, University of Bucharest, Bucharest, Romania

Katja Eman, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Chris Eskridge, University of Nebraska-Lincoln, Lincoln, NE, USA

Benjamin Flander, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Loraine Gelsthorpe, University of Cambridge, Cambridge, UK

Peter Grabosky, Australian National University, Canberra, Australia

Beata Z. Gruszczynska, University of Warsaw, Warsaw, Poland

Alistair Henry, University of Edinburgh, Edinburgh, UK

Tim Hope, Keele University, Keele, UK

Djordje Ignjatović, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

About the Journal

The Journal of Criminal Justice and Security is a scientific magazine fostering interdisciplinary discussion and exchange of findings in the field of safety and security studies. In its effort to shed light on legal, organisational, criminological, political, sociological, psychological, and criminal-policy aspects of security-relevant concepts and phenomena, it facilitates a deeper understanding of the roles and the functioning of society, organisations, and individuals cooperating in the provision of security.

As such, the *Journal of Criminal Justice and Security* covers the following thematic areas:

- theoretical foundations of safety and security,
- organisation and management of security mechanisms,
- combating criminality,
- policing,
- private security,
- intelligence and security, and
- information security.

Andrej Sotlar, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Andrej Sotlar, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Branko Lobnikar, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Sanja Kutnjak Ivković, Michigan State University, East Lansing, MI, USA

Zoran Kanduč, Inštitut za kriminologijo, Ljubljana, Slovenija

Klara Kerezi, National Institute of Criminology, Budapest, Hungary

Krzysztof Krajewski, Jagellonian University, Krakow, Poland

Gary LaFree, University of Maryland, College Park, MD, USA

Rene Levy, GERN, Guyancourt, France

Tomaš Loveček, University of Žilina, Žilina, Slovak Republic

Alida V. Merlo, Indiana University of Pennsylvania, Indiana, PA, USA

Mirjam Milharčič Hladnik, Znanstvenoraziskovalni center

Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Ljubljana, Slovenija

Mahesh Nalla, Michigan State University, East Lansing, MI, USA

Tinkara Pavšič Mrevlje, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Borislav Petrović, University of Sarajevo, Sarajevo, B&H

Paul Ponsaers, Ghent University, Ghent, Belgium

Iztok Prezelj, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, Slovenija

Amedeo Recasens i Brunet, CESDIP, Paris, France

Bojan Tičar, Univerza v Mariboru, Maribor, Slovenija

Andromachi Tseloni, Nottingham Trent University, Nottingham, UK

Gregor Urbas, Australian National University, Canberra, Australia

Peter Wetzels, Institute of Criminology, Hamburg, Germany

Sabina Zgaga Markelj, Ustavno sodišče Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija

Uvodnik3

ČLANKI

Rok Hacin in Jošt Meško
Kaznovalna politika v nekdanjih jugoslovanskih republikah 5

Ema Šumenjak in Tinkara Pavšič Mrevlje
Psihološke značilnosti storilcev intimnopartnerskih umorov: Sistematični
teoretični pregled26

Manca Rupnik in Katja Eman
Skrite nevarnosti uporabe živega srebra z vidika ogrožanja okolja51

Jaka Ambrožič in Maja Garb
Mamilarski karteli v Mehiki: kriminaliteta in vojna69

POROČILO

Monika Klun in Aleš Bučar Ručman
Poročilo o posvetu Družbena vključenost in mobilnost invalidov88

Uvodnik

Spoštovane bralke, spoštovani bralci!

Prvo številko revije Varstvoslovje letos izdajamo z mešanimi (varnostnimi) občutki. Po eni strani smo se nekako prebili skozi dveletno kalvarijo epidemije covida-19 ter optimistično in polni načrtov ponovno zadihali s polnimi pljuči, po drugi strani pa nas je agresija Rusije na Ukrajino streznila in opozorila, da tudi Evropa ni imuna na vojaške grožnje, čeprav so bile te videti po koncu vojn na območju Zahodnega Balkana precej nerealistične. Žal se je pokazalo, da se različne oblike groženj in tveganj očitno pojavljajo ciklično in da dolgoročno nobene ne moremo odpisati. Zato se mora družba nanje vseskozi pripravljati, v ta namen zagotoviti tudi pomembne družbene resurse in hkrati upati, da do najhujšega ne bo prišlo. Sliši se kot plačilo zavarovalne premije in to ni daleč stran od resnice!

Kaj in koliko lahko varstvoslovna, obramboslovna in druge za varnost družbe relevantne znanstvene discipline prispevajo k pravočasni pripravi družbe in države je več ali manj znano. Tokrat svoj delež prispevajo članice in člani znanstvene skupnosti v obliki štirih prispevkov. Rok Hacin in Jošt Meško sta opravila študijo kaznovalne politike v nekdanjih jugoslovanskih republikah. Opredelila sta dejavnike, ki vplivajo na kaznovalno politiko, pri čemer sta stopnjo zaprtih oseb izbrala kot glavni indikator kaznovalne politike. Med drugim sta ugotovila, da se nekdanje jugoslovanske republike statistično pomembno razlikujejo na področju stopenj zaprtih oseb, sprejema obsojencev, zaprtih tujcev, kriminalitete in obsojenih oseb. Ob tem sta avtorja opozorila tudi na omejitve študije, ki izhajajo iz pomanjkanja relevantnih statističnih podatkov in dejavnikov, ki se povezujejo s kaznovalno politiko v določenih obdobjih in/ali določenih državah.

Emma Šumenjak in Tinkara Pavšič Mrevlje sta opravili sistematični teoretični pregled o psiholoških značilnostih storilcev intimnopartnerskih umorov. Skoraj vsak sedmi umor na svetu namreč sodi v to kategorijo. Sistematični pregled literature je pokazal, da zloraba v otroštvu ni povezana z intimnopartnerskimi umori in da je otroštvo storilcev tovrstnih umorov razmeroma konvencionalno. Tovrstni umori so torej bolj čustvene kot praktične narave, najpogostejši motiv pa je povezan z namenom oziroma dejansko prekinitvijo zveze. Študije poročajo tudi o storilcih, ki imajo duševne motnje, medtem ko so rezultati glede predhodnega nasilja v razmerju neenotni.

Manca Rupnik in Katja Eman predstavljata širše področje rabe živega srebra in kompleksnost problematike onesnaževanja s to strupeno kovino. Pri tem skozi prizmo ekološke kriminologije ugotavljata, da se po eni strani stroka sicer zaveda, za kako zelo toksično kovino gre, vendar je po drugi strani poizkusov, da bi našli alternative, ki ne vsebujejo uporabe živega srebra, oziroma da onesnaževanje z živim srebrom ne bi bilo stranski produkt industrijskih procesov, zelo malo.

Jaka Ambrožič in Maja Garb analizirata vojno, ki jo je v Mehiki sprožilo delovanje mamilarskih kartelov. Čeprav naj bi šlo pri kriminaliteti, povezani

z drogami, za notranjevarnostni problem, s katerim se po navadi ukvarjajo policija in notranje varnostne službe, je analizirani primer specifičen. Zaradi organiziranosti, oboroženosti in načina delovanja mamilarških kartelov na eni strani in vlade oziroma vladnih oboroženih sil na drugi strani ter še posebej zaradi visokega števila smrtnih žrtev imamo po oceni avtorjev v resnici opraviti s pravim oboroženim konfliktom. Tako razmere v Mehiki kažejo na brisanje meja med kriminaliteto, terorizmom in oboroženimi konflikti ter boji oziroma ukrepi proti tem pojavom.

Številko zaokrožuje poročilo o posvetu Družbena vključenost in mobilnost invalidov, ki sta ga pripravila Monika Klun in Aleš Bučar Ručman. Posvet je potekal na mednarodni dan invalidov in je med drugim predstavil raziskovalno angažiranost Fakultete za varnostne vede UM tudi na tem, pomembnem, a vse pre pogosto spregledanem, področju družbene stvarnosti.

Dovolite mi, da se na koncu v imenu uredništva in bralstva zahvalim dosedanjemu dolgoletnemu uredniku številke v angleškem jeziku prof. dr. Branku Lobnikarju, ki je prevzel odgovorno funkcijo v varnostnem sistemu RS. Želimo mu veliko uspeha na novi poti. Novi urednici doc. dr. Maji Modic, pa izrekam dobrodošlico in ji želim uspešno soočenje z izzivi urednikovanja.

Izr. prof. dr. Andrej Sotlar
Gl. in odg. urednik

Kaznovalna politika v nekdanjih jugoslovanskih republikah¹

VARSTVOSLOVJE
letn. 24
št. 1
str. 5–25

Rok Hacin in Jošt Meško

Namen prispevka:

Namen prispevka je opredeliti nekatere dejavnike, ki vplivajo na kaznovalno politiko v nekdanjih jugoslovanskih republikah ter izpostaviti podobnosti in razlike med preučevanimi državami. Stopnja zaprtih oseb je bila izbrana kot glavni indikator kaznovalne politike, saj najbolje odraža kaznovalno naravnost.

Metode:

V študiji smo analizirali podatke o kriminaliteti, obsodbah, zaporskih populacijah in ravni demokracije v nekdanjih jugoslovanskih republikah za obdobje 1995–2019. Uporabljene so bile naslednje statistične metode: bivariatna analiza ter regresijske in diskriminantne analize.

Ugotovitve:

Rezultati regresijskih analiz so pokazali, da se s stopnjo zaprtih oseb v nekdanjih jugoslovanskih republikah povezujejo naslednje spremenljivke: stopnja sprejema, stopnja zaprtih tujcev, stopnja kriminalitete, stopnja obsojenih oseb in časovna komponenta. Rezultati diskriminantne analize so izpostavili statistično pomembne razlike med nekdanjimi jugoslovanskimi republikami na področju stopenj zaprtih oseb, sprejema obsojencev, zaprtih tujcev, kriminalitete in obsojenih oseb.

Omejitve/uporabnost raziskave:

Omejitve študije so vidne v pomanjkanju relevantnih statističnih podatkov, ki so onemogočili izvedbo statističnih analiz pred letom 1995 in povzročile izločitev Bosne in Hercegovine in Črne gore iz statističnih analiz. Zaradi pomanjkanja podatkov v analize nismo vključili dejavnikov, ki se tradicionalno povezujejo s kaznovalno politiko držav in se nanašajo na človekove pravice, medijsko svobodo, zaupanje v pravosodni sistem, ekonomske razlike ipd. Ugotovitve prve študije o primerjavi kaznovalnih politik v nekdanjih jugoslovanskih državah, ki je temeljila na statistični analizi podatkov o kriminaliteti, obsodbah in zaporskih populacijah, so uporabne za kriminologe in penologe, ki se ukvarjajo s primerjalno penologijo in preučevanjem kaznovalnih politik, ter praktike v kazenskem pravosodju držav, vključenih v študijo.

1 Prispevek je nastal v okviru projekta »Penal policy in Yugoslavia and Slovenia in an integrated Europe perspective« (št. IZSEZ0_193653/1), ki ga je financirala Nacionalna švicarska organizacija za znanstveno raziskovanje.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Prispevek predstavlja prvo primerjalno študijo med nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, kjer so bili s statističnimi metodami analizirani nekateri dejavniki kaznovalne politike.

Ključne besede: kaznovalna politika, stopnja zaprtih oseb, stopnja kriminalitete, stopnja obsojenih oseb

UDK: 343.8

Penal Policy in the Former Yugoslav Republics

Purpose:

The paper aims to identify several factors influencing the penal policy in the former Yugoslav republics and highlights the similarities and differences between these countries. The prison population rate was chosen as the main indicator of the penal policy as it best reflects the penal tendencies.

Design/Methods/Approach:

In the study, data on crime, convictions, prison populations, and the level of democracy in the former Yugoslav republics for the period 1995–2019 were analysed. The following statistical methods were used: bivariate analysis, regression and discriminant analyses.

Findings:

Results of the regression analyses showed that the prison population rate in the former Yugoslav republics correlates with the rate of admissions, rate of foreign prisoners, crime rate, rate of persons convicted, and the time component. The discriminant analysis results highlighted statistically significant differences in terms of prison population rates, rate of admissions, rate of foreign prisoners, crime rate, and rate of persons convicted between former Yugoslav republics.

Research Limitations/Implications:

Limitations of the study are visible in the lack of relevant statistical data, which prevent the analysis before 1995 and leading to the exclusion of Bosnia and Herzegovina and Montenegro from the statistical analyses. Due to the lack of data, factors traditionally associated with the penal policy and related to human rights, media freedom, trust in the criminal justice system, economic disparities, etc., were not included in the analyses. The findings of the first comparative study of penal policies in the former Yugoslav republics, based on statistical analyses of data on crime, convictions, and prison populations, are interesting for criminologists and penologists in the fields of comparative penology and penal policies research, and practitioners in the criminal justice systems of countries included in the study.

Originality/Value:

The paper presents the first comparative study between former Yugoslav republics, where several factors of penal policy were analysed by statistical methods.

Keywords: penal policy, prison population rate, crime rate, rate of persons convicted

UDC: 343.8

1 UVOD

Michael Tonry (2007) je izpostavil, da so vse kaznovalne politike in kulture kaznovanja lokalne. Opredelitev lokalnosti pa predstavlja problem, saj lahko govorimo o specifičnem geografskem/etničnem/pravnem/zgodovinskem itd. območju, ki zajema eno ali več držav. Prav tako se pojmovanje lokalnosti razlikuje med državami (npr. lokalnost v večjih državah zajema območje primerljivo z območjem ene ali več manjših držav, medtem ko se v manjših državah lokalnost pojmuje kot specifična regija ali del regije; v svetovnem merilu pa se z »lokalnostjo« večinoma opredeljuje del kontinenta). V preučevanju kaznovalne politike zasledimo več takih »lokalnosti«, o katerih lahko govorimo kot o izjemah (ang. *exceptionalism*) oziroma ekscesih (ang. *excess*) (Cavadino in Dignan, 2006; Flander in Meško, 2016). Med izjeme prištevamo skandinavske države (Norveška, Švedska, Danska in Finska od konca šestdesetih let), kjer so se stopnje zaprtih oseb in razvoj obravnave obsojencev (zelo nizke stopnje zaprtih oseb in humanizacija zaporne kazni) bistveno razlikovale od tistih v širšem evropskem prostoru, ki so mu te države pripadale. Med ekscese pa prištevamo anglosaške države (Velika Britanija, Avstralija, Nova Zelandija in predvsem ZDA), kjer je prišlo do drastičnega zaostrovanja kaznoválnih politik, kar se odraža v visokih stopnjah zaprtih oseb (ZDA ima najvišjo stopnjo zaprtih oseb v svetu) in slabšanju razmer v zaporih (Pratt, 2011).

Izpostaviti moramo problematiko multietničnih, multikulturnih ali preprosto izjemno velikih držav, v katerih prebivajo različne skupnosti z lastno kulturo in zgodovino, ki vplivata na regionalne posebnosti. Slednje imajo velik vpliv na oblikovanje in izvrševanje kaznoválnih politik v tovrstnih državah oziroma delih držav. V splošnem obstaja konsenz med raziskovalci, da so razlike v kaznoválnih politikah posledica specifičnosti zgodovinskega razvoja in kulture posamezne države (regije ali skupnosti) (Tonry, 2001; Zimring in Hawkins, 1991).

Obstoječe znanje o kaznoválnih politikah nekdanjih socialističnih držav pred letom 1990 je omejeno. Med omejitve poleg literature v avtohtonih jezikih (ki so raziskovalcem na Zahodu večinoma nerazumljivi) prištevamo tudi pomanjkanje relevantnih statističnih podatkov o kriminaliteti in zapiranju, saj tovrstni podatki, ali: 1) niso obstajali (kar je malo verjetno), 2) so bili prirejeni (socialistične države so bile razvpite po prirejanju uradnih statistik; npr. v času Gorbačova so bile v Sovjetski zvezi prvič sploh javno objavljene realne statistike) in 3) so jih imeli za državno skrivnost in posledično niso bili javno objavljeni. Večina postsocialističnih držav danes beleži najvišje stopnje zaprtih oseb v Evropi (Aebi in Tiago, 2021),

kar lahko privede do sklepa, da imajo in da so tudi v preteklosti imele najstrožjo kaznovalno politiko. Prenagljeno posploševanje pa lahko privede do napačnih zaključkov, saj so med (nekdanjimi) socialističnimi državami obstajale in še vedno obstajajo izjeme. Jugoslavija oziroma republike nekdanje Jugoslavije predstavljajo takšno izjemo.

V prispevku se osredotočamo na kaznovalno politiko v nekdanjih jugoslovanskih republikah, da bi opredelili (morebitne) regionalne posebnosti v kaznovalnih politikah obravnavanih držav. Natančneje, v študiji zasledujemo dva cilja. V prvem delu izpostavljamo podobnosti in razlike v kaznovalnih politikah (stopnje obsojenih oseb) med (nekdanjimi) jugoslovanskimi republikami v obdobju 1952–2019. V drugem delu študije pa se osredotočamo na statistične analize dejavnikov, ki vplivajo na kaznovalno politiko držav na območju nekdanje Jugoslavije po razpadu skupne države, in izpostavljamo podobnosti in razlike med državami.

2 O KAZNOVALNI POLITIKI

Kaznovalna politika, kot del kriminalitetne politike, odraža prevladujočo kulturo države, ki temelji na odgovornosti politikov in soodgovornosti javnosti. Samo kaznovanje (tj. namen kaznovanja) namreč predstavlja simbolično in ekspresivno reakcijo na kršenje družbenih norm, ki pa je hkrati spremenljivo in protislovno, saj se v njej prepletajo različna čustva in vrednote (Milutinović, 1984; Snacken, 2010). Oziroma, kot sta zapisala Plesničar in Drobnjak (2019, str. 121): »Namen kaznovanja predstavlja srčiko kaznovalne politike ...«. Kaznovalna politika naj bi bila legitimna, če odraža temeljne vrednote družbe, ki so zapisane in zavarovane z ustavo in kazensko zakonodajo, ki jo sodišča izvajajo v praksi, s kaznovanjem kršiteljev tovrstnih norm.

Kaznovalna politika predstavlja »živ organizem«, na katerega vplivajo širši ekonomski, družbeni in politični dejavniki. Opredelitev determinant kaznovalne politike je mnogo in so si medsebojno podobne. Snacken in drugi (1995) delijo dejavnike kaznovalne politike v: 1) notranje (reakcije znotraj kazenskopravnega sistema na kriminaliteto in kaznovanje), 2) zunanje (demografske in ekonomske spremembe) ter 3) posredne (interakcije med kaznovalno politiko, javnim mnenjem, mediji in političnimi reakcijami na kriminaliteto in kaznovanje). Lappi-Seppälä (2011) je opredelil kaznovalno politiko v družbenem, političnem, ekonomskem in kulturnem kontekstu, v katerega je vključil dejavnike družbene blaginje, zaupanje in legitimnost, politično ekonomijo, demografske značilnosti, vlogo medijev, strukturo pravosodja in pravno kulturo (anglosaški in kontinentalni pravni red), kriminaliteto ter procese znotraj kazenskega pravosodja. V splošnem lahko med determinante kaznovalne politike prištevamo: socialno politiko, politično ekonomijo, človekove pravice, politično kulturo, strukturo pravosodja, demografske značilnosti ter zaupanje in legitimnost.

Močna socialna država neposredno ustvarja pogoje za manj represivno kaznovalno politiko z zagotavljanjem alternativ zapornim kaznim. Enakopravna družba, v kateri je skrb za dobrobit sočloveka vrednota, je manj naklonjena strogemu kaznovanju, v primerjavi z družbami, v katerih so družbene razlike

in družbena distanca velike in se (strogo) kaznovanje uporablja predvsem zoper nižje družbene sloje (Cavadino in Dignan, 2006; Lappi-Seppälä, 2008)

Človekove pravice predstavljajo tradicionalno oviro kaznovalnemu populizmu. Tonry (2001) je izpostavil, da je ravnotežje med nadzorom kriminalitete in spoštovanjem človekovih pravic ključen element v razumevanju kaznovanja. Razlike v ravnotežju se odražajo v celotnem procesu kaznovanja. V ZDA je ravnotežje v prid nadzoru kriminalitete, kar je vplivalo na strogost kaznovanja in (izredno) visoke stopnje zaprtih oseb, medtem ko je v Evropi ravnotežje v prid spoštovanju človekovih pravic, kar je privedlo do humanizacije kaznovanja (Snacken in van Zyl Smit, 2013).

Neposredna povezava med kaznovalnimi politikami in političnimi kulturami izvira iz osnovnih značilnosti političnega diskurza. Na pogajanju temelječa politika stremi h konsenzu in zmanjšuje kontroverznosti ter vodi v dosledne, dolgotrajne politike. Z drugimi besedami, demokracije, ki temeljijo na konsenzu, so manj dovzetne za politični in kaznovalni populizem (Green, 2008; Lappi-Seppälä, 2011). Tonry (2007) je izpostavil, da politizacija kazenskega pravosodja neposredno vpliva na obliko izbora tožilcev in sodnikov (politični izbor – izvoljeni ali meritokratski izbor – imenovani) ter sposobnost politikov vplivati na odločanje v kazenskih primerih.

V heterogenih družbah obstaja večja verjetnost, da se bodo pripadniki verskih/rasnih/etničnih manjšin znašli pod »nadzorom« kazenskega pravosodja. V splošnem države s homogeno strukturo prebivalstva (npr. Norveška) beležijo nižje stopnje zaprtih oseb, iz česar lahko sklepamo, da so njihove kaznovalne politike manj stroge kot v državah s heterogenim prebivalstvom (npr. ZDA (Afroameričani), Francija (Alžirci, Maročani in Tunizijci), Avstralija (Aborigini) itd.) (Tonry, 2009).

Države, v katerih družbene in politične institucije uživajo visoko stopnjo legitimnosti, imajo najnižje stopnje zaprtih oseb (npr. Skandinavske države). Fukuyama (1995) in Furedi (2002) sta izpostavila, da sta zaupanje in represija medsebojno povezana, saj je visoka stopnja zaprtih oseb posledica izgube zaupanja v družbi. Slednja je posledica oslabljenih skupnosti, porasta individualizma in rasti »kulture strahu« v družbi.

V splošnem bi lahko sklepali, da imajo države s podobno ekonomsko razvitostjo, kulturo in politično ureditvijo podobne kaznovalne politike. Cavadino in Dignan (2006) sta opozorila, da se kljub povezanosti omenjenih dejavnikov lahko pojavijo anomalije (tj. izjeme držav). Ena izmed takšnih anomalij med socialističnimi državami je bila Jugoslavija, saj se je po politični in ekonomski ureditvi kot tudi v kaznovalni politiki razlikovala od drugih socialističnih držav. Hkrati pa so znotraj same Jugoslavije obstajale razlike v ekonomski razvitosti, kulturi, zgodovinskem razvoju itd. med republikami, ki so se med drugim odražale v kaznovalni politiki posameznih republik v obdobju skupne države, še posebej pa po osamosvojitvi držav v devetdesetih letih.

3 KAZNOVALNA POLITIKA V (NEKDANJIH) JUGOSLOVANSKIH REPUBLIKAH

Kaznovalna politika v Jugoslaviji (tj. jugoslovanskih republikah) je temeljila na egalitarizmu in močni socialni državi, ki sta se odražala v majhnem deležu nepogojnih zapornih kazni in relativni nizki stopnji zaprtih oseb (najnižji med socialističnimi državami) (Brinc, 1991; Jasiński, 1984). Hkrati je bila kaznovalna politika pod močnim vplivom socializma (komunistične partije), ki se je kazal v strogem kaznovanju političnih disidentov in storilcev kaznivih dejanj zoper državno gospodarstvo. Edinstven narodnostni položaj v Jugoslaviji, ki je izhajal iz multietničnega prebivalstva, je spodbudil strogo kaznovanje kriminalnih dejanj, ki so se nanašala na sovražno propagando ali spodbujanje etičnega ali verskega sovraštva (»Kazenski zakon Socialistične federativne republike Jugoslavije«, 1976; Macfarlane, 1990). Sklepamo, da so bile tovrstne stroge kazni v veljavi za zaščito mirnega sobivanja multietničnega prebivalstva.

V prvih letih nove socialistične države je bila kaznovalna politika v Jugoslaviji pod močnim vplivom Sovjetske zveze. Po letu 1948 se je Jugoslavija oddaljila od sovjetskega modela uniformirane centralizirane politike in zasledovala večjo decentralizacijo, ne le v političnem sistemu (»Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije«, 1974), temveč tudi v kaznovalni politiki. Medtem ko je Kazenski zakon iz leta 1951 (»Krivični zakonik«, 1951) okreplil vlogo kazenskopravnega sistema in legalnosti (zmanjšal je moč socialistične ideologije in komunistične partije v kaznovanju), se je resnična decentralizacija kaznovalne politike začela leta 1977, ko so vse republike sprejele lastno kazensko zakonodajo (Bavcon in Šelih, 1999; »Kazenski zakon Socialistične federativne republike Jugoslavije«, 1976). Uveljavitev nove kazenske zakonodaje na republiški ravni je močno vplivala na razvoj penologije in profesionalizacijo zaporskega osebja v posameznih republikah (npr. slovenska penologija se je ločila od jugoslovanske penologije in nadaljevala pot približevanja penologijam demokratičnih evropskih držav, ki temelji na spoštovanju človekovih pravic) (Hacin, 2015).

Že pred letom 1977 so bile med posameznimi republikami vidne razlike v kaznovalni politiki. V obdobju 1952–1989 je v vseh republikah (z izjemo Makedonije²) opažen trend upadanja stopenj obsojenih polnoletnih oseb (graf 1). Stopnje obsojenih oseb so bile najvišje v ekonomsko najbolj razvitih republikah Sloveniji in Hrvaški, ki pa sta hkrati beležili največji delež pogojnih obsodb med republikami (približno 50 % vseh obsodb). Gledano celostno je premoženjska kriminaliteta v obdobju 1952–1989 narastla z 22,7 % na 31,2 %, medtem ko je število obsojenih oseb za kazniva dejanja zoper življenje in telo upadlo s 16,6 % na 12,2 % vseh obsodb (Brinc, 1991). Primerjava med republikami je pokazala, da je razmerje med številom obsojenih oseb za premoženjsko kriminaliteto in nasilno kriminaliteto znašalo 2–3 : 1, medtem ko je v Sloveniji to razmerje znašalo 6 : 1 (Grupković, 1989; 1990). Posledično je bila v Sloveniji povprečna dolžina zaporne kazni nižja kot v ostalih republikah, kar se je odražalo tudi v nizkih stopnjah zaprtih oseb, ki so bile pod povprečjem Jugoslavije (v letu 1983 je stopnja zaprtih oseb v Sloveniji znašala 72, medtem ko je stopnja zaprtih oseb v Jugoslaviji znašala 101) (Hacin in Meško, 2020; Jasiński, 1984).

² V letu 2019 se je ime države spremenilo v Severno Makedonijo. V prispevku uporabljamo izraz Makedonija.

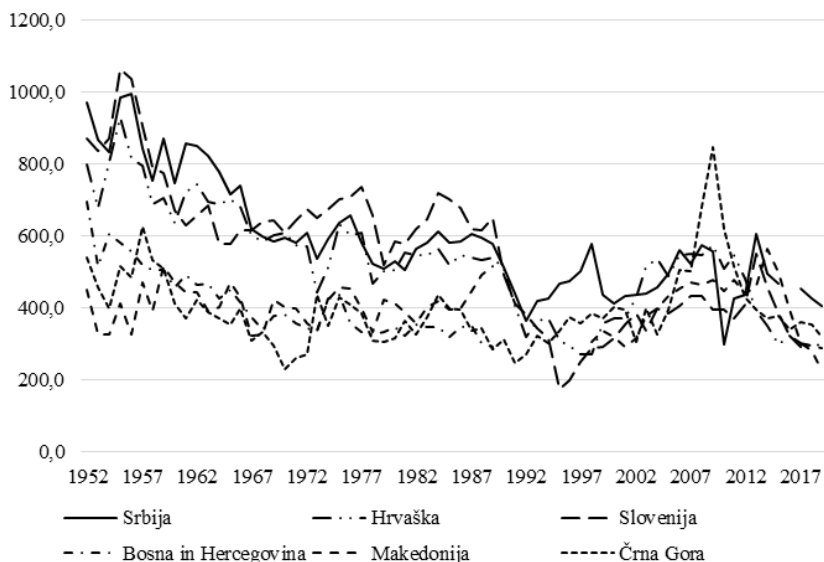
Skupne značilnosti kaznovalne politike v jugoslovanskih republikah so bile vidne v: 1) vrzeli med politično proklamirano strogo kaznovalno politiko in humano prizanesljivo kaznovalno prakso, 2) splošnemu trendu upadanja števila obsojenih oseb in 3) prizadevanju za resocializacijo obsojencev, kar je med drugim vplivalo na najnižjo stopnjo zaprtih oseb med socialističnimi državami (Jasiński, 1984). Hkrati pa so obstajale številne razlike. Izhajajoč iz stopenj obsojenih oseb, bi lahko sklepali, da sta imeli Slovenija in Hrvaška najbolj strogo kaznovalno politiko, vendar v praksi ni bilo tako, saj je bila približno polovica obsodb na zaporno kazen pogojnih. Hkrati sta bili dolžina kazni in stopnja zaprtih oseb v teh dveh republikah najnižji. Jasno pa je, da je bilo število posameznikov, ki so »imeli opravka« s kazensko-pravnim sistemom v Sloveniji in Hrvaški, večje kot v drugih republikah, kar kaže na razširjeni formalni družbeni nadzor. Primerjava značilnosti kriminalitete med republikami pokaže jasno ločnico med severnimi ekonomsko bolj razvitimi republikami, za katere je značilen majhen delež nasilnih kaznivih dejanj in visok delež premoženjskih kaznivih dejanj, ter ostalimi jugoslovanskimi republikami (Grupković, 1989; 1990). Sklepamo lahko, da je večja prisotnost nasilnih kaznivih dejanj vplivala na strožjo kaznovalno politiko in prakso v »južnih« republikah, vključno s številom smrtnih kazni (zlasti v Srbiji ter Bosni in Hercegovini).

Kaznovalna politika v nekdanjih jugoslovanskih republikah se je po letu 1991 močno spremenila. Ne le, da je večina izmed njih izkusila vse grozote državljanske vojne, temveč so se soočile tudi s spremenjeno politično, družbeno in ekonomsko realnostjo. Drastičen porast kriminalitete, ki je bil značilen za prehod socialističnih držav v demokratični sistem (Krajewski, 2013), je v nekdanje jugoslovanske republike prišel z veliko zamudo (npr. v Sloveniji) ali pa sploh ne (po začetnem hitrem naraščanju kriminalitete je sledilo obdobje upadanja, npr. Srbija) (Eurostat, 2021). Kljub temu so države začele zaostrovanje kaznovalnih politik. V nasprotju s socialističnim obdobjem, ko je komunistična partija le na deklarativni ravni podpirala strog pristop do kriminalitete, je bil po letu 1991 le-ta vključen v zakonodajo. Flander in Meško (2016) sta izpostavila, da so nove politične elite nadomestile strokovnjake, ki so soustvarjali kaznovalno politiko v sedemdesetih in osemdesetih letih, z lastnimi politično primernimi strokovnjaki. Učinki zaostrovanja so bili vidni v: 1) zvišanju najvišje kazni z 20 na 30, 40 ali 50 let (odvisno od države), 2) uvedbi dosmrtnega zapora (npr. Slovenija) in dosmrtnega zapora brez možnosti pogojnega izpusta (npr. Srbija), 3) strožjih kaznih za določena kazniva dejanja (npr. kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost, kazniva dejanja povezana s prepovedanimi drogami itd.), 4) uvedbi novih oblik kaznivih dejanj v zakonodajo in inkriminacija nekaterih vrst nasilja (npr. nasilje v družini, šikaniranje na delovnem mestu, zaposlovanje na črno, lažni stečaj, zloraba monopolnega položaja itd.), 5) spremembah kazensko procesnega prava (predrugachenje zakonske ureditve policijskega zaslišanja, kjer lahko ob navzočnosti zagovornika poleg preiskovalnega sodnika osumljenca zaslišuje tudi policija) in 6) alternativnih oblikah kaznovanja (zlasti delo v korist skupnosti) in novih pravnih mehanizmih, s katerimi je zakonodajalec želel pospešiti potek kazenskih postopkov in doseči večjo učinkovitost z ukrepi za bolj ekonomičen potek glavne obravnave (sporazum z državnim tožilcem o priznanju krivde ter

predobravnavnem naroku in naroku za izrekanje kazenske sankcije, ki lahko nadomesti glavno obravnavo) (Flander in Meško, 2013).

Zaostritev kaznoválnih politik je potekala v vseh nekdanjih jugoslovanskih republikah. Kljub temu so stopnje obsojenih oseb upadle (Hrvaška, Slovenija, Makedonija in Srbija) ali ostale praktično na isti ravni (Bosna in Hercegovina) kot v zadnjih letih skupne države (graf 1). Delež pogojnih obsodb se je zvišal v vseh državah, kar na prvi pogled kaže na prizanesljivost v kaznovanju (Grupković, 1989; 1990). Analiza stopenj zaprtih oseb izpostavlja, da so domneve glede večje prizanesljivosti v kaznovanju prenašljive (vsaj v nekaterih državah), saj so se zaporske populacije v vseh državah od sredine devetdesetih skoraj podvojile. Po osamosvojitvi nekdanjih jugoslovanskih republik sta postala tretja in resocializacija obsojencev, ki sta bila značilna za obdobje po letu 1977, sekundarnega pomena v kaznovanju v večini držav, saj so se v kaznoválnih politikah začeli pojavljati močni elementi retributivizma, ki so se kazali predvsem v strožjih kaznih (tj. daljših zapornih kaznih).

V zadnjih 30 letih se je razvoj kaznoválnih politik v nekdanjih jugoslovanskih republikah precej razlikoval. Gledano celostno, je prišlo, predvsem po letu 1991, do zaostritve kaznovanja v vseh državah, kar kaže na vpliv zahodne punitivnosti oziroma večje kaznoválne naravnosti (Flander in Meško, 2016). Zaostrovanje kaznovanja je težko racionalno opravičiti, saj ni prišlo do drastičnega porasta kriminalitete ali najhujših oblik kriminalitete (Eurostat, 2021). Hkrati so se nameni kaznovanja oddaljili od resocializacije obsojencev in začeli zasledovati retributivne in preventivne elemente kaznovanja (Ambrož, 2016). Ob številnih podobnostih med državami (npr. večanje zaporske populacije, nove oblike kaznovanja, strožje kazni itd.) pa so prisotne tudi razlike, predvsem v kaznoválni praksi. Kljub zaostrovanju kazenske zakonodaje je praktikom v kazenskem pravosodju v Sloveniji in Hrvaški uspelo ohraniti tradicijo prizanesljivega kaznovanja (npr. Hrvaška je omejila maksimalno zaporno kazen na 40 let in ni uvedla dosmrtnega zapora; v Sloveniji je bila v letu 2021 prvič izrečena kazenska sankcija dosmrtnega zapora (sodba kasneje razveljavljena), čeprav je v zakonodaji prisotna že od leta 2008; v obeh državah so se začele opuščati kratkotrajne kazni zapora oziroma so se le-te nadomestile z alternativnimi sankcijami) (Hacin in Meško, 2020). Po letu 1991 lahko še vedno opazimo vzorec, ki se je oblikoval že v času Jugoslavije, kjer ekonomsko najbolj razviti severni državi (Slovenija in Hrvaška) v primerjavi z manj razvitimi južnimi državami (Srbija, Črna gora in Makedonija) nimata tako stroge kaznoválnne politike in prakse ter imata nižje stopnje zaprtih oseb (Aebi in Tiago, 2021). Hkrati pa stopnje oseb, vključenih v probacijo (izvajanje formalnega nadzora nad storilci kaznivih dejanj, ki so bili predhodno obsojeni zgolj na pogojno kazen, oziroma nadomeščajo zaporno kazen z alternativnimi kaznimi, npr. delo v korist skupnosti, hišni zapor, pogojna kazen z varstvenim nadzorom itd.), naraščajo v vseh državah, kar kaže na razširitev mrež formalnega družbenega nadzora, saj se z izjemo Hrvaške zaporske populacije v drugih državah niso sorazmerno zmanjšale (Aebi in Hashimoto, 2021).

Graf 1: Stopnja obsojenih polnoletnih oseb v (nekdanjih) jugoslovanskih republikah v obdobju 1952–2019 (vir: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2020; Brinc, 1991; Državni zavod za statistika Republika Makedonija, 2002, 2008, 2014; Državni zavod za statistika Republika Severna Makedonija, 2020; Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1994, 2000, 2006, 2012, 2018; Grupković, 1989; Republički zavod za statistiku Republika Srbija, 2000, 2004, 2009; 2014, 2020; Statistični urad Republike Slovenije, 2021; Uprava za statistiku Crne Gore, 2008, 2014, 2020)

* Od leta 1999 območje Srbije ne vključuje Kosova.

** Na grafu niso prikazani naslednji podatki o stopnjah obsojenih polnoletnih oseb: Srbija (2016), Hrvatska (2018 in 2019), Bosna in Hercegovina (1990–2016) in Makedonija (1990–1997).

4 METODOLOGIJA

Študija se osredotoča na dejavnike, ki se povezujejo s kaznovalno politiko v nekdanjih jugoslovanskih republikah. Z grafa 1 je razvidno, da so se stopnje obsojenih polnoletnih oseb (eden izmed ključnih indikatorjev kaznovalne politike držav) med posameznimi republikami v obdobju 1952–2019 močno razlikovale. Namen študije je s statističnimi metodami (bivariatne, regresijske in diskriminantne analize) preveriti, kateri dejavniki se povezujejo s kaznovalno politiko nekdanjih jugoslovanskih republik, ter izpostaviti podobnosti in razlike med državami. Uporabljeni so bili podatki o kriminaliteti, obsodbah, zaporskih populacijah in ravni demokracije za obdobje 1995–2019. V bivariatnih in regresijskih analizah so države obravnavane kot celota in ne posamično. V statistične analize smo vključili naslednje dejavnike:

Stopnja zaprtih oseb (ang. *prison population rate*) je glavni indikator kaznovalne politike³ držav in predstavlja število zaprtih oseb na 100.000 prebivalcev na specifičen dan v letu (1. september do leta 2016 oziroma 31. januar od leta 2017 dalje). Izračunava se po formuli: Stopnja zaprtih oseb = število zaprtih oseb / število prebivalcev * 100.000. Podatke o stopnjah zaprtih oseb smo pridobili iz letnih poročil Sveta Evrope SPACE I (fra. *Statistiques Pénales Annuelles du Conseil de l'Europe*) in Evropskih zbornikov o kriminalitetnih in pravosodnih statistikah (ang. *European sourcebook of crime and criminal justice statistics*).

Stopnja sprejema (ang. *rate of admissions*) prikazuje število vseh zaprtih oseb (vključno s priporniki), ki so bile nameščene v zapor, druge institucije za prestanje kazenskih sankcij ali pripor na 100.000 prebivalcev v obdobju enega leta. Podatke o sprejemu zaprtih oseb in številu prebivalcev smo pridobili iz letnih poročil Sveta Evrope SPACE I in Evropskega zbornika o kriminalitetnih in pravosodnih statistikah, iz katerih smo izračunali stopnjo sprejema po formuli: Stopnja sprejema = število sprejetih oseb v zaporske institucije / število prebivalcev * 100.000.

Stopnja zaprtih tujcev prikazuje število tujcev (obsojenih) v zaporih, drugih institucijah za prestanje kazenskih sankcij na specifičen dan v letu (1. september do leta 2016 oziroma 31. januar od leta 2017 dalje). Podatke o številu tujcev med obsojenci in številu prebivalcev smo pridobili iz letnih poročil Sveta Evrope SPACE I in Evropskih zbornikov o kriminalitetnih in pravosodnih statistikah, iz katerih smo izračunali stopnjo zaprtih tujcev po formuli: Stopnja zaprtih tujcev = število zaprtih tujcev / število prebivalcev * 100.000.

Stopnja kriminalitete (ang. *crime rate*) prikazuje število zaznanih kaznivih dejanj na 100.000 prebivalcev v enem letu. Podatki o številu kaznivih dejanj so bili pridobljeni iz Eurostatove podatkovne baze o kriminaliteti (do leta 2005) in Evropskih zbornikov o kriminalitetnih in pravosodnih statistikah (po letu 2005). Primerjava podatkov v letih, ki so dostopni v evropski bazi podatkov in Evropskih zbornikih o kriminalitetnih in pravosodnih statistikah, ni pokazala razlik med podatki, kar pomeni, da odstopanj med podatki ni ter da je zbiranje podatkov potekalo po isti metodi. Podatki o številu prebivalstva so bili pridobljeni iz Evropskih zbornikov o kriminalitetnih in pravosodnih statistikah. Iz zbranih podatkov smo izračunali stopnjo kriminalitete po formuli: Stopnja kriminalitete = število kaznivih dejanj / število prebivalcev * 100.000.

Stopnja obsojenih oseb (ang. *rate of persons convicted*) prikazuje število obsojenih polnoletnih oseb na 100.000 prebivalcev v enem letu. Podatki o številu obsojenih oseb so bili pridobljeni iz letnih statističnih poročil (poglavje o pravosodju) posameznih držav, vključenih v analize, podatki o številu prebivalstva pa iz Evropskih zbornikov o kriminalitetnih in pravosodnih statistikah. Iz zbranih podatkov smo izračunali stopnjo obsojenih oseb po formuli: Stopnja obsojenih polnoletnih oseb = število obsodb / število prebivalcev * 100.000.

Indeks demokracije prikazuje raven demokracije v posamezni državi na intervalu od -10 (avtokracija) do +10 (demokracija). Podatke o indeksu demokracije smo pridobili iz podatkovne baze »The Polity Project«, ki ga izvaja Center za

³ *Cavadino in Dignan (2006) sta izpostavila, da stopnja zaprtih oseb odraža kaznovavno naravnost držav, saj je razvrščanje držav glede na strogost kaznovanja, ki temelji na uporabi stopenj zaprtih oseb, podobna tistim, kjer je uporabljen bolj celosten pristop.*

sistemski mir (ang. *Center for Systemic Peace*). Spremenljivka je bila centrirana (ang. *Grand Mean Centered*) in uporabljena v obliki izračunanih razlik med vrednostjo posamezne države in aritmetično sredino.

V regresijske analize je bila poleg zgoraj opisanih spremenljivk vključena tudi časovna spremenljivka *Leta*.

Omejitve študije se kažejo predvsem v pomanjkanju relevantnih statističnih podatkov za večino izbranih držav pred letom 1995, ki so onemogočile izvedbo analiz za daljše časovno obdobje (pred letom 1995). Zaradi prevelikega obsega manjkajočih podatkov o kriminaliteti in zaporskih populacijah Bosna in Hercegovina ter Črna gora nista bili vključeni v analize. Zaradi pomanjkanja podatkov v analizo niso vključeni naslednji podatki o:

- stopnjah zaprtih oseb: 1) Srbija (1995–2002, 2004, 2017), 2) Hrvaška (2017), 3) Slovenija (2017) in 4) Makedonija (1995–1998, 2017);
- stopnjah sprejema: Srbija (1995–2001, 2016), Hrvaška (2006, 2016), Slovenija (2016) in Makedonija (1995–1999, 2016);
- stopnjah zaprtih tujcev: Srbija (1995–2004, 2017), Hrvaška (2001, 2003, 2007, 2017), Slovenija (2001, 2003, 2017) in Makedonija (1995–1999, 2001, 2003, 2017);
- stopnjah kriminalitete: Makedonija (1995–1999, 2008, 2009);
- stopnjah obsojenih oseb: Srbija (2016), Hrvaška (2018, 2019) in Makedonija (1995–1997); in
- indeksu demokracije za leto 2019.

Hkrati zaradi pomanjkanja podatkov v analize nismo vključili dejavnikov, ki se tradicionalno povezujejo s kaznovalno politiko držav in se nanašajo na človekove pravice, medijsko svobodo, zaupanje v pravosodni sistem, ekonomske razlike ipd.

5 REZULTATI

Pred izvedbo regresijskih analiz, na podlagi katerih smo opredelili dejavnike, ki se povezujejo s kaznovalno politiko (stopnja zaprtih oseb) v nekdanjih jugoslovanskih državah, smo izvedli Spearmanov koeficient korelacije (tabela 1). Analizo smo izvedli zaradi preliminarne ocene dejavnikov, ki korelirajo s stopnjo zaprtih oseb, in preverbe korelacij med odvisno spremenljivko in ostalimi spremenljivkami. Rezultati so pokazali, da obstajajo statistično pomembne korelacije med stopnjo zaprtih oseb in: 1) stopnjo sprejema ($r = 0,31$; $p < 0,01$), 2) stopnjo zaprtih tujcev ($r = -0,30$; $p < 0,01$), 3) stopnjo kriminalitete ($r = -0,55$; $p < 0,01$), 4) stopnjo obsojenih oseb ($r = 0,47$; $p < 0,01$) in 5) indeksom demokracije ($r = -0,43$; $p < 0,01$).

S Spearmanovim koeficientom korelacije smo preverili, ali obstaja problem multikolinearnosti med spremenljivkami – ali odvisna spremenljivka visoko korelira z drugimi spremenljivkami. Korelacije, katerih vrednosti so višje od 0,80, so problematične, saj je nemogoče opredeliti posamezne vrednosti regresijskih koeficientov, ker obstaja neskončno število možnih kombinacij ustreznih koeficientov (Field, 2009). Iz tabele 1 je razvidno, da so korelacije med spremenljivkami ustrezne, saj med njimi ni multikolinearnosti. Opravljeni so bili dodatni diagnostični testi, ki so potrdili odsotnost multikolinearnosti med

spremenljivkami. Test kolinearnosti (ang. *Variance Inflation Factor* [VIF]) je bil za vsako spremenljivko v ustvarjenih modelih ustrezen (vrednosti niso presegle 2,1) (tabela 2).

Tabela 1:
Korelacijska matrika – stopnja zaprtih oseb

	1	2	3	4	5	6
Stopnja zaprtih oseb	–					
Stopnja sprejema	0,31**	–				
Stopnja zaprtih tujcev	-0,30**	-0,28*	–			
Stopnja kriminalitete	-0,55**	-0,21	0,46**	0,26*	–	
Stopnja obsojenih oseb	0,47**	0,24*	-0,12	0,45**	0,03	–
Indeks demokracije	-0,43**	-0,28*	0,67**	0,12	0,55**	-0,03

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Z multivariatnimi regresijskimi analizami smo preverili, kateri dejavniki se povezujejo s kaznovavno politiko, ki se odraža v stopnji zaprtih oseb v nekdanjih jugoslovanskih republikah. Oblikovali smo tri modele, v katerih smo preverili korelacije med stopnjo sprejema, stopnjo zaprtih tujcev, stopnjo kriminalitete, stopnjo obsojenih oseb, ravno demokracije in stopnjo zaprtih oseb (tabela 2). V prvem modelu smo preverili povezanost dejavnikov s kaznovavno politiko, ki se (neposredno) navezujejo na sam zaporski sistem (tj. stopnja sprejema in zaprtih tujcev) in časovna komponenta. Rezultati so pokazali, da se s stopnjo zaprtih oseb v nekdanjih jugoslovanskih republikah v obdobju 1995–2019 povezujejo naslednje spremenljivke: 1) stopnja sprejema ($\beta = 0,32$; $p < 0,01$), 2) stopnja zaprtih tujcev ($\beta = -0,42$; $p < 0,001$) in 3) časovna komponenta – leta ($\beta = 0,67$; $p < 0,001$). Iz rezultatov regresijske analize izhajajo naslednje pomembne ugotovitve: 1) velik sprejem obsojencev v zapore vpliva na povečanje stopnje zaprtih oseb ter je hkrati indikator stroge kaznovalne politike, kjer je primarna oblika kaznovanja odvzem prostosti, 2) število tujih obsojencev negativno vpliva na višjo stopnjo zaprtih oseb (tj. večje, kot je število tujcev v zaporih, nižja je stopnja zaprtih oseb), kar nasprotuje ugotovitvam Tonryija (2009), da sta manjšinsko prebivalstvo v heterogenih družbah in tujci pogosteje izpostavljeni strožjemu kaznovanju, kar privede do višjih stopenj zaprtih oseb (nadaljnje raziskovanje je potrebno, saj je možno, da so zaradi relativnega majhnega deleža tujega prebivalstva v preučevanih državah le-ti kaznovani strožje, vendar se to ne odraža v višjih stopnjah zaprtih oseb, saj je število tujih obsojencev nizko) in 3) z leti se stopnja zaprtih oseb povečuje. Delež pojasnjene variance znaša 58,7 %.

V drugem modelu smo preverili povezanost dejavnikov s kaznovavno politiko, ki posredno vplivajo na stopnjo zaprtih oseb (to so stopnja kriminalitete, stopnja obsojenih oseb in indeks demokracije) in časovne komponente. Rezultati so pokazali, da se s stopnjo zaprtih oseb v nekdanjih jugoslovanskih republikah v obdobju 1995–2019 povezujejo naslednje spremenljivke: 1) stopnja kriminalitete ($\beta = -0,45$; $p < 0,001$), 2) stopnja obsojenih oseb ($\beta = 0,24$; $p < 0,01$) in 3) leta ($\beta = 0,56$; $p < 0,001$). Iz rezultatov regresijske analize izhajajo naslednje pomembne ugotovitve: 1) raven kriminalitete v družbi ima negativen vpliv na stopnjo zaprtih oseb, kar pomeni, da naraščanje kriminalitete ne vpliva na naraščanje zaporske

populacije – to se sklada s Tonryijevo (2007) razvrstitvijo dejavnikov, ki vplivajo na kaznovalno politiko, kjer je raven kriminalitete v družbi razvrščena v skupino dejavnikov, ki ne vplivajo na kaznovalno politiko oziroma kaznovanje, 2) stopnja obsojenih oseb vpliva na stopnjo zaprtih oseb, saj se z naraščanjem števila obsodb, povečuje tudi število obsodb na zaporno kazen in posledično število posameznikov v zaporskem sistemu in 3) podobno kot v prejšnjem modelu je z leti stopnja zaprtih oseb naraščala. Delež pojasnjene variance znaša 64,6 %.

V zadnjem modelu smo združili dejavnike iz prvega in drugega modela, saj predpostavljamo, da se s stopnjo zaprtih oseb povezujejo tako »notranji« (dejavniki, ki se neposredno navezujejo na zaporski sistem) kot »zunanji« dejavniki, ki so posredno povezani s stopnjo zaprtih oseb. Rezultati so pokazali, da se s stopnjo zaprtih oseb v nekdanjih jugoslovanskih republikah v obdobju 1995–2019 povezujejo naslednje spremenljivke: 1) stopnja sprejema ($\beta = 0,24$; $p < 0,01$), 2) stopnja kriminalitete ($\beta = -0,40$; $p < 0,001$), 3) stopnja obsojenih oseb ($\beta = 0,17$; $p < 0,001$) in 4) leta ($\beta = 0,61$; $p < 0,001$). Iz rezultatov regresijske analize lahko sklepamo, da stopnja sprejema, stopnja kriminalitete, stopnja obsojenih oseb in časovna komponenta predstavljajo konstanto v smislu dejavnikov, ki se povezujejo s stopnjo zaprtih oseb v vseh oblikovanih modelih. Delež pojasnjene variance znaša 72,9 %.

Rezultati diskriminantne analize ($0,39$, $p < 0,001$) izpostavljajo statistično pomembne razlike med nekdanjimi jugoslovanskimi republikami (Hrvaška, Makedonija, Slovenija in Srbija) (tabela 3). Korelacije med napovedanimi spremenljivkami in diskriminantno analizo izpostavljajo, da se: 1) stopnja zaprtih oseb ($F = 40,19$, $p < 0,001$), 2) stopnja sprejema ($F = 10,42$, $p < 0,001$), 3) stopnja zaprtih tujcev ($F = 14,02$, $p < 0,001$), 4) stopnja kriminalitete ($F = 73,13$, $p < 0,001$) in 5) stopnja obsojenih oseb ($F = 4,72$, $p < 0,05$) povezujejo z razlikovanjem med skupinami. Primerjava držav je pokazala, da: 1) sta stopnja zaprtih oseb in stopnja sprejema najnižji v Sloveniji in najvišji v Srbiji, 2) je stopnja zaprtih tujcev najnižja v Makedoniji in najvišja v Sloveniji, 3) je stopnja kriminalitete najnižja v Makedoniji in najvišja v Sloveniji in 4) je stopnja obsojenih oseb najnižja v Sloveniji in najvišja v Srbiji. Klasifikacija primerov je pokazala, da je bilo skupno pravilno razvrščenih 83,3 % primerov.

Kaznovalna politika v nekdanjih jugoslovanskih republikah

Tabela 2: OLS Regresijska analiza: Napovedovanje stopnje zaprtih oseb v nekdanjih jugoslovanskih republikah

Stopnja zaprtih oseb	Model 1				Model 2				Model 3			
	(s. e.)	β	<i>t</i>	ViF	(s. e.)	β	<i>t</i>	ViF	(s.e.)	β	<i>t</i>	ViF
Stopnja sprejema	0,03	0,32	3,88**	1,11					0,03	0,24	3,25**	1,20
Stopnja zaprtih tujcev	1,52	-0,42	-4,93***	1,21					1,85	-0,03	-0,30	1,81
Stopnja kriminalitete					0,00	-0,45	-5,93***	1,19	0,00	-0,40	-4,44***	1,81
Stopnja obsojenih oseb					0,03	0,24	3,08**	1,22	0,03	0,17	2,14*	1,43
Indeks demokracije					0,78	-0,15	-1,76	1,49	0,73	-0,16	-1,86	1,61
Leta	0,44	0,67	8,18***	1,10	0,49	0,56	6,69***	1,46	0,51	0,61	6,99***	1,70
<i>F</i>			33,19				34,31				28,32	
<i>R</i> ² (prilagojen)			58,7 %				64,6 %				72,9 %	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Tabela 3: Diskriminantna analiza: Kaznovalna politika v nekdanjih jugoslovanskih državah

Spremenljivka	Hrvaška		Makedonija		Slovenija		Srbija		Wilksova Lambda	F
	M	S. O.	M	S. O.	M	S. O.	M	S. O.		
Stopnja zaprtih oseb	89,51	24,46	114,01	30,87	64,12	5,03	138,55	16,81	0,34	40,19***
Stopnja sprejema	247,89	112,69	183,69	96,67	167,95	52,49	317,20	51,87	0,66	10,42***
Stopnja zaprtih tujcev	5,53	0,93	5,34	1,82	7,88	1,75	4,03	1,46	0,59	14,02***
Stopnja kriminalitete	1642,18	170,51	1223,11	180,14	3983,22	619,61	1375,31	96,11	0,22	73,13***
Stopnja obsojenih oseb	459,94	89,83	413,70	93,72	393,88	62,77	482,08	84,59	0,81	4,72*
Wilksova Lambda										0,39***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

6 RAZPRAVA IN ZAKLJUČEK

Po desetletjih preučevanja kaznoválnih politik je jasno, da so vse kaznoválne politike »lokalne« (Tonry, 2007). Seveda pa ostaja vprašanje »Kako lokalne pravzaprav so kaznoválne politike?« nerazrešeno. Kaznoválna politika v Jugoslaviji je bila edinstvena v primerjavi s preostalimi socialističnimi državami, saj so bile stopnje zaprtih oseb močno pod socialističnim povprečjem in primerljive s stopnjami zaprtih oseb v državah Srednje Evrope (Jasiński, 1984). Izhajajoč iz posebnega položaja Jugoslavije smo se v prispevku podrobneje osredotočili na lokalne posebnosti v kaznovanju, v smislu kaznovanja v posameznih republikah znotraj Jugoslavije in po njihovi osamosvojitvi v devetdesetih letih. Tovrstne »regijske« posebnosti so pomembne za razumevanje razlik v kaznovanju (predvsem) v heterogenih družbah z raznolikim zgodovinskim razvojem, saj nemalokrat pride do prenatlega posploševanja na celotne države (npr. ZDA beleži eno izmed najvišjih stopenj zaprtih oseb v svetu, vendar je prepad med stopnjami zaprtih oseb med posameznimi zveznimi državami ogromen – stopnje zaprtih oseb so se v letu 2018 gibale med 320 v Massachusettsu in 1.290 v Oklahomi) (Maruschlak in Minton, 2020).

Kaznoválna politika v Jugoslaviji je bila odraz vseh pozitivnih in negativnih vidikov socialistične ureditve. Na eni strani je temeljila na egalitarizmu in relativni nizki stopnji zaprtih oseb, po drugi strani pa je bil vpliv komunistične partije prisoten v kazenskem pravosodju, kar se je močno odražalo v strogem kaznovanju zločinov proti politični ureditvi oziroma državi (Brinc, 1991; Macfarlane, 1990). Kljub skupnim značilnostim kaznoválne politike, ki so bile vidne v vrzeli med politično proklamirano strogo kaznoválno politiko in humano kaznoválno prakso, splošnem trendu zniževanja stopenj obsojenih oseb in prizadevanju za rehabilitacijo obsojencev, pa so razlike v kaznovanju med posameznimi republikami obstajale od same ustanovitve Jugoslavije. Razlike so se še poglobile po letu 1977, ko je prišlo do decentralizacije kazenske zakonodaje (Bavcon in Šelih, 1999; Brinc, 1991; Hacin, 2015). V času skupne države lahko republike razdelimo na severne ekonomsko bolj razvite republike, ki so beležile višjo stopnjo obsojenih oseb, vendar je bila približno polovica teh pogojnih (za Slovenijo in Hrvaško je značilen manjši delež nasilnih kaznivih dejanj in visok delež premoženjske kriminalitete), in južne ekonomsko manj razvite republike, za katere je bila značilna manjša stopnja obsojenih oseb in strožje kazni (za »južne« jugoslovanske republike je bil značilen večji delež nasilnih kaznivih dejanj in manjši delež premoženjske kriminalitete).

Po letu 1991 so se nekdanje jugoslovanske republike soočile s spremenjeno politično, družbeno in ekonomsko realnostjo ter nekatere izmed njih tudi z dolgotrajno vojno, kar je vplivalo na celoten družbeni ustroj in institucije, vključno z delovanjem kazenskega pravosodja. Spremembe so prinesle nove oblike ter povečan obseg kriminalitete (predvsem beloovratniška kriminaliteta, kriminaliteta, povezana s prepovedanimi drogami, in v nekaterih državah tudi kriminaliteta, povezana z vojno – kazniva dejanja zoper človečnost), kar je vplivalo na spremembe v kaznoválnih politikah. V splošnem so vse nekdanje jugoslovanske države zaostriale kaznoválne politike, kar je vodilo v povečanje stopenj zaprtih oseb (do sredine devetdesetih let se zaporske populacije podvojijo

v vseh državah). Tovrstno zaostrovanje med drugim kaže na vpliv zahodnih idej o strogem kaznovanju oziroma pojav kaznovalnega populizma (Flander in Meško, 2016). Kljub podobnostim med državami v zaostrovanju kaznovalnih politik, kot so večanje zaporske populacije, uvedba novih oblik kaznovanja v smislu vpeljave novih alternativnih sankcij, ki pa niso vplivale na zmanjšanje zaporskih populacij, čeprav se obseg kriminalitete ni povečal, in strožje kazni, pa so prisotne številne razlike, predvsem v kaznovalni praksi (primarno delu sodišč). V Sloveniji in na Hrvaškem je praktikom (v celotnem kazenskem pravosodju) uspelo ohraniti tradicijo prizanesljivega kaznovanja, ki se najočitneje odraža v stopnjah zaprtih oseb (v letu 2020 so bile stopnje zaprtih oseb v preučevanih nekdanjih jugoslovanskih republikah naslednje: Slovenija (69,1), Hrvaška (87,1), Makedonija (101,8) in Srbija (159,9); evropsko povprečje v letu 2020 je znašalo 124,0 zaprtih oseb na 100.000 prebivalcev) (Aebi in Tiago, 2021).

Rezultati statističnih analiz so pokazali, da obstajajo korelacije med stopnjo zaprtih oseb in stopnjo sprejema, stopnjo zaprtih tujcev, stopnjo kriminalitete, stopnjo obsojenih oseb in časovno komponento. Število tujcev v zaporih deloma nasprotuje Tonryjevim (2009) ugotovitvam, da so manjšine in tujci pogosteje izpostavljeni formalnemu družbenemu nadzorstvu ter strožje kaznovani, kar vpliva na rast stopenj zaprtih oseb. Več kot polovico tujcev v zaporih preučevanih držav predstavljajo državljani nekdanjih jugoslovanskih republik, ki niso tujci v pravem pomenu besede, saj jih z avtohtonim prebivalstvom povezuje skupna zgodovina, podoben jezik in kultura ter več kot pol stoletja sobivanja v skupni državi. Kljub temu imajo družbeno bolj homogene države (Slovenija in Hrvaška) nižje stopnje zaprtih oseb in sklepalno tudi bolj prizanesljive kaznovalne politike, kot družbeno bolj heterogene države (Srbija in Makedonija). Nadaljnje raziskovanje tematike tujcev v zaporih je potrebno, saj se njihova sestava (države izvora) v zadnjih letih spreminja in se bo tudi v prihodnje zaradi širšega dogajanja v Evropi (vojna v Ukrajini, migrantska kriza z Bližnjega vzhoda itd.). Povezanost stopnje kriminalitete in stopnje zaprtih oseb potrjuje Tonryjeve domneve (2007), da sama raven kriminalitete v družbi ne vpliva na strogost kaznovanja oziroma kaznovalno politiko, saj imajo države z višjo stopnjo kriminalitete nižje stopnje zaprtih oseb. Poudariti pa moramo, da so stopnje zaprtih oseb odraz sekundarne analize statističnih podatkov in ne odražajo realnega stanja kriminalitete v družbi, saj obstaja veliko temno polje (Pavlović, 1998).

Stopnja obsojenih oseb se povezuje s stopnjo zaprtih oseb, saj večje število obsojenih oseb vodi v večanje zaporskih populacij. V letu 2020 je povprečna dolžina zaporne kazni znašala: 4,5 let na Hrvaškem, 6,1 leto v Srbiji, 12,7 let v Sloveniji in 13,1 leto v Makedoniji. Iz tega lahko sklepamo, da sodišča v Sloveniji izrekajo kazen odvzema prostosti le kot zadnji ukrep in le v primerih hujših kaznivih dejanj (v več kot dveh tretjinah obsodilnih obsodb so posamezniki obsojeni na pogojno kazen, kar nakazuje tudi majhen sprejem obsojencev), na Hrvaškem in v Srbiji sodišča z odvzemom prostosti kaznujejo večje število posameznikov, vendar s krajšimi kaznimi, medtem ko je v Makedoniji večje število storilcev kaznivih dejanj obsojenih na daljše zaporne kazni (potrebno je nadaljnje raziskovanje, s katerim bi osvetlili naravo kriminalitete v posamezni državi). V preučevanem obdobju je število obsojencev v državah nekdanje Jugoslavije

naraščalo, kar pojasnjuje povezanost časovne komponente s stopnjami zaprtih oseb. Opozoriti pa moramo, da je večina držav sredi devetdesetih let beležila najnižje stopnje zaprtih oseb v zadnjih 40 letih – posledično naraščanje zaporske populacije ne pomeni nujno splošnega trenda, temveč le del daljšega trenda, ki ga lahko določimo le s preučevanjem stopenj zaprtih oseb v daljšem časovnem obdobju (Hacin in Meško, 2020).

Omejitve študije so vidne v dostopnosti in zanesljivosti podatkov o kriminaliteti, obsodbah in zapiranjih. Prva omejitev se kaže v nedostopnosti relevantnih statističnih podatkov. Veliko manjkajočih podatkov, predvsem v kriminalitetnih in zaporskih statistikah, onemogoča preučevanje in primerjavo dejavnikov, ki se povezujejo s kaznovalno politiko v nekdanjih jugoslovanskih državah skozi daljše časovno področje (to je mogoče le z uporabo statističnih podatkov o obsojenih osebah, ki pa v mednarodnem okolju niso sprejete, kot primarni pokazatelj strogosti kaznovalne politike – to vlogo imajo stopnje zaprtih oseb) (Aebi in Linde, 2012; Cavadino in Dignan, 2006). Nadalje, pomanjkanje statističnih podatkov o dejavnikih, ki se navezujejo na politično ureditev, družbo, ekonomijo, človekove pravice, medijsko svobodo ter legitimnost in zaupanje v državne (pravosodne) institucije onemogoča izvedbo celovite študije o dejavnikih, ki vplivajo na oblikovanje kaznovalne politike v posamezni državi. Omenjeni podatki so praktično neobstoječi za socialistično obdobje (če podatki obstajajo za posamezno leto, se nanašajo na celotno Jugoslavijo in ne na posamezno republiko), v omejenem obsegu pa so dostopni za posamezno preučevano državo šele po njihovi osamosvojitvi in demokratizaciji v devetdesetih letih. Druga omejitev se nanaša na zanesljivost podatkov (o obsojenih osebah) za posamezno državo v socialističnem obdobju, saj v splošnem velja, da so socialistične države prirejale statistične podatke. Kljub temu menimo, da so tovrstne statistike za jugoslovanske republike zanesljive, saj so bile javno objavljene v celotnem preučevanem obdobju. Prav tako je uporabljena metodologija zbiranja podatkov ostala v uporabi v vseh preučevanih državah tudi po razpadu Jugoslavije. Primerljivost objavljenih podatkov v nacionalnih statističnih zbornikih in mednarodnih bazah razkriva, da odstopanj ni oziroma so le-ta zanemarljiva. Opozoriti moramo tudi, da celotna študija temelji na sekundarni analizi statističnih podatkov, pridobljenih iz že obstoječih baz podatkov, kar ponovno izpostavi problem zanesljivosti podatkov, saj obstaja možnost, da je prišlo do napak v samem zbiranju podatkov (mednarodne zbirke se neprestano dopolnjujejo in posodablajo).

Nadaljnje študije bi se morale osredotočiti na poglobljeno raziskovanje kaznovanja v posamezni državi, saj na izoblikovanje kaznovalne politike ne vpliva samo obseg kriminalitete, temveč predvsem narava kriminalitete (tj. obseg specifičnih oblik kriminalitete, predvsem najhujših oblik kriminalitete). Hkrati bi se morala v prihodnosti izvesti primerjalna študija, ki bi temeljila na primerljivih nacionalnih podatkih o kriminaliteti, obsodbah in zapiranjih v posamezni državi, če so ti podatki dostopni, saj predvidevamo, da so ti podatki veliko bolj celoviti v primerjavi s podatki, objavljenimi v mednarodnih bazah o kriminaliteti, obsodbah in zapiranjih, ter bi omogočili celovito primerjalno študijo v daljšem časovnem obdobju.

UPORABLJENI VIRI

- Aebi, M. F. in Hashimoto, Y. Z. (2021). *SPACE II – 2020 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Persons under the supervision of probation agencies*. Council of Europe.
- Aebi, M. F. in Linde, A. (2012). Conviction statistics as an indicator of crime trends in Europe from 1990 to 2006. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 18(1), 103–144.
- Aebi, M. F. in Tiago, M. M. (2021). *SPACE I – 2020 – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations*. Council of Europe.
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. (2020). *Punoljetni učionici krivičnih djela 2019*. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2020/CRI_02_2019_Y1_0_BS.pdf
- Ambrož, M. (2016). O vplivu kriminalitetne politike na kazenskopravno dogmatiko. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 68(1), 5–14.
- Bavcon, L. in Šelih, A. (1999). *Kazensko pravo: splošni del*. Uradni list Republike Slovenije.
- Brinc, F. (1991). Kaznovalna politika sodišč v Sloveniji od 1950 do 1989. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 42(2), 89–102.
- Cavadino, M. in Dignan, J. (2006). *Penal systems: A comparative approach*. Sage.
- Državni zavod za statistika Republika Makedonija. (2002). *Statistički godišnik na Republika Makedonija 2002*. Državni zavod za statistika Republika Makedonija.
- Državni zavod za statistika Republika Makedonija. (2008). *Statistički godišnik na Republika Makedonija 2008*. Državni zavod za statistika Republika Makedonija.
- Državni zavod za statistika Republika Makedonija. (2014). *Statistički godišnik na Republika Makedonija 2014*. Državni zavod za statistika Republika Makedonija.
- Državni zavod za statistika Republika Severna Makedonija. (2020). *Statistički godišnik na Republika Severna Makedonija 2020*. Državni zavod za statistika Republika Severna Makedonija.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (1994). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 1994*. Državni Zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2000). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2000*. Državni Zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2006). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2006*. Državni Zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2012). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2012*. Državni Zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (2018). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2018*. Državni Zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Eurostat. (2021). *Crime recorded by the police (1950–2000)*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/crim_hist/default/table?lang=en
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3rd ed.). Sage Publications Ltd.
- Flander, B. in Meško, G. (2013). Punitivnost in kaznovalni populizem v Sloveniji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 64(4), 340–344.
- Flander, B. in Meško, G. (2016). Penal and prison policy on the “Sunny side of the Alps”: The swan song of Slovenian exceptionalism? *European Journal on Criminal Policy and Research*, 22(4), 565–591.

- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press.
- Furedi, F. (2002). *Culture of fear: Risk-taking and the morality of low expectation*. Continuum.
- Green, D. A. (2008). *When children kill children: Penal populism and political culture*. Oxford University Press.
- Grupković, D. (ur.). (1989). *Jugoslavija 1918–1988: Statistički godišnjak*. Savezni zavod za statistiku.
- Grupković, D. (ur.). (1990). *Statistički godišnjak SFRJ 1990*. Savezni zavod za statistiku.
- Hacin, R. (2015). Pregled slovenskega penološkega raziskovanja od sredine petdesetih let dvajsetega stoletja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 66(3), 235–252.
- Hacin, R. in Meško, G. (2020). Slovenski zaporski sistem – razvoj in stanje po 25 letih. *Teorija in praksa*, 57(3), 770–785.
- Jasiński, J. (1984). Punitowność systemów karnych (Kontynuacje). *Państwo i Prawo*, 6, 52–66.
- Kazenski zakon Socialistične federativne republike Jugoslavije. (1976). *Uradni list SFRJ*, (44/76).
- Krajewski, K. (2013). Penal developments in Poland: New or old punitiveness? V T. Daems, D. van Zyl Smit in S. Snacken (ur.), *European penology?* (str. 311–338). Hart Publishing.
- Krivični zakonik. (1951). *Službeni list FNRJ*, (13/VII).
- Lappi-Seppälä, T. (2008). Trust, welfare, and political culture: Explaining difference in national penal policies. V M. Tonry (ur.), *Crime and justice: A review of research* (Vol. 37) (str. 313–387). University of Chicago Press.
- Lappi-Seppälä, T. (2011). Explaining imprisonment in Europe. *European Journal of Criminology*, 8(4), 303–328.
- Macfarlane, L. J. (1990). *Human right: Realities and possibilities. Northern Ireland, the Republic of Ireland, Yugoslavia and Hungary*. Palgrave Macmillan.
- Milutinović, M. (1984). *Kriminalna politika*. Savremena Aadministracija.
- Pavlović, Z. (1998). Mednarodni anketi o kriminaliteti oz. viktimizaciji Slovenija (Ljubljana) 1992–1997 (1. del). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 49(3), 257–265.
- Plesničar, M. M. in Drobnjak, M. (2019). Kaznovanje in kaznovalna politika v Sloveniji: Konceptualni premiki in praktične posledice. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 70(2), 119–128.
- Pratt, J. (2011). Penal excess and penal exceptionalism: Welfare and imprisonment in Anglophone and Scandinavian societies. V A. Crawford (ur.), *International and comparative criminal justice and urban governance: Convergence and divergence in global, national and local settings* (str. 251–275). Cambridge University Press.
- Republički zavod za statistiku Republika Srbija. (2000). *Statistički godišnjak 2000*. Republički zavod za statistiku Republika Srbija.
- Republički zavod za statistiku Republika Srbija. (2004). *Statistički godišnjak 2004*. Republički zavod za statistiku Republika Srbija.
- Republički zavod za statistiku Republika Srbija. (2009). *Statistički godišnjak 2009*. Republički zavod za statistiku Republika Srbija.

- Republički zavod za statistiku Republika Srbija. (2014). *Statistički godišnjak 2014*.
Republički zavod za statistiku Republika Srbija.
- Republički zavod za statistiku Republika Srbija. (2020). *Statistički godišnjak 2020*.
Republički zavod za statistiku Republika Srbija.
- Snacken, S. (2010). Resisting punitiveness in Europe? *Theoretical Criminology*, 14(3), 273–292.
- Snacken, S. in van Zyl Smit. (2013). Distinctive features of European penology and penal policy-making. V T. Daems, D. van Zyl Smit in S. Snacken (ur.), *European penology?* (str. 3–26). Hart Publishing.
- Snacken, S., Beyens, K. in Tubex, H. (1995). Changing prison populations in western countries: Fate or policy? *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 1(3), 18–53.
- Statistični urad Republike Slovenije. (2021). *Kriminaliteta*. <https://pxweb.stat.si/sistat/sl/Podrocja/Index/53/kakovost-zivljenja>
- Tonry, M. (2001). Symbol, substance and severity in western penal policies. *Punishment and Society*, 3(4), 517–536.
- Tonry, M. (2007). Determinants of penal policies. *Crime & Justice*, 36(1). <https://doi.org/10.1086/518582>
- Tonry, M. (2009). Introduction. V M. Tonry (ur.), *Thinking about punishment: Penal policy across space, time and discipline* (str. xi–xxiv). Ashgate Publishing Company.
- Uprava za statistiku Crne Gore. (2008). *Statistički godišnjak 2008*. Uprava za Statistiku Crne Gore.
- Uprava za statistiku Crne Gore. (2014). *Statistički godišnjak 2014*. Uprava za Statistiku Crne Gore.
- Uprava za statistiku Crne Gore. (2020). *Statistički godišnjak 2020*. Uprava za Statistiku Crne Gore.
- Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije. (1974). *Uradni list SFRJ*, (9/74).
- Zimring, F. E. in Hawkins, G. (1991). *The scale of imprisonment*. University of Chicago Press.

O avtorjih:

Dr. Rok Hacin, docent, Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana, Slovenija.. E-pošta: rok.hacin@fvv.uni-mb.si

Jošt Meško, magistrski študent, Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana, Slovenija. E-pošta: jost.mesko@student.um.si

Psihološke značilnosti storilcev intimnopartnerskih umorov: Sistematični teoretični pregled

Ema Šumenjak in Tinkara Pavšič Mrevlje

Namen prispevka:

Intimnopartnerski umor (IPU) je pereč problem, saj predstavlja skoraj vsak sedmi umor na svetu (Stöckl idr., 2013). Psihološke vsebine, ki se konsistentno pojavljajo v literaturi o storilcih intimnopartnerskih umorov, so otroštvo storilcev, motivi, čustvovanje, duševno zdravje in dinamika odnosa med storilcem in žrtvijo. Psiholoških raziskav izključno na to temo ni, manjka pa tudi pregled študij, ki vsaj delno vključujejo psihološke karakteristike IPU.

Metode:

Sistematični pregled literature smo izvedli z metodo PRISMA in iskanjem v podatkovnih bazah Scopus in PsycARTICLES. Identificirali smo 11 študij, ustreznih za analizo.

Ugotovitve:

Sinteza pregledanih študij kaže, da zloraba v otroštvu ni povezana z IPU in da je otroštvo storilcev IPU razmeroma konvencionalno. IPU se kaže kot čustvene in ne praktične narave, avtorji pa so kot najpogostejši motiv identificirali prekinitve zveze oziroma namen prekinitve zveze. Študije poročajo o pomembnem deležu storilcev IPU, ki imajo duševne motnje, vendar odstotki med študijami zelo nihajo. Neenotni so tudi rezultati glede predhodnega nasilja v razmerju – nekateri poročajo o storilcih, ki so pred umorom izvajali nasilje nad svojo intimno partnerko, drugi pa, da takega nasilja ni bilo.

Omejitve/uporabnost raziskave:

Članek daje vpogled v do sedaj znane psihološke značilnosti storilcev IPU, kar lahko služi kot podlaga za prihodnje raziskovanje. V prispevku so poudarjene pomanjkljivosti raziskav in predlagane raziskovalne vsebine za premostitev letih.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Prispevek je izviren, saj se je večina sistematičnih pregledov tematike IPU do sedaj osredotočala na bolj očitne dejavnike tveganja za IPU, ki so širši od psiholoških.

Ključne besede: intimnopartnerski umor, storilci, psihologija, motivi, otroštvo, čustvovanje

UDK: 343.611

Psychological Characteristics of Perpetrators of Intimate Partner Homicide: A Systematic Theoretical Review

Purpose:

Intimate-partner homicide (IPH) is a pressing problem worldwide, with almost one in seven murders in the world involving the murder of an intimate partner (Stöckl et al., 2013). The psychological contents that consistently appear in the literature on perpetrators of intimate partner homicides are the childhood of IPH perpetrators, motives, emotions, mental health, and the dynamics of the perpetrator-victim relationship. However, what is missing is a review that would coherently combine the psychological characteristics of the perpetrators of intimate partner murders.

Design/Methods/Approach:

The systematic literature review was conducted with the PRISMA method. By searching the Scopus and PsycARTICLES databases, we identified 11 studies suitable for analysis.

Findings:

The synthesis of these studies shows that childhood abuse is not related to IPH and that the childhood of IPH perpetrators is relatively conventional. The authors found that IPH is emotional rather than practical in its nature, and that the most common motive is separation or the intent of separation. The studies report a significant percentage of IPH perpetrators who have mental disorders, but these percentages fluctuate widely between studies. Different findings were also reported about the history of relationship violence, with some reporting about IPH perpetrators who committed violence against their intimate partner before the murder, while others report that there was none.

Research Limitations/Implications:

The paper offers an insight into the known psychological characteristic of IPH perpetrators, which can be used as a basis for future research. The article highlights the shortcomings of the research and suggests research topics for overcoming them.

Originality/Value:

The paper is original as most studies on IPH have so far focused on more manifest IPH risk factors, Psychological being only one of them.

Keywords: intimate-partner homicide, perpetrators, psychology, motives, childhood, emotions

UDC: 343.611

1 UVOD

Intimnopartnerski umori (IPU) so resen problem po vsem svetu, saj po ugotovitvah sistematičnega pregleda objavljenih dokazov in raziskav 169 državnih statističnih uradov predstavljajo približno 13,5 % umorov. Delež žensk, ki jih je umoril partner (38,6 %), je šestkrat večji od deleža moških, ki jih umori intimna partnerica (6,3 %), kar odraža razlike med spoloma (Stöckl idr., 2013). Kvisto (2015) povzema, da so starejši opisi IPU poudarjali skupne značilnosti tistih, ki so zagrešili kazniva dejanja, novejša prizadevanja pa so se osredotočila na prepoznavanje splošnih dejavnikov tveganja za IPU in dejavnikov, ki razlikujejo intimnopartnersko nasilje s smrtnim izidom oziroma brez le tega.

Študije, ki proučujejo dejavnike tveganja za IPU, poudarjajo storilčevo starost, izobrazbo, status zaposlitve, predhodno intimnopartnersko nasilje, uživanje drog in alkohola, metodo (npr. strel s pištolo, zadavitev) in kraj umora (Belfrage in Rying, 2004; Matias idr., 2020; Spencer in Stith, 2020) ter se psihološkim značilnostim storilcev poglobljeno ne posvečajo. Vpogled v psihologijo storilcev IPU bi nam dal kompleksnejšo, predvsem pa bolj celostno sliko o psihičnih procesih, ki se odvijajo v času pred umorom. Prispeval bi tudi k razumevanju sprožilcev, s katerimi se storilec ne zmore oz. ne zna spoprijeti, zaradi česar pride do eskalacije in umora. Psihološke vsebine pri storilcih IPU so običajno proučevane skupaj z drugimi, bolj očitnimi in socialnimi dejavniki (npr. zaposlitev, odvisnost od substanc). Pričujoči pregled prikazuje vse psihološke značilnosti storilcev IPU, ki jih omenja literatura. V tem kontekstu smo obravnavali otroštvo storilcev IPU, njihovo naravo čustvovanja, motive za umor, vedenjske vzorce, duševno zdravje in dinamiko razmerja.

2 NAMEN PRISPEVKA

Večina študij na področju IPU se osredotoča na prepoznavanje dejavnikov tveganja za IPU, kar vključuje sociodemografske značilnosti, značilnosti umora in značilnosti storilca (npr. Cunha in Gonçalves, 2019; Häggström in Petersson, 2012; Matias idr., 2020). Študije, ki bi bile izključno usmerjene na razumevanje psihologije IPU, so redke oziroma jih ni. Psihološke vsebine, obravnavane pri širše zastavljenih raziskavah, so duševno zdravje, dinamika razmerja med storilcem in žrtvijo, motivi za umor, čustvovanje in otroštvo storilcev IPU. S pregledom literature bomo zapolnili vrzel in na enem mestu zaobjeli vse psihološke vsebine naenkrat. IPU je v večini študij obravnavan kot moški pojav, če pa se pokažejo značilnosti storilcev, ki se po spolu razlikujejo, bo to tudi poudarjeno.

3 STORILCI INTIMNOPARTNERSKIH UMOROV

Intimnopartnerski umor je nameren uboj sedanjega ali nekdanjega intimnega partnerja (Kvisto, 2015). Definicija je skladna s tisto, ki sta jo predlagala Carach in

James (1998), ki sta IPU opredelila kot umor, ki vključuje zakonce, bivše zakonce, tiste v trenutnih ali nekdanjih »de facto« razmerjih, fante, dekleta ali partnerje v istospolnih razmerjih. Z drugimi besedami, vsa razmerja, kjer je osnovna dinamika podobna. Večina žrtev IPU je žensk (Caman idr., 2016), zato tudi večina raziskav obravnava moške storilce (npr. Dobash in Dobash, 2011; 2015; Häggström in Petersson, 2012). V nadaljevanju poudarjamo najpogosteje proučevane lastnosti le teh.

3.1 Otroštvo storilcev intimnopartnerskih umorov

Poznavanje zgodnjega otroštva je pomembno zato, ker izkušnje posameznika znotraj družine in z drugimi skrbniki nudijo pomembno okolje za učenje različnih stališč, usmeritev in vedenj, in sicer skozi opazovanje vedenja drugih – zlasti staršev in odraslih skrbnikov – ter z interakcijo z drugimi znotraj tega okolja (Dobash in Dobash, 2015). Večina storilcev IPU ima bolj konvencionalno ozadje¹ kot storilci v primerih poskusa umora in storilci zlorab (Adams, 2007). Verjetnost, da so storilci IPU v otroštvu doživeli in/ali bili priča nasilju, je majhna (Cunha in Gonçalves, 2019). Sklepa se, da so moški, ki so ubili partnerko, bolj socialno povezani in bolj konformni (Thomas idr., 2011). Vsekakor pa travmatske zgodovine ni mogoče zanikati, saj kaže, da je bila v otroštvu zlorabljena približno četrtnina moških storilcev IPU (Kvisto, 2015).

3.2 Motiv za umor

Skoraj v polovici primerov je IPU vezan na prekinitev partnerske zveze (Belfrage in Rying, 2004). Tveganje se poveča takoj, ko v odnosu nastane konflikt, še posebej, če konflikt vodi do razhoda (Kropp idr., 2008, citirano v Häggström in Petersson, 2012). Kvisto (2015) piše, da so podobno pokazale že mnoge starejše študije. Pri storilcih IPU ni mogoče spregledati nekaterih psiholoških karakteristik, vezanih na odnos, kot so posesivnost, ljubosumje in občutek lastništva (Dobash in Dobash, 2011).

3.3 Duševno zdravje

Duševne motnje so med storilci IPU pogoste (Belfrage in Rying, 2004). Pri skoraj 80 % storilcev je mogoče prepoznati duševno motnjo (Häggström in Petersson, 2012). Večinoma gre za diagnozo disforične motnje (tj. depresije) ali mejno osebno motnjo, ki se kaže v lastnostih, kot so agresivnost, impulzivnost in strah pred zapustitvijo. Prav strah pred zapustitvijo pogosto povzroči čustveno nestabilnost in depresivnost, to pa lahko vodi do samopoškodovalnega vedenja, na primer do poskusa samomora. Samomorilne misli so glavni dejavnik tveganja za intimnopartnersko nasilje na splošno in za IPU (Belfrage in Rying, 2004).

¹ Adams (2007) ugotavlja, da imajo storilci IPU v poklicnem smislu bolj konvencionalno ozadje v primerjavi s storilci v primerih poskusa umora in zlorab. Čeprav je imela tretjina morilcev vsaj eno preteklo obtožbo, jih je bilo samo 16 % opisanih kot »poklicni kriminalci«; 48 % jih je končalo srednjo šolo, 87 % jih ima strokovno službo in 13 % beloovratniško službo.

Kvisto (2015) povzema, da raziskave, ki preučujejo psihopatologijo in motnje osebnosti pri storilcih IPU, le te običajno umeščajo v sredino psihopatološkega kontinuuma med morilci drugih družinskih člankov, ki so nagnjeni k večji patologiji, in storilci drugih vrst umorov, ki so nagnjeni k manjši patologiji. Področje potrebuje dodatno raziskovanje, saj so zaključki nekaterih študij skoraj nasprotni: za ženske in moške storilce IPU naj težave z duševnim zdravjem sploh ne bi bile značilne (Caman idr., 2016). Izjema so zlorabe substanc. Več kot tretjina storilcev IPU ima težave z odvisnostjo od alkohola (Dobash in Dobash, 2015). Čeprav so bile pri nekaterih moških v življenju prisotne tudi prepovedane droge (15 %), je bil problem večinoma alkohol (Dobash in Dobash, 2015). Večina storilcev IPU, kljub na splošno visoki stopnji zlorabe substanc, v času umora ni bila pod njihovim vplivom (Kvisto, 2015).

3.4 Dinamika razmerja med storilcem in žrtvijo

Intimnopartnerski umor je pogosto posledica zgodovine nasilja in zlorablajoče dinamike znotraj para (Matias idr., 2020). Grožnje z umorom ali samomorom in uporaba orožja v letu pred dogodkom lahko nakazujejo določeno stopnjo načrtovanja storilca, kar pa je v nasprotju s splošnim stališčem o IPU kot spontanem zločinu iz strasti ali naključnem oz. nepredvidljivem dogodku (Cunha in Gonçalves, 2019). Dinamika dogodkov, ki peljejo od konflikta do umora, je kompleksna. Kot že omenjeno, čustveno nabiti konflikti, ki jih aktivirajo posesivnost, ljubosumje, nezvestoba (resnična ali namišljena) in razhod ali želja po razhodu, so posebej pomembni (Dobash in Dobash, 2015). Daly in Wilson (1988) poudarjata pomen ljubosumja, posesivnosti in nadzora moškega pri umoru ženskih partnerk. Predlagala sta izraz »moška spolna lastnina« (ang. *male sexual proprietariness*), da bi s tem označila razmišljanje in dejanja moških, ki se odražajo v ljubosumju in posesivnosti.

4 METODA RAZISKOVANJA

Sistem poročanja PRISMA (ang. *The Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses*) je bil objavljen leta 2009, da bi sistematičnim pregledovalcem pomagal pregledno poročati, zakaj je bil pregled opravljen, kaj so avtorji naredili in kaj so ugotovili. PRISMA 2020 vsebuje posodobljene smernice za poročanje za sistematične preglede, ki odražajo napredek v metodah za identifikacijo, izbiro, oceno in sintezo študij (Page idr., 2021). Teh smernic smo se držali v pričujočem sistematičnem pregledu, v pomoč nam je bil »PRISMA checklist«.

4.1 Baze iskanja in iskalni niz

Članke za sistematični pregled smo iskali v podatkovnih bazah Scopus in PscARTICLES. Maja 2021 smo sprva pregledali bazi Scopus in Web of Science, da smo se seznanili s tematiko, pregledali nekaj člankov in pogledali, kako bazi funkcionirata. Nato smo bazi ponovno pregledali julija 2021, tokrat z izbranim iskalnim nizom. Naleteli smo na težavo, saj baza Web of Science ni delovala

(člankov ni bilo mogoče izvoziti), zato smo se odločili za alternativno bazo PsycARTICLES. Naš iskalni niz je bil sestavljen iz dveh ključnih konceptov – psihologija in intimnopartnerski umori. Ključne besede, ki smo jih vpisali v iskalne nize v podatkovnih bazah, so predstavljene v tabeli 1.

psihološke značilnosti	intimnopartnerski umori
personality*	»intimate partner homicide«
psychology*	»intimate partner murder«
»mental health«	»spousal homicide«
»mental illness«	»spousal murder«
»mental disorders*«	femicide
psychiatry*	

Tabela 1:
Ključne besede, ki so sestavljale naš iskalni niz v podatkovnih bazah Scopus in PsycARTICLES

Opomba: Izrazi so zapisani v angleščini, saj sta Scopus in PsycARTICLES tuji podatkovni bazi.

V iskalni niz nismo zapisali psihološke značilnosti (ang. *psychological characteristics/traits*) ali osebne lastnosti (ang. *personal characteristics/traits*), saj po pregledu literature na to tematiko nismo našli člankov, ki bi se osredotočali specifično na psihološke značilnosti storilcev IPU oziroma avtorji raziskav zanje uporabljajo različna poimenovanja (npr. karakteristike storilcev IPU) ali so vključene v druge značilnosti storilcev (npr. psihosocialne značilnosti). Več zadetkov smo dobili z obširnejšima pojmom, kot sta osebnost (ang. *personality*) in psihologija (ang. *psychology*), saj je bila v primeru irelevantnosti še vedno možnost izključitve članka. Vključili smo tudi različne izraze za duševne motnje ter različna poimenovanja IPU, saj je pregled literature pokazal, da se na tem področju pojavlja veliko sinonimov.

4.2 Vključitveni in izključitveni kriteriji

Študije, ki smo jih vključili v sistematični pregled, temeljijo na naslednjih vključitvenih kriterijih: 1) dostopne morajo biti v angleškem jeziku, 2) študija mora biti znanstveni članek, 3) omenjene morajo biti psihološke značilnosti storilcev IPU, 4) študija se nanaša na moške in/ali ženske storilke IPU (spol ni bil pomemben), 5) v študiji je šlo za umor ali za poskus umora. Študij v sistematični pregled nismo vključili na podlagi naslednjih izključitvenih kriterijev: 1) študija ni bila empirične narave (npr. pregledni članek, poglavje iz knjige, študija primera), 2) študija je vsebovala zgolj značilnosti umora samega (npr. kraj, način umora ipd.) ali sociodemografske značilnosti, 3) študija je preučevala storilce IPU v

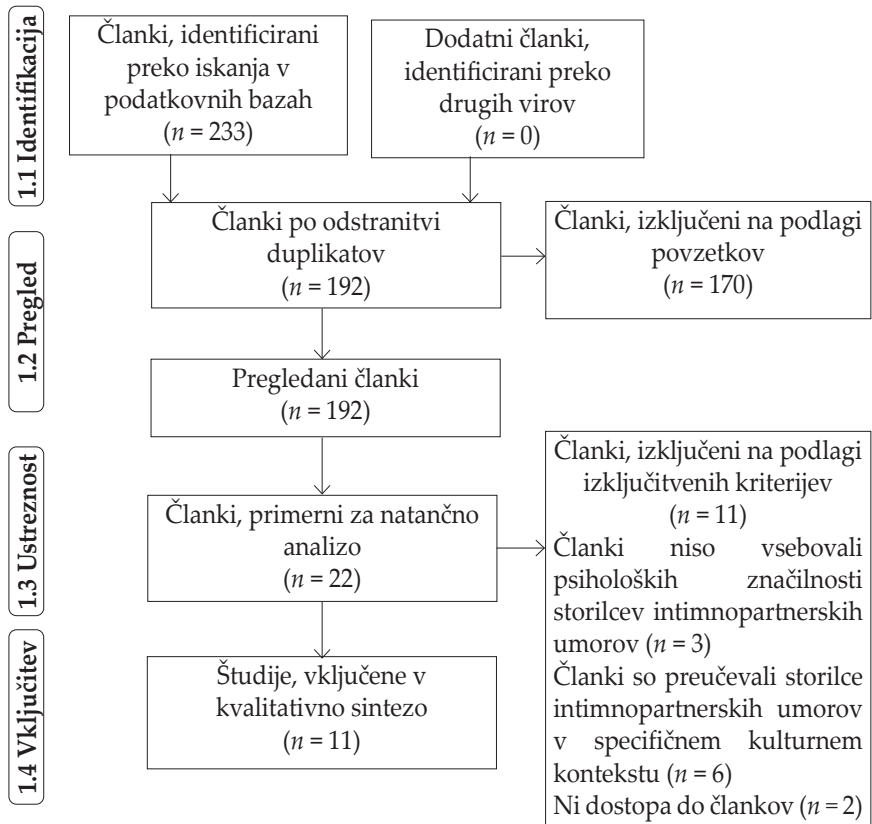
specifičnem kulturnem kontekstu (avtorji so se osredotočali na specifične lastnosti storilcev, ki so pogojene s kulturo).

4.3 Izbor študij

Navedeni iskalni niz smo uporabili v obeh podatkovnih bazah – Scopus in PsycARTICLES, nato smo identificirane članke izvozili in jih združili v programu Excel. Najprej smo izločili dvojnike (tiste, ki so bili po naslovih in DOI identificirani v obeh podatkovnih bazah), v naslednjem koraku smo članke izločili najprej po ustreznosti naslova, nato po vsebini povzetkov. Med preostalimi članki smo izločili še tiste, ki niso ustrezali kriterijem, in končni nabor vključili v sistematični pregled.

Vseh člankov, identificiranih z iskanjem v podatkovnih bazah Scopus in PsycARTICLES, je bilo 223. Po odstranitvi dvojnikov in pregledu naslovov, povzetkov in celotnega besedila nam je ostalo 22 takih, ki so bili primerni za natančnejšo analizo na podlagi pregleda celotnega besedila. Na podlagi preostalih izključitvenih kriterijev jih je za kvalitativno analizo ostalo 11. Izključili smo članke, ki niso vsebovali psiholoških značilnosti storilcev IPU, članke, ki so preučevali značilnosti IPU v specifičnem kulturnem kontekstu in članke, do katerih nismo imeli dostopa. Podrobnosti procesa izbora so predstavljene na sliki 1.

Slika 1: Prikaz procesa izbora študij v obliki diagrama PRISMA.

5 REZULTATI

Študije ($n = 11$), vključene v sistematični teoretični pregled, so bile objavljene med letoma 2008 in 2021 in so relativno nove. Zanje je značilna nacionalna pestrost, saj izhajajo iz sedmih različnih držav (Izrael, Južna Afrika, Združeno kraljestvo, Finska, ZDA in Italija) in s tem vzorec storilcev IPU ni omejen samo na eno državo.

Pri skoraj polovici študij ($n = 5$) podatkov o starosti udeležencev ni bilo na voljo, pri ostalih se je povprečna starost gibala od 37,00 do 46,87 let, standardni odklon pa od 0,40 do 17,11 (le pri eni študiji je bil zelo nizek – 0,40, pri vseh ostalih pa višji od 9,10). Storilci IPU tako spadajo v zgornjo polovico zgodnje odrasle dobe in spodnjo polovico srednje odrasle dobe.

Dobra polovica študij ($n = 6$) je raziskovala izključno moške storilce IPU, pri eni študiji podatka o spolu ni bilo, pri preostalih študijah ($n = 4$) pa je bil vzorec žensk v manjšini, zajemal je od 11 % do 19 % vzorca. To je skladno z ugotovitvami, da je IPU obravnavan predvsem kot moški pojav (Caman idr., 2016).

Večina študij, ki smo jih vključili v sistematični teoretični pregled, je kot raziskovalno metodo uporabila retrospektivni pregled primerov ($n = 6$) ali je le-tega kombinirala z drugimi metodami ($n = 4$). Retrospektivne študije uporabljajo že obstoječe podatke, ki so bili zabeleženi zaradi razlogov, ki niso povezani z dotično raziskavo (Hess, 2004). Študije, izbrane za namen našega sistematičnega teoretičnega pregleda, so podatke pridobile iz institucionalnih evidenc zapornikov, policijskih poročil, zapisov strokovnjakov, ki so bili vključeni v obravnavo storilca in žrtve, psihiatričnih poročil in intervjujev prijateljev, družinskih članov in sodelavcev storilca. Ostale študije so uporabile polstrukturirani intervju ($n = 1$) ali so ga kombinirale z retrospektivnim pregledom primerov ($n = 2$).

Cilji študij so bili različni, vendar jih smiselno lahko razdelimo na štiri področja: primerjava smrtonosnega in nesmrtonosnega nasilja nad intimno partnerko, primerjava značilnosti storilcev IPU in storilcev drugih umorov, ugotavljanje dejavnikov tveganja za IPU ter ugotavljanje morebitnih razlik med storilci in storilkami IPU.

5.1 Otroštvo storilcev intimnopartnerskih umorov

Otroštvo storilcev IPU je bilo bolj konvencionalno v primerjavi s storilci intimnopartnerskega nasilja. Slednji so pogosteje prihajali iz družin, v katerih je imel oče težave z alkoholom in je fizično zlorabljal njih in njihovo mamo. Storilci IPU so pogosteje odraščali v družinah, kjer je bila mama gospodinja, oče pa je imel kvalificirano ali beloovratniško službo (Dobash idr., 2007). Podobno ugotavljajo Thomas in drugi (2011), ki navajajo, da so v primerjavi s storilci drugih vrst umorov storilci IPU konformni, kar se kaže kot večja težnja k poroki in zaposlitvi.

Vendar rezultati študij niso enotni. Na eni strani kažejo, da viktimizacija niti v otroštvu niti v odrasli dobi ni povezana z IPU (Weizmann-Henelius idr., 2012). Pravzaprav je dejstvo, da so bili storilci priča nasilju v družini, zmanjšalo verjetnost za IPU, tako za moške kot za ženske storilke. Podobno ugotavljajo Valabdass in drugi (2021), ki navajajo, da je samo 10 % storilcev IPU poročalo o travmi v otroštvu. Po drugi strani pa so npr. Elisha in drugi (2010) prišli do zaključkov, da nekatere izkušnje iz otroštva povečujejo možnost za storitev IPU.

Med njimi so zanemarjanje, zloraba, zapustitev in pomanjkanje meja. Tudi Cheng in Jaffe (2021) poročata, da so bili depresivni storilci IPU v otroštvu pogosteje zlorabljeni ali priča družinskemu nasilju v primerjavi z nedeprativnimi storilci

5.2 Motiv za umor in čustvovanje

Thomas in drugi (2011) ugotavljajo, da je v primerjavi s storilci drugih vrst umorov motivacija storilcev IPU čustvene (npr. bes) in ne praktične narave. Večina primerov IPU se zgodi ob namenu ženske, da zapusti moškega in prekine zvezo (Goussinsky in Yassour-Borochowitz, 2012), pogosti motivi pa so tudi nezvestoba in razhod ter (posledični) bes (Valabdass, 2021). V študiji Zara in drugi (2019) je v 30,5 % primerov šlo za umor iz strasti, v 22 % primerov za družinske težave, v 7,3 % primerov pa je bila žrtev ubita po dramatičnem prepiru s storilcem, ki je izgubil nadzor in se odzval s smrtonosnim besom. Tudi Goussinsky in Yassour-Borochowitz (2012) poročata o podobnem, saj so skoraj vsi intervjuvanci v njuni študiji umor opisali kot začasno norost in izgubo nadzora.

Čeprav npr. Weizmann-Henelius in drugi (2012) ugotavljajo, da bes zmanjšuje verjetnost za IPU v primerjavi z drugimi vrstami umorov, so negativna čustva pri storilcih IPU pogosta. Elisha in drugi (2010) poudarjajo jezo, sovražnost, samopomilovanje, odtujenost in socialno izolacijo. Pri skupini depresivnih storilcev IPU je pogosteje izraženo seksualno ljubosumje in obsesivno vedenje (Cheng in Jaffe, 2021). O izraziti jezi – morda je ustrežnejše govoriti o besu – govori tudi podatek o pogosti pretirani uporabi sile oz. orožja pri umoru (ang. *overkill*), in sicer pri 52,1 % žrtev IPU (Zara idr., 2019). Čezmerna sila je značilna pri intenzivni jezi visoko patoloških moških (36 % primerov IPU; Dixon idr., 2008).

5.3 Duševno zdravje

Thomas in drugi (2011) poročajo, da so pri populaciji storilcev IPU duševne motnje pogostejše kot pri storilcih drugih vrst umorov. Študija Valabdass in drugi (2021) je pokazala, da je bilo 20 % storilcev diagnosticiranih z duševno boleznijo pred IPU, v času IPU pa 50 %. Prevladovali sta psihotična motnja (15 %) in motnja razpoloženja (9 %), 18 % storilcev, napotenih na forenzično psihiatrično opazovanje, pa je bilo zaradi duševne motnje spoznanih za neprištevne v času kaznivega dejanja.

Do nekoliko drugačnih podatkov so prišli Oram in drugi (2013), saj so ugotovili, da ima 32 % storilcev IPU diagnosticirano vseživljenjsko duševno bolezen, 20 % storilcev IPU pa je imelo simptome duševne bolezni v času umora. Morda je ob tem zgovoren podatek, da je v letu pred umorom le 14 % storilcev IPU uporabljalo storitve, vezane na duševno zdravje.

Študija Bourgeta in Gagnéja (2012) je pokazala visoko pogostost velike depresivne motnje pri moških storilcih IPU (56,7 %), pri storilkah je bila ta precej nižja (31,6 %). Za moške, ki po Dixon in drugi (2008) spadajo v kategorijo visoke psihopatologije (36 % storilcev), je značilna zgodovina depresivnega in samomorilnega vedenja. Depresivni storilci pogosteje grozijo s samomorom ali ga skušajo storiti (Cheng in Jaffe, 2021). Podatek ni zanemarljiv, saj je kombinacija

umor-samomor precej pogosta pri IPU, predvsem pri moških storilcih (Bourget in Gagné, 2012).

Neenotni so tudi podatki o zlorabi substanc. Nekatere študije namreč kažejo, da za storilce IPU zloraba substanc, sploh v času kaznivega dejanja, ni značilna (Dobash idr., 2007; Oram idr., 2013; Valabdass idr., 2021). Weizmann-Henelius in drugi (2012) celo zaključujejo, da zloraba oziroma odvisnost od drog zmanjšuje verjetnost za IPU v primerjavi z drugimi vrstami umorov. 69 % storilcev v času IPU ni bilo pod vplivom substanc (Valabdass idr., 2021) in so bili v času nasilnega dogodka redkeje pod vplivom alkohola kot storilci intimnopartnerskega nasilja (Dobash idr., 2007). Tudi tisti storilci, ki so imeli v času umora simptome duševne bolezni, so manj verjetneje zlorabljali alkohol (Oram idr., 2013). Nasprotno pa poročata dve raziskavi, in sicer, da je intoksikacija z alkoholom pri storilcih IPU pogosta (Bourget in Gagné, 2012) in da je za moške z visoko psihopatologijo (36 %) v času umora značilna uporaba substanc.

5.4 Dinamika razmerja med storilcem in žrtvijo

Rezultati posameznih študij so predstavljeni v tabeli 2, v nadaljevanju pa poudarjamo glavne zaključke. Goussinsky in Yassour-Borochowitz (2012) ugotavljata, da večina moških, ki so umorili svojo intimno partnerko, prej do nje nikoli ni bila fizično nasilna. Dobash in drugi (2007) so takih, ki pred umorom do partnerke niso bili nasilni, identificirali manj (41 %), Valabdass in drugi (2021) pa 53 %.

Prepiri, večinoma povezani s pitjem alkohola, so povečali možnosti za IPU pri obeh spolih (Weizmann-Henelius idr., 2012). Konflikt je pri storilcih IPU v primerjavi s storilci intimnopartnerskega nasilja pogosteje vključeval element posesivnosti in par je bil pogosteje ločen ali v procesu razhoda (Dobash idr., 2007). Dixon in drugi (2008) ugotavljajo, da je za moške, ki spadajo v kategorijo visoke psihopatologije (36 %), značilna visoka stopnja odvisnosti in obsedenosti s partnerko, ki se kaže z zalezovanjem, ter da se na medosebne spore odzovejo z jezo in nasiljem. Zara in drugi (2019) poročajo, da je pri IPU v 59,8 % primerov problematičen sam odnos med žrtvijo in storilcem, ki so ga poslabšale zdravstvene in ekonomske težave ter stalna konfliktnost med partnerjema. Elisha in drugi (2010) prav tako zaključujejo, da je bila pri udeležencih raziskave prisotna močna potreba po nadzoru skupaj s pretirano odvisnostjo od partnerke ali od odnosa z njo. Prav tako je bilo razvidno, da so storilci egocentrično naravnani, zaradi česar niso sposobni zaznati perspektive svoje partnerke, občutiti empatije do nje in prepoznati svoje vloge pri poslabšanju odnosa.

Psihološke značilnosti storilcev intimnopartnerskih umorov

Tabela 2: Sinteza relevantnih informacij, pridobljenih iz študij, vključenih v sistematični pregled

Avtor (leto)	Država	Značilnosti vzorca: Starost, Porazdelitev spola	Raziskovalna metoda	Glavne ugotovitve
Goussinsky, R. in Yassour-Borochowitz, D. (2012)	Izrael	Starost: ni podatka; Spol: 100 % moških	Polstrukturirani intervjuji	Večina (75 %) primerov umorov, preučeni v študiji, se je zgodila zaradi namena ženske, da zapusti moškega in prekine zvezo.
Goussinsky, R. in Yassour-Borochowitz, D. (2012)	Izrael	Starost: ni podatka; Spol: 100 % moških	Polstrukturirani intervjuji	Večina moških, ki so umorili svojo intimno partnerko, prej proti njej nikoli ni uporabila fizičnega nasilja.
Goussinsky, R. in Yassour-Borochowitz, D. (2012)	Izrael	Starost: ni podatka; Spol: 100 % moških	Polstrukturirani intervjuji	V večini primerov je bil umor intimne partnerke vnaprej načrtovan in je dozorel postopoma, dolgo pred samim umorom.
Goussinsky, R. in Yassour-Borochowitz, D. (2012)	Izrael	Starost: ni podatka; Spol: 100 % moških	Polstrukturirani intervjuji	Skoraj vsi intervjuvanci so umor opisali kot začasno norost in izgubo nadzora.
Valabdass, S. N., Subramaney, U. in Edge, A. (2021)	Južna Afrika	Starost: 18–30 let: 31 %, 31–40 let: 32 %, čez 40 let: 37 %, <i>SD</i> (ni podatka); Spol: 11 % žensk, 89 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Sociodemografski, klinični in forenzični profil obtoženih oseb: Samo 14 % obtoženih ni dokončalo srednješolske izobrazbe, 44 % obtoženih je bilo v času prekrška nezaposlenih. Študija je pokazala, da je bilo 20 % vzorca, diagnosticiranega z duševno boleznijo pred prekrškom. Samo 10 % vzorca je poročalo o otroški travmi. 37 % domnevnih storilcev je imelo forenzično zgodovino in 47 % jih je imelo zgodovino nasilnega vedenja.

Valabdass, S. N., Subramaney, U. in Edge, A. (2021)	Južna Afrika	Starost: 18–30 let: 31 %, 31–40 let: 32 %, čez 40 let: 37 %, <i>SD</i> (ni podatka); Spol: 11 % žensk, 89 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Značilnosti IPU: 46 % žrtev je ubil zakonec, 42 % žrtev je ubil zunajzakonski partner. Najpogosteje so domnevni storilci ubili intimnega partnerja v zasebnem bivališču in uporabili nož ali strelno orožje. 69 % vzorca je poročalo, da v času prekrška ni zlorabljal substanc. Študija je pokazala, da so pogosti motivi za umor bes, nezvestoba in razhod.
Valabdass, S. N., Subramaney, U. in Edge, A. (2021)	Južna Afrika	Starost: 18–30 let: 31 %, 31–40 let: 32 %, čez 40 let: 37 %, <i>SD</i> (ni podatka); Spol: 11 % žensk, 89 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Rezultati forenzičnega psihiatričnega opazovanja: 50 % vzorca je bilo v času IPU diagnosticiranih s psihiatrično motnjo. 15 % vzorca je bilo diagnosticiranih s psihotično motnjo in 9 % z motnjo razpoloženja. 18 % domnevnih storilcev, napotenih na forenzično psihiatrično opazovanje, ni bilo spoznanih za kazensko odgovorne zaradi prisotnosti psihiatrične motnje.
Dixon, L., Hamilton-Giachritsis, C. in Browne, K. (2008)	Združeno kraljestvo	Starost: $M = 37$, $SD = 10,10$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov in multidimenzionalno skaliranje	80 % moških, ki so bili obtoženi umora intimne partnerke, lahko razvrstimo v tri kategorije glede na dve dimenziji: a) nizka kriminaliteta/nizka psihopatologija (15 %), b) zmerno visoka kriminaliteta/visoka psihopatologija (36 %) in c) visoka kriminaliteta/nizka zmerna psihopatologija (49 %).
Dixon, L., Hamilton-Giachritsis, C. in Browne, K. (2008)	Združeno kraljestvo	Starost: $M = 37$, $SD = 10,10$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov in multidimenzionalno skaliranje	Nizka kriminaliteta pomeni, da ni prisotne zgodovine partnerskega nasilja nad žrtvijo ali nad predhodno partnerko. Nizka psihopatologija dokazuje odsotnost psihopatologije.

Psihološke značilnosti storilcev intimnopartnerskih umorov

Dixon, L., Hamilton-Giachritsis, C. in Browne, K. (2008)	Združeno kraljestvo	Starost: $M = 37$, $SD = 10,10$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov in multidimenzionalno skaliranje	Visoko psihopatologijo predstavljajo zgodovina depresivnega in samomorilnega vedenja (depresija/samomor), poskus samomora po umoru (umor-samomor), visoka stopnja jeze, ki se kaže v pretiranem uboju (ang. <i>overkill</i>), visoka stopnja odvisnosti in obsedenosti s partnerjem, ki se kaže z zalezovanjem, kazniva dejanja, povezana z odtujenostjo (ang. <i>estrangement</i>) in storilci, ki se na medosebne spore (prepire) odzovejo z jezo in nasiljem. Za ta tip storilcev je značilna tudi uporaba substanc v času umora.
Dixon, L., Hamilton-Giachritsis, C. in Browne, K. (2008)	Združeno kraljestvo	Starost: $M = 37$, $SD = 10,10$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov in multidimenzionalno skaliranje	Visoko kriminaliteto predstavljajo storilci, ki so bili obsojeni pred 16. letom, imajo več kot 10 obtožb, so brezposelni, so bili v zavodu za mladoletne prestopnike in v zaporu in so bili že prej obsojeni nasilnih dejanj zunaj družine. Nizka do zmerna psihopatologija kaže, da ima ta tip storilcev IPU precej nizke stopnje psihopatologije, za kar je značilna zloraba substanc.
Cheng, P. in Jaffe, P. (2021)	Kanada	Starost: $M = 43,85$, $SD = 14,47$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Sociodemografske značilnosti: Depresivni storilci so signifikantno starejši in verjetneje storijo umor-samomor kot samo umor. Med drugimi sociodemografskimi značilnostmi ni bilo signifikantnih razlik.
Cheng, P. in Jaffe, P. (2021)	Kanada	Starost: $M = 43,85$, $SD = 14,47$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Dejavniki tveganja: Depresivni storilci verjetneje grozijo s samomorom ali ga skušajo storiti, verjetneje so bili v otroštvu zlorabljeni ali priča družinskemu nasilju v primerjavi z nedepresivnimi storilci, verjetneje izkazujejo seksualno ljubosumje, skrajno zmanjšujejo in/ali zanikajo zgodovino napadov na zakonca, izkazujejo obsesivno vedenje, stopnjujejo nasilje in so pred umorom uporabljali zajetje talcev ali prisilno pridržanje.

Cheng, P. in Jaffe, P. (2021)	Kanada	Starost: $M = 43,85$, $SD = 14,47$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Iskanje pomoči: Depresivni storilci so signifikantno več dostopali do nasvetov in programov zdravljenja duševnega zdravja kot nedeprativni storilci.
Weizmann-Henelius, G., Matti Grönroos, L., Putkonen, H., Eronen, M., Lindberg, N. in Häkkänen-Nyholm, H. (2012)	Finska	Starost: ni podatka; Spol: 14,17 % žensk, 85,83 % moških	Retrospektivni pregled primerov in uporaba The Hare Psychopathy Checklist-Revised (Hare, 1991, 2003)	Demografske značilnosti: Moški storilci IPU so signifikantno starejši od ne-IPU storilcev. Možnosti za IPU so bile 4,32-krat večje za zaposlene moške storilce kot za zaposlene ženske storilke. Med drugimi demografskimi značilnostmi ni bilo signifikantnih razlik.
Weizmann-Henelius, G., Matti Grönroos, L., Putkonen, H., Eronen, M., Lindberg, N. in Häkkänen-Nyholm, H. (2012)	Finska	Starost: ni podatka; Spol: 14,17 % žensk, 85,83 % moških	Retrospektivni pregled primerov in uporaba The Hare Psychopathy Checklist-Revised (Hare, 1991, 2003)	Značilnosti, povezane z IPU: Možnosti za IPU doma so velike za oba spola. Možnost za IPU je povečana za ženske storilke, če je bila žrtev omamljena. Prepri, večinoma povezani s pitjem, so povečali možnosti za IPU za oba spola. Samoobramba poveča možnosti za IPU za ženske storilke, ampak zmanjša možnost za IPU za moške storilce. Maščevanje poveča možnosti za IPU za oba spola.
Weizmann-Henelius, G., Matti Grönroos, L., Putkonen, H., Eronen, M., Lindberg, N. in Häkkänen-Nyholm, H. (2012)	Finska	Starost: ni podatka; Spol: 14,17 % žensk, 85,83 % moških	Retrospektivni pregled primerov in uporaba The Hare Psychopathy Checklist-Revised (Hare, 1991, 2003)	Psihosocialna in kriminalna zgodovina: Niti viktimizacija v otroštvu niti v odrasli dobi nista bili povezani z IPU, čeprav je biti priča nasilju v družini zmanjšalo verjetnost za IPU za oba spola. Vpliv kriminalne zgodovine in predhodne nasilne kriminalitete na IPU v tej študiji ni bil signifikanten.
Weizmann-Henelius, G., Matti Grönroos, L., Putkonen, H., Eronen, M., Lindberg, N. in Häkkänen-Nyholm, H. (2012)	Finska	Starost: ni podatka; Spol: 14,17 % žensk, 85,83 % moških	Retrospektivni pregled primerov in uporaba The Hare Psychopathy Checklist-Revised (Hare, 1991, 2003)	Značilnosti duševnega zdravja: Psihiatrični stiki pred 18. letom, priča nasilju v družini, diagnoza antisocialne osebnostne motnje in zloraba/odvisnost od drog, lastninski prekrški in bes kot motivacija zmanjšujejo verjetnost za IPU v primerjavi z drugimi vrstami umorov.

Psihološke značilnosti storilcev intimnopartnerskih umorov

Weizmann-Henelius, G., Matti Grönroos, L., Putkonen, H., Eronen, M., Lindberg, N. in Häkkänen-Nyholm, H. (2012)	Finska	Starost: ni podatka; Spol: 14,17 % žensk, 85,83 % moških	Retrospektivni pregled primerov in uporaba The Hare Psychopathy Checklist-Revised (Hare, 1991, 2003)	Psihopatija: Psihopatija zmanjša možnosti za IPU.
Thomas, K. A., Dichter, M. E. in Matejkowski, J. (2011)	ZDA	Starost: ni podatka; Spol: ni podatka	Retrospektivni pregled primerov	V primerjavi s storilci ne-IPU so storilci IPU bolj konformni, kar se kaže kot večja težnja k poroki in zaposlitvi.
Thomas, K. A., Dichter, M. E. in Matejkowski, J. (2011)	ZDA	Starost: ni podatka; Spol: ni podatka	Retrospektivni pregled primerov	V primerjavi s storilci ne-IPU imajo storilci IPU verjetneje duševne bolezni.
Thomas, K. A., Dichter, M. E. in Matejkowski, J. (2011)	ZDA	Starost: ni podatka; Spol: ni podatka	Retrospektivni pregled primerov	V primerjavi s storilci ne-IPU je motivacija storilcev IPU čustvene narave (bes) in ne praktične narave.
Dobash, R. E., Dobash, R. P., Cavanagh, K. in Medina-Ariza, J. (2007)	Združeno kraljestvo	Starost: ni podatka; Spol: 100 % moških	Poglobljeni intervjuji in retrospektivni pregled primerov	Otroštvo in družinsko ozadje: Otroštvo storilcev IPU je bilo razmeroma bolj »konvencionalno« v primerjavi z nasilneži. Nasilneži so pogosteje prihajali iz domov, kjer je imel njihov oče težave z alkoholom in je fizično zlorabljal njih in njihovo mamo. Storilci IPU so verjetneje odraščali v gospodinjskih, kjer je bila njihova mama gospodinja, njihov oče pa je imel kvalificirano ali beloovratniško službo.

Dobash, R. E., Dobash, R. P., Cavanagh, K. in Medina-Ariza, J. (2007)	Združeno kraljestvo	Starost: ni podatka; Spol: 100 % moških	Poglobljeni intervjuji in retrospektivni pregled primerov	Odraslost: Večina moških v obeh skupinah je bila verjetneje nezaposlena, signifikantne razlike pa so se pojavile pri tistih, ki so bili zaposleni – nasilneži so večinoma imeli nekvalificirane službe, storilci IPU pa kvalificirane ali beloovratniške. Nasilneži so imeli pogostejše težave z zlorabo alkohola in so bili pogostejše že predhodno obsojeni zaradi nasilja. Storilci IPU so veliko pogostejše uporabili nasilje nad prejšnjo intimno partnerko.
Dobash, R. E., Dobash, R. P., Cavanagh, K. in Medina-Ariza, J. (2007)	Združeno kraljestvo	Starost: ni podatka; Spol: 100 % moških	Poglobljeni intervjuji in retrospektivni pregled primerov	Kontekst in okoliščine nasilnega dogodka: Starost storilcev kaznivega dejanja in žrtev v obeh skupinah se v času nasilnih dogodkov ali umora ni bistveno razlikovala. Storilci IPU so bili v primerjavi z nasilneži v času nasilnega dejanja manj verjetneje pijani, konflikt je verjetneje vključeval posesivnost in par je bil verjetneje ločen ali v času razhoda. Smrtonosno nasilje je verjetneje vključevalo spolni napad, davljenje in uporabo orodja ali noža. Kljub stopnji nasilja v samem umoru pa 41 % moških prej ni uporabilo nasilja nad žensko, ki so jo ubili.
Oram, S., Flynn, S. M., Shaw, J., Appleby, L. in Howard, L. M. (2013)	Združeno kraljestvo	Starost: $M = 39,60$, $SD = 0,40$; Spol: 81 % moških, 19 % žensk	Retrospektivni pregled primerov	Duševne bolezni in uporaba storitev duševnega zdravja: 32 % storilcev IPU ima diagnosticirano vseživljenjsko duševno bolezen. 20 % storilcev IPU je imelo simptome duševne bolezni v času zločina. 14 % storilcev IPU je uporabljalo storitve duševnega zdravja v letu pred umorom.

Psihološke značilnosti storilcev intimnopartnerskih umorov

Oram, S., Flynn, S. M., Shaw, J., Appleby, L. in Howard, L. M. (2013)	Združeno kraljestvo	Starost: $M = 39,60$, $SD = 0,40$; Spol: 81 % moških, 19 % žensk	Retrospektivni pregled primerov	Druge značilnosti, povezane z IPU: Storilci IPU, ki so imeli simptome duševne bolezni v času umora, so bili verjetneje starejši, moškega spola in zaposleni. Prav tako so bili manj verjetneje že predhodno obtoženi kaznivih dejanj in so manj verjetneje zlorabljali alkohol ter so manj verjetneje imeli zgodovino samopoškodovanja.
Zara, G., Freilone, F., Veggi, S., Biondi, E., Ceccarelli, D. in Gino, S. (2019)	Italija	Starost: $M = 46,87$, $SD = 17,11$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov	V 96 % primerov feticida je storilec intimni partner, s katerim je imela žrtev razmerje.
Zara, G., Freilone, F., Veggi, S., Biondi, E., Ceccarelli, D. in Gino, S. (2019)	Italija	Starost: $M = 46,87$, $SD = 17,11$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov	V 30,50 % primerov se je umor zgodil iz strasti (ang. <i>passion killing</i>), v 22 % primerov zaradi družinskih težav, v 7,30 % primerov je bila žrtev ubita po dramatičnem prepiru s storilcem, ki je izgubil nadzor in se odzval s smrtonosnim besom.
Zara, G., Freilone, F., Veggi, S., Biondi, E., Ceccarelli, D. in Gino, S. (2019)	Italija	Starost: $M = 46,87$, $SD = 17,11$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov	52,10 % žrtev IPF je bila uporabljena čezmerna sila (ang. <i>overkill</i>).
Zara, G., Freilone, F., Veggi, S., Biondi, E., Ceccarelli, D. in Gino, S. (2019)	Italija	Starost: $M = 46,87$, $SD = 17,11$; Spol: 100 % moških	Retrospektivni pregled primerov	V 59,80 % primerov je problematičen odnos med žrtvijo in storilcem, ki so ga poslabšale zdravstvene in ekonomske težave ter stalna konfliktnost med partnerjema, smrtonosno sprožil IPU.

Elisha, E., Idisis, Y., Timor, U. in Addad, M. (2010)	Izrael	Starost: $M = 41,90$, $SD = 9,10$; Spol: 100 % moških	Poglobljeni intervjuji in retrospektivni pregled primerov	Osebnostni kontekst: Skupna tema, ki je izhajala iz zgodbe udeležencev, je bila njihova egocentrična nagnjenost, zaradi katere niso mogli zaznati perspektive svoje intimne partnerice, občutiti empatije do nje in prepoznati svojega prispevka k poslabšanju odnosa. Druge glavne teme, povezane z njihovim dojemanjem sebe kot nemočnih žrtev, so negativni občutki jeze, sovražnosti, samopomilovanja, odtujenosti in socialne izolacije, kar je okrepilo njihove egocentrične težnje.
Elisha, E., Idisis, Y., Timor, U. in Addad, M. (2010)	Izrael	Starost: $M = 41,90$, $SD = 9,10$; Spol: 100 % moških	Poglobljeni intervjuji in retrospektivni pregled primerov	Medosebni kontekst: Skupne teme, ki so bile ugotovljene med udeleženci, so bili njihovi negotovi vzorci navezanosti (anksiozni in izogibajoči), izbira intimnega partnerja, ki se sklada s problematičnim staršem (nasilje, zanemarjanje, zapustitev), in pomanjkanje medosebnih sposobnosti spoprijemanja, ki jim niso omogočile učinkovitega obvladovanja stresnih situacij, kot so razhod in/ali medosebne razprave. Dodatna glavna tema med udeleženci je bila njihova močna potreba po nadzoru skupaj s pretirano odvisnostjo od intimne partnerke ali odnosa z njo.

Psihološke značilnosti storilcev intimnopartnerskih umorov

Elisha, E., Idisis, Y., Timor, U. in Addad, M. (2010)	Izrael	Starost: $M = 41,90$, $SD = 9,10$; Spol: 100 % moških	Poglobljeni intervjuji in retrospektivni pregled primerov	Okoljsko-družinski kontekst: Glavne teme, ki so bile ugotovljene med udeleženci, so bile povezane z več dejavniki, ki so jih pripeljali do splošnega občutka obupa in izgube, ki se je kasneje spremenil v željo po umoru intimne partnerke kot dejanje maščevanja in besa. Določene izkušnje iz otroštva (zanemarjanje, zloraba, zapustitev ali pomanjkanje meja), problematične osebnostne lastnosti (egocentričnost, impulzivnost, negativni občutki ali nezmožnost obvladovanja stresorjev in frustrirajočih dogodkov) in krize z intimno partnerko (razhod, izdaja ali soočenje) so jih postopoma pripeljale do predstave o splošnem propadu njihovega sveta in da nimajo česa izgubiti.
Elisha, E., Idisis, Y., Timor, U. in Addad, M. (2010)	Izrael	Starost: $M = 41,90$, $SD = 9,10$; Spol: 100 % moških	Poglobljeni intervjuji in retrospektivni pregled primerov	Ta študija je opredelila tri glavne vrste morilcev intimnih partnerk: a) izdani mož, b) zapuščeni obsesivni ljubimec in c) tiran.
Bourget, D. in Gagné, P. (2012)	Kanada	Starost: ni podatka; Spol: 15 % žensk, 85 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Večina ženskih storilk IPU je svojega partnerja ubilo doma z nožem ali pištolo.
Bourget, D. in Gagné, P. (2012)	Kanada	Starost: ni podatka; Spol: 15 % žensk, 85 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Čeprav so imele žrtve ženskih storilk IPU zgodovino nasilnega vedenja, večina žensk, ki so ubile svoje partnerje, ni bila žrtev predhodnega nasilja, saj je 26,20 % žrtev ženskih storilk IPU nad njimi predhodno izvajalo nasilje.

Bourget, D. in Gagné, P. (2012)	Kanada	Starost: ni podatka; Spol: 15 % žensk, 85 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Ta študija je pokazala veliko razširjenost velike depresivne motnje in intoksikacije z alkoholom pri storilcih IPU. Vendar pa je bistveno manj ženskih storilk IPU imelo veliko depresivno motnjo (31,60 % proti 56,70 %) in trikrat več ženskih storilk IPU kot moških storilcev IPU je bilo v času umora pijanih (47,50 % proti 15,60 %).
Bourget, D. in Gagné, P. (2012)	Kanada	Starost: ni podatka; Spol: 15 % žensk, 85 % moških	Retrospektivni pregled primerov	Umor-samomor je prevladujoč pri IPU, vendar je pri ženskih storilkah veliko manj možnosti kot pri moških storilcih, da bi po IPU naredile samomor, prav tako pa ženske storilke nimajo zgodovine samomorilskega vedenja.

6 RAZPRAVA

Namen prispevka je bil sistematično pregledati obstoječo literaturo na temo psiholoških značilnosti storilcev IPU. Izključno psiholoških raziskav namreč po naših podatkih ni, v večini primerov so psihološke lastnosti storilcev IPU le del študij, ki se sicer osredotočajo na bolj socialne, očitne vidike delovanja posameznika (zaposlitev, ekonomski položaj, preteklo nasilje v odnosu itd.). Psihološke vsebine, ki se konsistentno pojavljajo skozi literaturo, so otroštvo storilcev IPU, motiv za umor, čustvovanje, duševno zdravje, zloraba substanc in dinamika razmerja med storilcem in žrtvijo.

Pregledane študije večinoma povzemajo, da zloraba v otroštvu ni povezana z IPU in da je otroštvo storilcev IPU razmeroma konvencionalno. Kaže tudi, da so storilci IPU precej konformni in socialno povezani in v tem pogledu podobni splošni populaciji (Weizmann-Henelius idr., 2012). Kvisto (2015) povzema, da zaključki niso enotni, saj nekateri avtorji navajajo, da je bila v otroštvu zlorabljena približno četrtnina storilcev. Nizki odstotki poročanja o zlorabah v študijah, ki so to raziskovale, so lahko posledica bodisi prenizkega poročanja opazovalcev bodisi pomanjkljivosti pri zapisovanju ocenjevalcev, ki se takrat morda niso pozanimali o travmah v otroštvu (Valabdass idr., 2021). To je lahko tudi pomanjkljivost restrospektivnega pregleda primerov. Elisha in drugi (2010), ki so s storilci IPU izvedli poglobljene intervjuje, so namreč poročali, da nekatere izkušnje iz otroštva (zanemarjanje, zloraba, zapustitev in pomanjkanje meja) nedvomno prispevajo k storitvi IPU, kar se zdi smiselno, saj po Bowlbyju (1969, 1979, citirano v Elisha idr., 2010) zgodnja navezanost na primarne skrbnike v otroštvu vpliva na naravo in kakovost romantičnih odnosov v odrasli dobi. Vprašanje zlorab in travm v zgodnjem obdobju odraščanja je vsekakor pomembno, pri tem pa bi bilo nujno natančneje definirati omenjene pojme in pozornost usmeriti tudi na njihove manj manifestne oblike ter na druge povezane elemente, npr. zaščitne dejavnike.

Enotne so ugotovitve, da je glavni motiv za IPU prekinitev zveze oziroma namen prekinitev zveze, vendar razhoda samega po sebi ni mogoče določiti kot edinega napovedovalca umora, saj sta dve tretjini moških v študiji doživeli vsaj eno obdobje ločenosti od partnerke, pa do umora ni prišlo (Dobash idr., 2000, citirano v Dobash idr., 2007). Zdi se, da tveganje ni povezano s statično naravo razmerja (tj. poročen par; par, ki se je razšel; ločen par), ampak z bolj dinamičnimi elementi, povezanimi s tistimi okoliščinami, ki se nanašajo na posesivnosti in ljubosumje moškega ter njegovo interpretacijo partnerkinih namenov, da resnično konča zvezo in/ali začne novo (Dobash idr., 2007). Zato ne preseneča, da pregledane študije ugotavljajo, da je IPU čustvene in ne praktične narave. Torej ga ne motivira koristoljubje, temveč čustva, predvsem jeza in bes. Kaže, da gre za emocionalno reakcijo zaradi posesivnosti, ljubosumja in močnega občutka lastništva (Dixon idr., 2008; Dobash in Dobash, 2011; Elisha idr., 2010). Edini element, ki delno naslavlja psihološko dinamiko in doživljanje odnosa s strani storilca, je mejna osebnostna motnja (Häggström in Petersson, 2012). Ta se kaže med drugim kot izrazit strah pred zapustitvijo, nestabilnost v odnosih zaradi nihanja med idealizacijo in razvrednotenjem, impulzivnost in hitre ter pogoste motnje razpoloženja (Leichsenring idr., 2011). Morda je prav to področje tisto, ki bi ga veljalo v prihodnosti podrobneje raziskati. Ugotavljanje vpliva duševnih motenj

je sicer pokazalo rezultate širokega razpona: od neprisotnosti do psihiatričnih diagnoz pri dobri polovici storilcev. Vendar pa ugotavljanje osebnostnih motenj (kot je tudi mejna osebnostna motnja) velikokrat v to ni bilo vključeno. Vsekakor je pomembno izpostaviti še problematiko samomora, ki je posebej prisotna pri depresivnih storilcih IPU. Ti pogosteje grozijo s samomorom ali ga skušajo storiti (Cheng in Jaffe, 2021), umor-samomor pa je pri IPU prevladujoč pojav (Bourget in Gagné, 2012). Samopoškodbeno in samomorilno vedenje je sicer tudi eden od kriterijev za mejno osebnostno motnjo (Leichsenring idr., 2011), tako kot tudi zloraba substanc zaradi slabe kontrole impulzov. Prihodnje raziskave na tem področju bi tako lahko razjasnile tudi izsledke, da ima sicer veliko število storilcev IPU težave z zlorabo alkohola, vendar v času umora niso bili pod vplivom psihoaktivnih substanc (Dobash idr., 2007; Oram idr., 2013; Valabdass idr., 2021).

7 ZAKLJUČEK

Pri analizi in povzemanju izsledkov sistematičnega teoretičnega pregleda smo zasledili nekaj pomanjkljivosti, ki bi lahko vplivale na interpretacijo rezultatov. Največja se pojavlja pri identifikaciji psiholoških značilnosti storilcev IPU glede na spol. Ženske storilke IPU so dokaj neraziskana populacija in se IPU po večini obravnava kot moški pojav. Nekatere raziskave IPU preučujejo celo ne glede na spol in tudi o rezultatih poročajo skupno. Tukaj nastane težava, saj storilci in storilke IPU pripadajo različnim skupinam storilcev (Caman idr., 2016) in bi jih morali obravnavati ločeno.

Nekaj težav se poraja tudi na področju raziskovalnih metod, uporabljenih v pregledanih člankih. Večina raziskav je do ugotovitev prišla z retrospektivnim pregledom primerov, ki imajo lahko več pomanjkljivosti. Prvič, raziskovalec je odvisen od razpoložljivosti in natančnosti podatkov, navedenih v primerih. Drugič, ti primeri so predmet pristranskosti pri izbiri, ker jih raziskovalec sam izbere. Tretjič, retrospektivni pregled je nenadzorovan. Velikokrat raziskovalci gledajo na retrospektivne študije kot na »hitre in umazane«, ker so podatki na hitro pridobljeni iz že obstoječih zapisov. Zato se spodbuja uporaba prospektivnih študij, če je to mogoče (Hess, 2004). Prav tema psiholoških značilnosti storilcev IPU morda zahteva bolj poglobljeno analizo ozadja storilcev IPU, ki bi jo kvalitetneje pridobili s poglobljenimi intervjuji.

Pomemben vidik, ki bi ga bilo treba nasloviti v prihodnjih raziskavah, je tudi kulturni kontekst IPU. Med pregledovanjem člankov smo zasledili kar nekaj takšnih, ki so vezani na IPU v specifičnem kulturnem okolju: v Gani, Namibiji, Izraelu in Južni Afriki (npr. Adinkrah, 2007; 2017; Duff idr, 2020; Mathews idr., 2011; 2014). Te raziskave odpirajo poglede na kulture, kjer je zelo poudarjen ideal maskulinnosti, kontrola, dominantnost in nasilje nad ženskami. V prihodnje bi bilo na področju IPU smiselno narediti medkulturne študije.

Pregled literature nas vodi do zaključka, da je otroštvo storilcev IPU večinoma neproblematično in podobno splošni populaciji, da duševne motnje ter predvsem intimnopartnersko nasilje pri storilcih IPU niso tako pogosti, kot se je sprva predvidevalo, ter da je partner posesiven, ljubosumen in nadzira partnerko.

Glede na nekatere raziskave bi bilo na tem področju smiselno podrobneje proučiti klinično sliko depresivnosti in samomorilnosti storilcev, saj so samomorilne misli pomemben dejavnik tveganja za intimnopartnersko nasilje na splošno in za IPU (Belfrage in Rying, 2004). Ob tem je očitno manjkajoč tudi vpogled v osebnostne lastnosti in osebnostne motnje storilcev, zaradi katerih je najbrž odnos z žrtvijo umora tudi tako problematičen.

UPORABLJENI VIRI

- Adams, D. (2007). *Why do they kill?: Men who murder their intimate partners*. Vanderbilt University Press.
- Adinkrah, M. (2007). Women who kill their husbands: mariticides in contemporary Ghana. *Aggressive Behavior*, 33(6), 526–536. <https://doi.org/10.1002/ab.20209>
- Adinkrah, M. (2017). When a wife says »No«: Wife sexual refusal as a factor in husband–wife homicides in Ghana. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(3–4), 1607–1633. <https://doi.org/10.1177/0886260517742913>
- Belfrage, H. in Rying, M. (2004). Characteristics of spousal homicide perpetrators: A study of all cases of spousal homicide in Sweden 1990–1999. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 14(2), 121–133. <https://doi.org/10.1002/cbm.577>
- Bourget, D. in Gagné, P. (2012). Women who kill their mates. *Behavioral Sciences and the Law*, 30(5), 598–614. <https://doi.org/10.1002/bsl.2033>
- Camán, S., Howner, K., Kristiansson, M. in Sturup, J. (2016) Differentiating male and female intimate partner homicide perpetrators: A study of social, criminological and clinical factors. *International Journal of Forensic Mental Health*, 15(1), 26–34. <https://doi.org/10.1080/14999013.2015.1134723>
- Carach, C. in James, M. (1998). Homicide between intimate partners in Australia. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, (90), 1–6. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.455.1753&rep=rep1&type=pdf>
- Cheng, P. in Jaffe, P. (2021). Examining depression among perpetrators of intimate partner homicide. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(19–20), 9277–9298. <https://doi.org/10.1177/0886260519867151>
- Cunha, O. S. in Gonçalves, R. A. (2019). Predictors of intimate partner homicide in a sample of Portuguese male domestic offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(12), 2573–2598. <https://doi.org/10.1177/0886260516662304>
- Daly, M. in Wilson, M. (1988). *Homicide: Foundations of Human Behavior*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203789872>
- Dixon, L., Hamilton-Giachritsis, C. in Browne, K. (2008). Classifying partner femicide. *Journal of Interpersonal Violence*, 23(1), 74–93. <https://doi.org/10.1177/0886260507307652>
- Dobash, R. E. in Dobash, R. P. (2011). What were they thinking? Men who murder an intimate partner. *Violence Against Women*, 17(1), 111–134. <https://doi.org/10.1177/1077801210391219>
- Dobash, R. E. in Dobash, R. P. (2015). *When men murder women*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199914784.001.0001>
- Dobash, R. E., Dobash, R. P., Cavanagh, K. in Medina-Ariza, J. (2007). Lethal and nonlethal violence against an intimate female partner: Comparing male

- murderers to nonlethal abusers. *Violence Against Women*, 13(4), 329–353. <https://doi.org/10.1177/1077801207299204>
- Duff, S., Nampweya, M. in Tree, J. (2020). Men's accounts of passion killings in the Namibian context. *Journal of Interpersonal Violence*, 35(21–22), 4940–4959. <https://doi.org/10.1177/0886260517718829>
- Elisha, E., Idisis, Y., Timor, U. in Addad, M. (2010). Typology of intimate partner homicide: personal, interpersonal, and environmental characteristics of men who murdered their female intimate partner. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 54(4), 494–516. <https://doi.org/10.1177/0306624X09338379>
- Goussinsky, R. in Yassou-Borochowitz, D. (2012). »I killed her, but I never laid a finger on her« – A phenomenological difference between wife-killing and wife-battering. *Aggression and Violent Behavior*, 17(6), 553–564. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.07.009>
- Häggström, E. in Petersson, J. (2012). *Characteristics of intimate partner homicide perpetrators* [Diplomsko delo]. The Swedish National Board of Forensic Medicine in Huddinge and Mid Sweden University.
- Hess, D. R. (2004). Retrospective studies and chart reviews. *Respiratory Care*, 49(10), 1171–1174. <https://rc.rcjournal.com/content/49/10/1171>
- Kvisto, A. (2015). Male perpetrators of intimate partner homicide: A review and proposed typology. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 43(3), 300–312. <http://jaapl.org/content/43/3/300>
- Leichsenring, F., Leibing, E., Kruse, J., New, A. S. in Leweke, F. (2011). Borderline personality disorder. *The Lancet*, 377(9759), 74–84. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(10\)61422-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(10)61422-5)
- Mathews, S., Jewkes, R. in Abrahams, N. (2011). »I had a hard life«: Exploring childhood adversity in the shaping of masculinities among men who killed an intimate partner in South Africa. *British Journal of Criminology*, 51(6), 960–977. <https://doi.org/10.1093/bjc/azr051>
- Mathews, S., Jewkes, R. in Abrahams, N. (2014). »So now I'm the man«: Intimate partner femicide and its interconnections with expressions of masculinities in South Africa. *British Journal of Criminology*, 55(1), 107–124. <https://www.jstor.org/stable/43819262>
- Matias, A., Gonçalves, M., Soeiro, C. in Matos, M. (2020). Intimate partner homicide: A meta-analysis of risk factors. *Aggression and Violent Behavior*, 50, 101358. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.101358>
- Oram, S., Flynn, S. M., Shaw, J., Appleby, L. in Howard, L. M. (2013). Mental illness and domestic homicide: A population-based descriptive study. *Psychiatric Services*, 64(10), 1006–1011. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.201200484>
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D. ... Moher, D. (2021). *The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews*. BMJ. <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>
- Spencer, C. M. in Stith, S. M. (2020). Risk factors for male perpetration and female victimization of intimate partner homicide: A meta-analysis. *Trauma, Violence and Abuse*, 21(3), 527–540. <https://doi.org/10.1177/1524838018781101>
- Stöckl, H., Devries, K., Rotstein, A., Abrahams, N., Campbell, J., Watts, C. in

- Moreno, C. G. (2013). The global prevalence of intimate partner homicide: A systematic review. *The Lancet*, 382(9895), 859–865. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)61030-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)61030-2)
- Thomas, K. A., Dichter, M. E. in Matejkowski, J. (2011). Intimate versus nonintimate partner murder: A comparison of offender and situational characteristics. *Homicide Studies*, 15(3), 291–311. <https://doi.org/10.1177/1088767911417803>
- Valabdass, S. N., Subramaney, U. in Edge, A. (2021). Characteristics of persons accused of intimate partner homicide amongst forensic psychiatric observations. *South African Journal of Psychiatry*, 27, 1675. <https://doi.org/10.4102/sajpsychiatry.v27i0.1675>
- Weizmann-Henelius, G., Matti Gronroos, L., Putkonen, H., Eronen, M., Lindberg, N. in Hakkanen-Nyholm, H. (2012). Gender-specific risk factors for intimate partner homicide: A nationwide register-based study. *Journal of Interpersonal Violence*, 27(8), 1519–1539. <https://doi.org/10.1177/0886260511425793>
- Zara, G., Freilone, F., Veggi, S., Biondi, E., Ceccarelli, D. in Gino, S. (2019). The medicolegal, psycho-criminological, and epidemiological reality of intimate partner and non-intimate partner femicide in North-West Italy: 5. looking backwards to see forwards. *International Journal of Legal Medicine*, 133, 1295–1307. <https://doi.org/10.1007/s00414-019-02061-w>

O avtoricah:

Ema Šumenjak, diplomirana psihologinja (UN), študentka magistrskega študija psihologije, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija. E-pošta: ema.sumenj@student.um.si

Dr. Tinkara Pavšič Mrevlje, docentka, Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana, Slovenija. E-pošta: tinkara.pavsicmrevlje@fvv.uni-mb.si

Skrite nevarnosti uporabe živega srebra z vidika ogrožanja okolja

VARSTVOSLOVJE
letn. 24
št. 1
str. 51–68

Manca Rupnik in Katja Eman

Namen prispevka:

Namen prispevka je predstaviti širše področje rabe živega srebra in prikazati, kako zelo obširna in kompleksna je problematika onesnaževanja s to strupeno kovino.

Metode:

Z metodo analize in deduktivno metodo smo pregledali literaturo, pridobljene podatke preučili in analizirali z vidika ekološke kriminologije. Z deskriptivno metodo smo izpostavili številne vidike negativnega vpliva živega srebra na okolje in ljudi, ki ga ne zaznamo in se ga pogosto sploh ne zavedamo.

Ugotovitve:

Tematika uporabe in vpliva strupenosti živega srebra je izjemno široka in se dotika tako našega vsakdana kot tudi industrije. Čeprav se stroka zaveda, za kako zelo toksično kovino gre, je poizkusov, da bi našli alternative, ki ne vsebujejo uporabe živega srebra, oziroma da onesnaževanje z živim srebrom ne bi bilo stranski produkt industrijskih procesov, zelo malo.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Prispevek je pomemben predvsem z vidika ozaveščanja kot ene izmed nalog ekološke kriminologije. Izpostavljena problematika živega srebra je namreč tema, o kateri se na splošno sicer ne govori veliko in je zato splošna populacija ne dojema kot problem, ki potrebuje več pozornosti, intenzivnejše soočanje in reševanje izzivov z različnih področij. Če pa pride do kontaminacije ali zastrupitve z zaužitjem, so posledice velikokrat hude, lahko tudi usodne.

Ključne besede: živo srebro, ogrožanje okolja, ekološka kriminologija, Slovenija

UDK: 504.5:546.49

Hidden Dangers of the Mercury Use from the Environment Endangering Perspective

Purpose:

This paper aims to present the wider field of mercury use and show how extensive and complex the problem of pollution with this toxic metal is.

Design/Methods/Approach:

The literature review was conducted by the deductive method. Data was examined from the green criminology perspective. Using the descriptive approach, we highlighted many aspects of the negative impact of mercury on the environment and people that we do not perceive and are often not even aware of.

Findings:

The topic of the use and impact of mercury toxicity is extensive and touches on our everyday lives as well as industry. Although the profession is aware of how highly toxic the metal is, there are very few attempts to find alternatives that do not involve the use of mercury or that mercury pollution is not a by-product of industrial processes.

Originality/Value:

The article is essential mainly from the point of view of awareness as one of the tasks of green criminology. The issue of mercury is a topic that is not discussed much in general and is therefore not perceived by the general population as needing more attention, more intensive confrontation and solving challenges in various fields. However, if contamination or ingestion poisoning occurs, the consequences are often severe and fatal.

Keywords: mercury, environment endangering, green criminology, Slovenia

UDC: 504.5:546.49

1 ŽIVO SREBRO V (NARAVNEM) OKOLJU

Živo srebro je kemijski element s simbolom Hg in vrstnim številom 80 ter je v periodnem sistemu med prehodnimi kovinami. V naravnem okolju ga najdemo v različnih oblikah, in sicer v škrlatno rdeče obarvanem mineralu cinabaritu (HgS) in v elementarnem stanju (Hg^0), ki je v obliki srebrnih kapljic. Živo srebro je namreč edina kovina, ki je pri sobni temperaturi v tekočem agregatnem stanju, kar pomeni, da je pri teh razmerah nekovna. Kljub temu je zaradi svojih lastnosti to izredno uporabna kovina. Ima zelo nizko tališče, in sicer pri temperaturi $-38,9$ °C, njegovo vrelišče pa je pri $356,6$ °C. Je najbolj hlapna kovina, saj hlapi že pri sobni temperaturi, pri čemer tvori plin, ki nima vonja in barve (Padovan, 2005). V primerjavi z drugimi kovinami slabo prenaša toploto, vendar pa je dober prevodnik električne energije in je zelo gosta (Lenntech, n. d.). Pomembna lastnost živega srebra je tudi, da lahko z njim tvorimo amalgame – zlitine živega srebra z eno ali več drugih kovin, ki nastane pri postopku amalgamacije. Amalgam se

lahko tvori z živim srebrom in večino kovin, izjeme so le železo, kobalt, nikelj, platina, volfram in tantal. Ključni razlog, da s temi elementi ni mogoče tvoriti amalgamov, je, da so vezi med njihovimi atomi zelo močne in preprečujejo živemu srebru, da bi razpršil njihovo mrežo (Helmenstine, 2020).

Živo srebro obstaja v naravi v številnih kemijskih oblikah. V svojem osnovnem stanju je pri sobni temperaturi tekočina, vendar pa ni običajno, da ga v takšni obliki najdemo tudi v naravi. Po navadi je v naravnem okolju razpršen v zelo nizkih koncentracijah v tleh, usedlinah, vodah, ozračju ter v rastlinah in živalih (Ministry for the Environment [MfE NZ], 2019). Marnane (2018) našteje tri glavne pojavnne oblike živega srebra, ki pa niso enako škodljive, in sicer elementarno ali kovinsko živo srebro, inorgansko ter organsko živo srebro. Iz teh pojavnih oblik kovina nato prehaja v naravni cikel. Proces prehajanja živega srebra v naravno okolje delimo na naravne in antropogene vire. Med naravne vire spadajo naravni pojavi, kot so geotektonske dejavnosti, vulkanski izbruh in izhlapevanje kovine iz rude z višjimi koncentracijami živega srebra (Padovan, 2005). Ti pojavi so najpogostejši na mejah tektonskih plošč, ki so na območjih 26 živosrebrnih pasov. Največ nahajališč je strnjenih na dveh največjih pasovih, in sicer na mediteranskem pasu, ki se razteza od Evrope do Azije in poteka prek Španije, Italije, Alžirije, Slovenije, Turčije, Mongolije in Kitajske, kjer so tudi največji rudniki živega srebra na svetu, in na pacifiškem ognjenem obroču, ki poteka po zahodnem robu Južne, Srednje in Severne Amerike, preko Aljaske do Japonske in vse do Nove Zelandije (United Nations Environment Programme [UNEP], 2010).

Pri antropogenih virih živega srebra gre za človeško delovanje, torej umetne procese, kamor spadajo (Padovan, 2005):

- Rudarstvo in predelava rud: pridobivanje in predelava kovin, izkopavanje, sortiranje in taljenje živosrebrne rude, ostanki iz žgalnic in jalovina ter metalurška industrija.
- Atmosferske emisije: predelava in sežig komunalnih odpadkov, izgorevanje fosilnih goriv in izpušnih plinov.
- Industrija: klor-alkalna industrija, proizvodnja vinilklorida, električna industrija, izdelava termometrov in barometrov, papirna industrija, kozmetična industrija, proizvodnja barvil, industrija cementa.
- Odlaganje odpadkov: kanalizacija in odpadna voda.
- Poljedelstvo: gnojila in pesticidi.

Ob vstopu živega srebra v naravno okolje se sproži tudi postopek preoblikovanja kovine med različnimi stanji, ki ga povzročajo naravne ali antropogene dejavnosti. Sama količina kovine se pri spreminjanju oblike ne poveča ali pomanjša, saj je živo srebro element, ki ga ni mogoče ustvariti ali uničiti (MfE NZ, 2019). Prav zaradi svojih specifičnih kemijskih lastnosti je tudi izredno obstojna kovina. Ko enkrat emitira v naravno okolje, potrebuje stoletja, da preneha krožiti med ozračjem, vodnim okoljem in tlemi, med tem pa vpliva tako na okolje kot tudi na ljudi. Obstojnost kovine v naravi celotno problematiko naredi še bolj kompleksno.

V naravnem ciklu živega srebra primarne emisije izvirajo iz območij, ki so naravno bogata z živim srebrom in so povezana z geološkimi dejavniki. Selin (2009) ocenjuje doprinos naravnih virov k skupni količini emisij živega

srebra v okolje, ocenjen na 500 Mg (megagramov) na leto, medtem ko se ocene neposrednih antropogenih emisij kovine gibljejo med 2.200 in 4.000 Mg na leto. Na podlagi raziskav, ki so bile izvedene z vzorci jezerskih sedimentov, je bilo ugotovljeno, da je današnja količina živega srebra v okolju od tri- do petkrat večja kot v času pred industrializacijo. To pomeni, da je človek s svojim delovanjem znatno povečal količino živega srebra v okolju. Zato je poznavanje razlike med naravnimi in antropogenimi viri živega srebra ključno za razumevanje obsega in resnosti človekovega vpliva na njegov naravni cikel.

Živo srebro so ljudje uporabljali že stoletja v umetnosti, znanosti, religiji, medicini, kmetijstvu in različnih industrijskih aplikacijah. Njegove kemične in fizikalne lastnosti omogočajo, da ga je človek lahko uporabi in ga še danes uporablja v zelo različne namene. Vendar pa je živo srebro tudi izredno strupeno (Government of Canada, 2010). Za najstarejši primer zastupitve z živim srebrom veljajo 5000 let stara človeška okostja, ki so jih odkrili v Španiji in na Portugalskem. Posmrtni ostanki pripadajo 370 posameznikom s 23 arheoloških najdišč, ki so živeli v času neolitika in bakrene dobe. Rdeč prah, ki so ga pridobili z zdrobljenega cinabarita, so uporabljali kot pigment v barvah in ga uživali kot zdravilo, kar je rezultiralo v neobičajno velikih količinah živega srebra v njihovih telesih (Emslie idr., 2021). Znanstveniki so strupenost živega srebra začeli preiskovati šele v 50. in 60. letih 20. stoletja, ko je bilo tudi uradno dokazano, kako močan negativen vpliv imajo antropogene emisije živega srebra na okolje in zdravje ljudi. Običajni simptomi, ki se ob zastupitvi pojavijo pri človeku, so pomanjkanje koordinacije, mišična oslabelost, propadanje živcev, težave s sluhom, vidom in hojo (Government of Canada, 2010). Sprva je bila izrazitejša kontaminacija z živim srebrom omejena na območja rudnikov in topilnic. Skozi leta se je uporaba kovine večala, s tem pa tudi količine emisij, ki lahko z vodnimi in zračnimi tokovi prepotujejo velike razdalje od vira izpusta (Parsons in Percival, 2005). Posledično se je razširila tudi kontaminacija okolja, živali in ljudi. Na tej točki pa lahko že govorimo o ekološki kriminaliteti, ki jo je Clifford (1998) definiral kot dejanje, ki zagotavlja posel in hkrati namerno škodi oz. povzroča škodo ekološkim in biološkim sistemom, medtem ko jo Brack (2002) dojema kot kršenje zakov in pravil posameznikov, skupin in podjetij, ki urejajo področje varstva okolja zaradi svojega udobja, dobička ali moči. Na problematiko tovrstnih pojavov pa med drugimi opozarja tudi ekološka kriminologija, veda o ogrožanju in varstvu okolja. Ekološka kriminologija je družboslovna veda, ki uporablja multidisciplinarni in interdisciplinarni pristop pri raziskovanju kaznivih dejanj zoper okolje, povzročene okoljske škode, okoljevarstvene zakonodaje in predpisov, ukrepov za zaščito okolja in družbenih odzivov na povzročene kršitve (Eman in Meško, 2012, str. 43). Pri tem je treba izpostaviti, da je življenje in delo v čistem in zdravem okolju ena izmed človekovih pravic in dobrin ter ga je zato kot takega treba varovati.

Dandanes vemo, kakšno je trenutno stanje na področju izpostavljenosti okolja, kinetike in biomonitoringa, kakšen vpliv ima živo srebro na razvoj otrok, na genetsko determinanto, zdravje odraslih in splošno populacijo, na rudarje v obrtnem rudarstvu in kopanju zlata v majhnem obsegu, kako velik problem je, ko pride do njegove uporabe v zobozdravstvu in cepivih. Imamo Konvencijo

Minamata o živem srebru (»Zakon o ratifikaciji Konvencije Minamata o živem srebru [MKMŽS]«, 2017), ki jo je Evropska unija podpisala oktobra 2013, ratificirana je bila 18. maja 2017. S tem se je evropska skupnost zavezala k njenemu izvajanju v vseh državah članicah (European Commission, n. d.) in nam določa mednarodna pravila za celotno področje, to pa sega od pridobivanja kovine, uporabe, transporta do ureditve upravljanja z živosrebrnimi odpadki (Ha idr., 2017). Vendar sta trenutna poraba živega srebra v raznih industrijskih procesih in živosrebrne emisije, ki jih človek emitira v okolje precej nejasna, zato je namen pričujočega članka ne samo razložiti, zakaj je ta kovina tako problematična z vidika vpliva na ljudi in naravno okolje, ampak tudi prikazati, kako pogosto jo človek še danes uporablja, kako se njena uporaba povezuje s kriminaliteto in s kakšnimi izzivi se soočamo, ko prihaja do poizkusov opuščanja rabe živega srebra in zmanjšanju živosrebrnih emisij ter kako uspešna je svetovna javnost pri tovrstnih prizadevanjih.

Izredni problem predstavlja onesnaževanje z živim srebrom. Pri tem ni nujno, da največje emisije povzročajo dejanski uporabniki kovine. Nekateri obrati v svojih postopkih ne uporabljajo živega srebra, vendar je le-to prisotno v surovinah in gorivih. V tem primeru govorimo o nenamernih izpustih. Drugi največji svetovni onesnaževalec z živim srebrom, ki proizvaja nenamerne emisije, je izgorevanje premoga. Ta predstavlja skoraj četrtino oziroma 24 % vseh živosrebrnih izpustov, sledita mu proizvodnja kovin (13 %) in proizvodnja cementa (9 %) (Marnane, 2018).

Premog zaradi velike energijske vrednosti v veliki meri uporabljajo pri proizvodnji električne energije v termoelektrarnah. Danes njegova uporaba zagotavlja proizvodnjo približno 40 % svetovne električne energije, predvsem v državah v razvoju (Hanania idr., 2019). Za obdobje med letoma 2016 in 2040 je napovedano zmanjšano povpraševanje po premogu v ZDA in Evropi, znatno povečanje povpraševanja pa je napovedano v Indiji in drugih azijskih državah, kar bi lahko povečalo povpraševanje za 30 %. Tako so možnosti zmanjšanja emisij v proizvodnji električne energije, kamor med drugim spada tudi onesnaževanje z živim srebrom, precej slabe. Edina možnost, da se razmere izboljšajo, je zamenjava goriv ali tehnologij, ki se trenutno uporabljajo za proizvodnjo električne energije (Marnane, 2018).

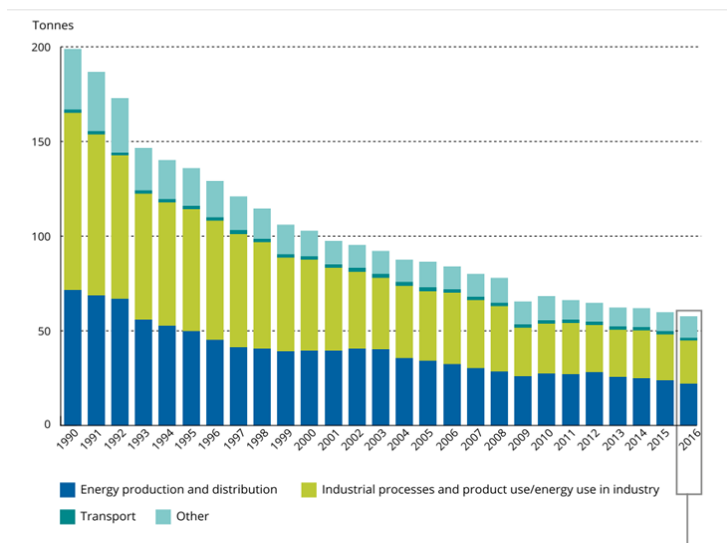
Na drugi strani imamo emisije, ki zaradi različnih področij človeškega delovanja preidejo v vodno okolje. Tisto živo srebro, ki ne emitira v ozračje, največkrat preide v vode neposredno, skozi izpiranje ali pa preperevanje odpadnih materialov, ki vsebujejo strupeno kovino. Največji onesnaževalec voda na svetu je obrtno rudarstvo in kopanje zlata v majhnem obsegu, sledita mu termoelektrarne na premog in pranje premoga (United Nations Environment Programme [UNEP], 2018). Vendar raziskave na tem področju niso tako številne in poglobljene, kot so tiste o izpustih v ozračje. Ob prvem poskusu leta 2013, da bi ocenili količine živosrebrnih izpustov v vodo, so prišli do ugotovitev, da se letne emisije gibljejo nekje med 42 in 582 tonami. Izrazito nenatančnost ocene pripisujejo pomanjkanju podatkov. Vseeno lahko na tej podlagi predvidimo, da bo trend izpustov podoben emisijam v zrak (Marnane, 2018).

Iz navedenega izhaja, da je polje uporabe in vpliva strupenosti živega srebra izjemno široko in se tako dotika tako našega vsakdana kot tudi industrije. Namen prispevka je analizirati in prikazati, kako zelo obširna in kompleksna je problematika onesnaževanja z živim srebrom. V prispevku je najprej predstavljen pregled pojavnosti živega srebra v okolju, potem pa podrobno predstavljena njegova uporaba v industriji. Avtorici v poglavju o vplivu živega srebra na živa bitja na splošno in v Sloveniji prikažeta in opozorita na (skrite) nevarnosti (upo)rabe živega srebra z vidika ekološke kriminologije in njene zavezanosti k zaščiti okolja in ljudi. V zaključku avtorici skozi naloge ekološke kriminologije varovati okolje in živa bitja problematizirata ugotovitve in predlagata rešitve z ozaveščanjem na prvem mestu.

2 UPORABA ŽIVEGA SREBRA DANES

Zadnja desetletja se bolje zavedamo, kakšne negativne učinke povzroča živo srebro našemu zdravju, vendar ga še vedno uporabljamo na številnih področjih. Iz podatkov, pridobljenih leta 2019, lahko razberemo, da po količini uporabljene kovine znatno izstopata območji vzhodne in južne Azije, kjer uporabljajo živo srebro v proizvodnji vinilklorid monomera (obrtno rudarstvo in kopanje zlata v majhnem obsegu (ang. *Artisanal and Small-Scale Gold Mining* [ASGM])) ter v baterijah. V Južni Ameriki in na Karibih ter v Podсахarski Afriki prevladuje uporaba kovine v proizvodnji zlata, medtem ko se v Evropski uniji, SND (Skupnost neodvisnih držav) in ostalih evropskih državah uporablja predvsem v kloralkalni industriji. Manjši so deleži, kjer se živo srebro uporablja v zobozdravstvu za amalgamske zalivke, v merilnih in kontrolnih napravah ter v elektronskih in električnih napravah (GRID Arendal, 2019).

Slika 1:
Emisije živega srebra v Evropi med letoma 1990 in 2016 (vir: Marnane, 2018)

S slike 1 je razvidno tudi konstantno upadanje evropskih emisij živega srebra in ozračje, ki sledi trendu vedno manjše uporabe živega srebra v Evropi. V zadnjih

tridesetih letih so se izrazito zmanjšale in so bile leta 2016 v primerjavi z letom 1990 manjše kar za 71 %. Leta 2010 so emisije, proizvedene v Evropi, tvorile okoli 4,5 % svetovnih izpustov živega srebra, pri čemer sta bila glavna onesnaževalca proizvodnja električne energije in industrijska dejavnost, kamor spadajo tudi proizvodnje železa, jekla in cementa (Marnane, 2018).

Vendar pa se na globalni ravni v zadnjih desetih letih poraba živega srebra povečuje, za kar sta zaslužna ASGM in proizvodnja vinilklorida. Od leta 2015 je za 38 % višja, kar pomeni 3.415 ton večjo porabo. Vseeno moramo biti pazljivi, ko delamo take primerjave, saj se med trenutno proizvodnjo rudarstva in povpraševanjem kažejo vrzeli (Science for a Changing World [USGS], 2020).

2.1 Obrtno rudarstvo in kopanje zlata v majhnem obsegu

ASGM ali obrtno rudarstvo in kopanje zlata v majhnem obsegu je industrijska panoga, pri kateri se pridobiva zlato s pomočjo živega srebra. Ta način pridobivanja zlata uporabljajo posamezni rudarji in majhna podjetja z omejenim kapitalom. Rudarji za ta postopek uporabljajo elementarno živo srebro, ki ga dodajo zemlji ali usedlinam. V postopku živo srebro z zlatom tvori amalgam, s čimer ločijo jalovino od zlata. Skupek kovin, ki pri tem nastane, nato žgejo na visoki temperaturi z uporabo odprtega plamena, gorilnikov in drugih sredstev, ki se močno segrejejo. S tem živo srebro izpari in ostane le zlato (Artisanal and Small-Scale Gold Mining in the Peruvian Amazon, n. d.) Metoda je pri rudarjih priljubljena zaradi več razlogov. Živo srebro je dobro dostopno in razpoložljivo, postopek je preprost, zlato je proizvedeno v zelo kratkem času, poleg tega imajo rudarji zaradi neformalnosti manjše odgovornosti za nevarne posledice (Zolnikov, 2012).

Dejavnost, s katero pridobivajo zlato s pomočjo živega srebra, se izvaja po vsem svetu. Države, ki porabijo največ živega srebra za potrebe ASGM, so Kolumbija, Ekvador, Peru, Bolivija in Brazilija v Latinski Ameriki, Sudan in Tanzanija v vzhodni, ter Gana, Burkina Faso in Nigerija v zahodni Afriki, Kitajska v vzhodni ter Filipini in Indonezija v jugovzhodni Aziji (United Nations Environment Programme [UNEP], 2020). Čeprav je ASGM zelo razširjena industrijska panoga, ima tudi nekaj zelo perečih problemov. V prvi vrsti velja ASGM za največjega globalnega onesnaževalca z živim srebrom. S študijami so ugotovili, da se za vsak kilogram pridobljenega zlata v naravo izpusti 1,3 kg živega srebra. Po podatkih UNEP iz leta 2011 v naravno okolje preide okoli 1.400 ton živega srebra letno (International Institute for Sustainable Development [IISD], 2018).

Dejavnost pa ni nevarna le za okolje, ampak tudi za 100 milijonov ljudi, ki delajo v tej panogi in so proizvedli okoli 25 % vsega svetovnega zlata (The Global Initiative Against Transnational Organized Crime [GITOC], 2016). Ima namreč izredno negativen učinek na zdravje populacije, saj se med postopkom amalgamacije živo srebro vdihuje, požira in se v telo absorbira preko kože (IISD, 2018). Kljub temu velika večina delavcev nima dostopa do zaščitne opreme in so tehnično pomanjkljivo usposobljeni. Njihov nizki socialnoekonomski status je glavni dejavnik za slabo doslednost pri spremljanju variacij stopnje obolevanja in smrti, ki so posledice uporabe živega srebra (Pan American Health Organization [PAHO], 2017; Zolnikov, 2012).

Druga težava je neformalnost dejavnosti. Večina, kar 70–80 % takšnih obrtnih dejavnosti, je neformalnih, kar pomeni, da poteka izven področja uporabe vladnih predpisov. Zaradi neformalnosti dela se posledično pojavi problem organizacije in izobraževanja delavcev, vlaganja v tehnološke in socialne rešitve ter učinkovitosti prizadevanj, da bi se pri procesu zmanjšala uporaba živega srebra. Zaradi tega je sektor tudi bolj dovzeten za korupcijo in vpliv kriminalitete (Planet gold, n. d.).

Kriminalne dejavnosti so opazne tudi pri transportu živega srebra. Okoli polovica omenjene kovine se v države Latinske Amerike, vzhodne in jugovzhodne Azije ter zahodne in vzhodne Afrike uvozi ilegalno (UNEP, 2020). Med seboj se ne ujemajo tudi nekateri podatki o uvozu in izvozu kovine, ki jih države poročajo EU. Države Maroko, Kolumbija, Argentina in Indija so leta 2015 poročale o uvozu živega srebra iz EU, čeprav tega EU ni prijavila kot izvoz, saj je ta prepovedan (Maxson, 2017). Znan je tudi primer nemškega podjetja Dela GmbH, ki je specializirano za recikliranje in odstranjevanje živega srebra. Med letoma 2011 in 2014 je bilo podjetju za odstranjevanje poslanih približno 1.000 ton živega srebra, ki ga družba Dela ni odstranila, ampak ga je prodala naprej pod pretvezo, da tovari nevarne odpadke. Večina tega živega srebra je bilo kasneje uporabljenega v industriji pridobivanja zlata. Podjetje Dela je do konca leta 2014 izvozilo najmanj 810 ton živega srebra in zaslužiло približno 40 milijonov ameriških dolarjev (Maxson, 2017).

Omenjeni problemi so tesno povezani tudi z nezakonitim pridobivanjem zlata in organiziranimi kriminalnimi združbami. V Peruju in Kolumbiji je vrednost izvoženega zlata celo preseгла vrednost izvoženega kokaina, pri čemer sta to državi, ki na svetovni ravni proizvedeta največ te droge. Obseg nezakonite proizvodnje zlata je močno podcenjen. Samo v Kolumbiji je nezakonito pridobljenega kar 80 % vsega zlata. Hkrati je nezakonito rudarjenje tudi najlažji in najdonosnejši način pranja denarja v kolumbijski mreži preprodaje drog. Obenem se v rudnikih, ki so pod neposrednim nadzorom organiziranih kriminalnih skupin, poveča tudi tveganje, da so delavci v teh obratih del trgovine z ljudmi. Podvrženi so prisilnemu delu v izredno težkih razmerah, brez delovne opreme in varnostnega usposabljanja. V prisilno delo so vključeni številni otroci. Glede na dostopne podatke približno 20 % otrok v industriji ASGM dela za odrasle, ki niso njihovi starši. Obstaja tudi močna povezava med nezakonitim pridobivanjem zlata in spolnim izkoriščanjem. V primerih velikih migracij moških na ta območja se poveča povpraševanje po spolnih storitvah, posledica pa je novačenje žensk in deklic za namene prostitucije (GITOC, 2016).

2.2 Klor-alkalna industrija

V klor-alkalni industriji se za proizvodnjo klora (Cl_2) in alkalija, natrijevega hidroksida (NaOH) ali kalijevega hidroksida (KOH) uporablja postopek elektrolize. Pri pridobivanju le-teh se lahko uporabljajo trije različni postopki, in sicer postopek z diafragemsko celico, membransko celico in živosrebrno celico. Živo srebro se uporablja le pri živosrebrni celici oziroma pri Castner-Kellner procesu, kjer je za postopek potrebna živosrebrna katoda (The European Trade

Union Institute [ETUI], 2001; Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo [FKKT UM], n. d.).

V Evropi je bilo do konca 90. let prejšnjega stoletja z živosrebrnimi celicami proizvedenih 55 % vsega klora, medtem ko je v Združenih državah Amerike (ZDA) prevladovala tehnika z diafragemsko celico, s katero so proizvedli 75 % klora, na Japonskem pa 90 % klora z membransko celico (Garcia-Herrero idr., 2017). Iz podatkov lahko razberemo, da je bila največja težava pri uporabi živega srebra v namene klor-alkalne industrije v Evropi. Vendar je EU s prizadevanjem, da bi zmanjšala uporabo živega srebra dosegla, da so se vsi klor-alkalni obrati, ki so v procesu uporabljali to kovino do leta 2019 ustavili oziroma uvedli alternativni postopek. Tako je uporaba membranske celice, ki je v letu 2001 predstavljala le 19,9 % evropske proizvodnje klora, do leta 2019 predstavljala kar 83,3 % proizvodnje (Euro Chlor, 2020). Drugje po svetu pa so se v skladu s Konvencijo Minamata o živem srebru države, ki so konvencijo ratificirale, zavezale k temu, da klor-alkalne obrate, ki uporabljajo živosrebrno celico, zaprejo do leta 2025 (World Chlorine Council, 2021).

2.3 Zobni amalgam

Podatki o prvi uporabi amalgamskih zalivk izvirajo s Kitajske že iz leta 659, v Evropi so jih začeli uporabljati šele leta 1528, v 19. stoletju pa so postale zelo razširjene. V ZDA se je sredi 19. stoletja začelo razpravljati o negativnih vplivih, ki jih imajo zalivke na zdravje ljudi, leta 1991 sta ameriški Inštitut za zobozdravstvene raziskave in Uprava za hrano razglasila, da zalivke ne predstavljajo tveganja za zdravje ljudi, kar je kasneje leta 2008 potrdil tudi Znanstveni odbor Evropske komisije. Ta vidik ostaja nespremenjen, čeprav so zaradi potrjenega nevarnega učinka na ljudi in okolje začeli odgovorni močno omejevati splošno uporabo živega srebra. Uporabo zobnega amalgama sta do zdaj prepovedali le Švedska in Norveška. V Sloveniji nam po osnovnem zdravstvenem zavarovanju pripada zalivka iz fosfatnega materiala pri sprednjih zobeh, pri stranskih pa se še vedno uporablja amalgame (Slokar in Bilban, 2016).

V letu 2010 so na svetovni ravni med izdelki po porabi živega srebra prevladovali zobni amalgami, ožičenje oziroma merilne naprave ter baterije. V Evropi je amalgam postal glavni porabnik živega srebra potem, ko so se dokončno ukinili klor-alkalni obrati. Leta 2010 je bilo v zobozdravstvene namene uporabljenih približno 75 ton živega srebra, vsako leto pa okoli 50 ton te kovine postane odpadke samo v okviru zdravstvenih storitev (Publications Office of the European Union, 2017).

2.4 Elektronski odpadki in živo srebro

Živo srebro se uporablja tudi v elektronskih napravah. Težava nastane, ko se prenehajo uporabljati in postanejo elektronski odpadki (e-odpadki). Toksini iz e-odpadkov na odlagališčih iztekajo v tla in vodo, s sežiganjem pa prehajajo v ozračje. Živo srebro pri tem spada med tri glavne onesnaževalce, ki jih vsebujejo e-odpadki (Gabršček, 2021).

Čeprav je v vsaki enoti elektronskih naprav živega srebra malo, približno 2–10 mg na opremo, ko pogledamo celotno količino e-odpadkov, ki jih proizvedemo, ti predstavljajo približno 22 % svetovne porabe živega srebra. V glavnem se v mnogih državah, predvsem razvitejših, uporaba živega srebra v elektronskih napravah opušča. Proizvajalci se trudijo uporabo te kovine zmanjšati ali zamenjati z okolju nenevarnimi alternativami, potrošnike pa spodbujajo k nakupu naprav, ki ne vsebujejo nevarnih snovi. Pri nekaterih električnih in elektronskih napravah, kot so fluorescentne žarnice, pa alternative, ki ne vsebujejo živega srebra, ne obstajajo. Eden od ukrepov, ki so jih zato uvedle razvitejše države, je, da so določile maksimalno količino živega srebra v napravah, da bi bila ta čim manjša. Vseeno se količina e-odpadkov, ki vsebujejo živo srebro, še vedno povečuje (Honda in Li, 2008).

3 VPLIV ŽIVEGA SREBRA NA OKOLJE

Živo srebro v atmosferi in tleh nima tako velikega neposrednega vpliva na ljudi in živali. Kovina v vodnem okolju pa je precej bolj tvegana, saj se v vodi živo srebro pretvori v metil živo srebro. Ta deluje na način dolgotrajne zaloge, kar pomeni, da je postopek izločanja počasnejši od vnosa (Marnane, 2018). Tako se kopiči v organizmih v procesu, imenovanem bioakumulacija, kjer se koncentracija onesnaževalca poveča že na prvi stopnji prehranjevalne verige, na primer v planktonu. Temu procesu sledi biomagnifikacija, ki se zgodi, ko se vsebnost onesnaževalca povečuje od enega do drugega člena prehranjevalne verige, torej med plenilskimi vrstami živali. Koncentracija polutanta se povečuje, ko se pomikamo navzgor po prehranjevalni verigi; ko plenilske živali jedo plen, ki že ima živo srebro v svojem telesu, bo plenilec, ki je v prehranjevalni verigi najvišje, imel tudi največje koncentracije te kovine v organizmu (University of Miami, 2012). Čeprav je običajno, da imajo vsa živa bitja v telesu določeno raven živega srebra, so organizmi, pri katerih je ta raven povišana, bolj dovzetni za resne zdravstvene težave, ki jih povzroča izpostavljenost tej kovini (World Health Organization, 2017).

3.1 Vpliv živega srebra na živali

Živo srebro ima številne negativne učinke na živali, saj v svoji življenjski dobi skozi bioakumulacijo vpliva na njihovo vedenjsko, nevrokemično, hormonsko in reprodukcijsko področje (Selin, 2009).

Pri živalski vrsti navadni mačji morski pes (lat. *Elasmobranchii Scyliorhinus Canicula*) so z raziskavami vzorcev, vzetih iz raznih tkiv živali, ugotovili, da je najvišja koncentracija živega srebra v mišicah. Raven kovine je bila povečana tudi pri samicah v laktaciji, kar kaže, da je razmnoževanje pomemben dejavnik, ki vpliva na njeno kopičenje pri tej vrsti morskih psov. Zaradi proizvodnje jajčec in razvoja zarodka imajo samice večje potrebe po energiji, ki jo zagotovijo s povečanim vnosom hrane, pri čemer se poveča tudi raven kovine v organizmu (Coelho idr., 2010). Ker je navadni mačji morski pes jajčeroj, je prenos živega srebra na mladiča omejen. Pri drugih vrstah, kjer so mladiči živorojeni, se polutanti

prenašajo s hrano, ki prihaja od matere. S tem pride do procesa odlaganja živega srebra z mame na mladiča, pri čemer se koncentracija onesnaževalca v organizmu matere zniža (University of Miami, 2012).

Ugotovljeno je, da imajo morski sesalci težave s trendom odlaganja strupene kovine na potomstvo. S testiranjem vzorcev maščob kitov ubijalcev (lat. *Orcinus orca*), ki so nasledli na obali Japonske, so bile ugotovitve podobne. Večje količine živega srebra so zaznali v telesih mladičev kot pri samicah v laktaciji. Sicer pa še vedno ni znano, kakšne posledice ima povišana raven kovine na zdravje in razmnoževanje kitov, domnevajo, da bi to lahko bil eden od razlogov za njihovo nasedanje (University of Miami, 2012).

Pri pticah je najbolj raziskan vpliv kovine na reprodukcijo, kjer je bilo ugotovljeno, da kovina drugače vpliva na različne vrste ptic. Whitney in Cristol (2017) menita, da se pri triprstih galebih (lat. *Rissa tridactyla*) posledica izpostavljenosti živemu srebru kaže v zmanjšani pogostosti razmnoževanja, zmanjšuje število jajc in kasneje preživi manj potomcev. Na drugi strani pa imajo velike sinice (lat. *Parus major*) večja legla, čeprav se koncentracije živega srebra v njihovi krvi niso bistveno razlikovale. Negativen vpliv kovine na ptice se tako lahko odraža tudi v negativni stopnji rasti določenih vrst. Pri dveh vrstah severnih ptic govnačk so raziskave pokazale, da koncentracija živega srebra, ki se v organizmu biomagnificira v času enega leta, že vpliva na število mladičev, ki bodo odrasli v naslednjem letu. Trend je dovolj močan, da v prihodnosti pričakujejo znaten upad deleža predstavnikov teh dveh vrst. Negativni učinki živega srebra se kažejo tudi v vedenju ptic. Pri določenih vrstah je bilo zaznani manj poskusov gnezdenja, več parjenja med predstavniki istega spola, ena izmed vrst pa je celo kanibalizirala svoje potomce (Whitney in Cristol, 2017).

Izpostavljenost ni omejena le na živali, ki se prehranjujejo z ribami in drugimi morskimi organizmi, ampak vpliva tudi na druge organizme. Pri netopirjih so na severozahodu ZDA zaznali velike količine živega srebra, ki ga zaužijejo preko žuželk in pajkov. Ti namreč uživajo liste rastlin, na katere se iz ozračja odlagajo emisije iz termoelektrarn na premog (Publications Office of the European Union, 2017).

To so le nekateri primeri vpliva živega srebra na živali. Marnane (2018) opozarja, da je kljub temu obseg vpliva te kovine še vedno precej slabo razumljen in raziskan, saj se študije običajno bolj osredotočajo na to, kako ta vpliva na človeka, čeprav lahko odmerki, ki so precej pod smrtonosno ravnijo, še vedno občutno vplivajo na zdravje živali. Iz tega lahko sklepamo, da je vpliv živega srebra na dobrobit živali enak, če ne celo večji kot njegov vpliv na človeško populacijo.

3.2 Vpliv živega srebra na ljudi

Tudi ljudje so, tako kot živali, živemu srebru izpostavljeni skozi gospodarske dejavnosti in preko hrane, ki je pridobljena v okolju s povečano koncentracijo kovine (World Health Organization, 2017). Simptomi, ki se pokažejo v primeru zastrupitve s to kovino pri odraslih, so lahko težave s sluhom, pomanjkanje koordinacije, mišična oslabeledost, propadanje živcev v rokah in obrazu, težave s hojo in poslabšanje vida. Pri izpostavljenih otrocih pride do zamude osvajanja

finih motoričnih sposobnosti, kognicije, razvoja govora in jezika ter vizualnega in prostorskega zavedanja. Zastrupitev lahko privede tudi do dolgoročnih, včasih tudi trajnih nevroloških sprememb, kar je posebej nevarno za otroke, ki se še razvijajo (Cherney, 2018). Težava pri tem je, da so takšni simptomi običajni tudi pri drugih boleznih in bolezenskih stanjih, zato je v primeru zastrupitve z živim srebrom zelo težko postaviti pravo diagnozo (Intech Open, 2018).

Poznamo več bolezni, ki nastopijo kot posledica zastrupitve z živim srebrom. Najbolj znana je minamatska bolezen, ki jo povzroča metil živo srebro in poškoduje predvsem centralni živčni sistem. Ob zastrupitvi se pokažejo različni simptomi, kot so senzorične motnje v okončinah, krčenje vidnega polja in moteno očesno gibanje ter poškodbe ploda, če so bile matere med nosečnostjo izpostavljene živemu srebru (Ministry of Environment GOJP [MOE GOJP], n. d.). Podobne simptome ima tudi Hunter-Russellov sindrom, ki ga prav tako povzroča metil živo srebro (Hachiya, 2006). Sindrom bolnih stavb (ang. *sick building syndrome*) je bolezen, ki je prvič omenjena v 70. letih 20. stoletja, ko so zaposleni na delovnih mestih začeli kazati različne simptome, kot so glavoboli, vrtoglavica, srbeče oči in koža ter suh kašelj, ki se lahko stopnjujejo v utrujenost, težave s koncentracijo in osebnostne spremembe. Dejavnikov, ki povzročajo sindrom, je več, med njimi pa najdemo tudi živo srebro (Babatsikou, 2011).

Ko pride do zastrupitve s to kovino pri otrocih, sta bolj znana sindrom tihega otroka, pri katerem zastrupitev z metil živim srebrom povzroči možganske poškodbe, zaradi katerih dojenčki ne jokajo, kar je tudi glavni simptom, po katerem je bolezen dobila ime, ter akrodinija (rožnata bolezen), ki je bila najbolj razširjena v prvi polovici 20. stoletja, ko so živosrebrov klorid dodajali plenicom, pudru za dojenčke in prahu za omilitev bolečine pri rasti zob. Zanj je značilna visoka vročina, izpuščaji, otečene bezgavke ter otekle živo rdeče roke in noge (Corrocion Doctors, n. d.; Mutter in Yeter, 2008).

Kakšen vpliv in kakšni simptomi se pojavijo ob izpostavljenosti živemu srebru, je odvisno od tega, v kakšni obliki je kovina, saj je od te odvisno, v kolikšni meri se zadrži v celicah in tkivih oziroma se ne izloči iz sistema (Green Facts, 2020).

4 ŽIVO SREBRO V SLOVENIJI

Slovenija je geografsko na mediteranskem pasu, enem izmed največjih prelomov tektonskih plošč, kar je razlog, da je pojavnost živega srebra na slovenskih tleh višja (UNEP, 2010). Z odkritjem nahajališča kovine na današnjem območju mesta Idrije se je začelo 500-letno rudarjenje živega srebra. V tem času je idrijski rudniški obrat postal drugi največji rudnik živega srebra na svetu, kjer je bilo pridobljene več kot 13 % svetovne proizvodnje te kovine (CUDHg Idrija, n. d.). V celotnem času delovanja rudnika so izkopali 144.725 ton živega srebra, dejansko pridobljenega pa je bilo 107.692 ton. To pomeni, da se je skozi procese v okolje izgubilo 37.033 ton živega srebra, kar predstavlja veliko obremenitev okolja. Z zaprtjem rudnika se je sicer zmanjšala tudi količina antropogenih emisij v okolje, vendar pa je zaradi obstojnosti kovine še vedno zaznati njene negativne vplive. S preučevanjem vzorcev je bilo ugotovljeno, da je na ozemlju tal, velikem 160 km², kar 112 km²

ozemlja, kjer živo srebro presega mejne vrednosti količine kovine v tleh, 21 km² ozemlja pa je kritično onesnaženega, kar pomeni, da povprečna vsebnost živega srebra na tem območju znaša 20 mg/kg in s tem preseže slovensko povprečje za več kot 300-krat (Teršič idr., 2006). V vzorcih sedimentov, ki so jih pridobili nad Idrijo, v Idriji in na območju smeri vodnega toka reke Idrijce, je bilo ugotovljeno, da v Idriji in dolvodno od nje sedimenti vsebujejo zelo visoke vsebnosti živega srebra, natančneje, kritično vrednost kovine presegajo kar za dvakrat. Dodatna težava so tudi odlagališča odpadkov iz žgalnic, ki so ob reki Idrijci in Nikovi (Geološki zavod Slovenije [GeoZS], 2014). Rečni tok namreč izpira odpadke in živo srebro odnaša več kot 100 km daleč, naprej v Sočo in Tržaški zaliv, kjer so z raziskavami izmerili izredno visoke koncentracije kovine v sedimentih. Idrijski rudnik pa je nedvomno glavni vir polutanta (Hmeljak, 2006). Da živo srebro negativno vpliva na življenje v Idrijci, Soči in Tržaškem zalivu, so pokazale tudi študije. Tako se število raznovrstnih malih nevretenčarjev v reki pri Idriji zmanjša ter se ponovno poveča po toku navzdol do izliva v Sočo. Prav tako so znatno povišane koncentracije živega srebra našli v ribah v Tržaškem zalivu (Skuk, 2010).

Drugo najmočnejše odstopanje od normalnih koncentracij živega srebra v zemlji so odkrili na območju Litije ob vznožju hriba Sitarjevec, blizu lokacije nekdanjih rudniških jaškov, kjer so do leta 1965 kopali in predelovali svinec, cink, živo srebro, srebro in barit. Povečane količine živega srebra v okolju so zaznali tudi v Podljubelju, kjer je do leta 1902 deloval drugi rudnik živega srebra na Slovenskem (Teršič idr., 2006).

V Sloveniji so danes glavni viri strupene kovine, ki končajo kot odpadek ali emisije, izhajajo iz uporabe živega srebra v industrijskih procesih, potrošniških izdelkih, sežiga odpadkov, kremiranja in odstranjevanja nevarnih odpadkov. Leta 2001 je bilo ocenjeno, da letne emisije živega srebra v Sloveniji znašajo 1.620 kg. Približno 900 kg jih je bilo v naravno okolje odloženih v obliki odpadkov, 630 kg jih je emitiralo v zrak ter 90 kg v vodo (Gosar idr., 2016).

5 ZAKLJUČNA RAZPRAVA

Kljub ugotovitvam, ki nas na vsakem koraku opozarjajo, kako zelo nevarna je ta kovina, je danes uporaba živega srebra še vedno precej razširjena, zlasti v industriji. S podpisovanjem konvencij in razpravljanjem o problematiki se vpliv živega srebra na okolje ne bo zmanjšal in ljudje ne bodo bolj varni pred njegovo toksičnostjo. Treba je ukrepati, a na žalost se ljudje praviloma zganemo šele tedaj, ko do 'tragedije' že pride. Ko je mednarodna skupnost izkazala interes ter se problematike lotila resno in zagnano, so se temu primerno pokazali tudi prvi rezultati. Vendar je to šele začetek in že danes bi morali načrtovati, kakšen bo naš naslednji korak pri reševanju dane problematike.

Kot je razvidno iz do sedaj napisanega, je meja med zakonitim in nezakonitim na področju pridobivanja in uporabe živega srebra izredno tanka oziroma zabrisana, zato ves čas obstaja nevarnost, da pride od dejanj namernega ali nenamernega ogrožanja okolja, tj. ekološke kriminalitete. V 21. stoletju pa so problemi ogrožanja in vprašanja varstva okolja nezamenljiv del javne politike, t. i. okoljska ali okoljevarstvena politika, zato ima pri reševanju nastalih problemov in iskanju

rešitev pomembno vlogo tudi ekološka kriminologija. Slednja pri odzivanju na okoljske težave uporablja spoznanja empiričnih raziskav in rezultatov ter izkušnje za pojasnjevanje razlogov za izvrševanje kriminalitete zoper okolje.¹ White (2008) je natančno opredelil naloge ekološke kriminologije², ki se do danes niso kaj dosti spremenile. Primarne naloge lahko z vidika obravnavanega problema nevarnosti živega srebra za človeka in okolje ‚preskočimo‘, saj so stvari že bile analizirane in so znane. Nedvomno pa se je pomembno posvetiti analizi regulatornih mehanizmov in mehanizmov družbenega nadzorstva ogrožanj okolja zaradi pridobivanja in uporabe živega srebra z namenom oblikovanja metod za zaščito okolja oziroma potencialnih ogroženih živih biti. Pri tem je treba še posebej preučiti lastnosti odnosa med okoljskimi spremembami oziroma spremembami v okolju in procesom kriminalizacije povezane s pridobivanjem ali uporabo živega srebra v proizvodnih procesih. Ekološka kriminologija je posebej kritična, ko so ogrožene osnovne človeške dobrine (življenje, zdravje, pogoji eksistence), ki so odvisne od zdravega življenjskega okolja oziroma kršene temeljne človekove pravice, kar se dogaja tudi pri pridobivanju in uporabi živega srebra. Poseben problem predstavljata njegova strupenost in razpršenost v naravnem okolju v zelo nizih koncentracijah v tleh, usedlinah, vodah, ozračju ter v rastlinah in živalih, ki jih človek s čutili ne more zaznati in so zato ob prevelikem kopičenju v človeškem telesu škodljivi. Žal se posameznik praviloma velike večine v članku opisanih ‚skritih‘ nevarnosti (upo)rabe živega srebra sploh ne zaveda. Pa vendarle so vidni posamezni premiki pri mlajših generacijah oziroma pri posameznikih, ki se zavedajo negativnega vpliva živega srebra na človeka, zato se izogibajo nakupovanju in uporabi živil in stvari, ki živo srebro vsebujejo (gre za podoben odnos mladih, kot je trend neuživanja mesa oziroma vegetarijanstva). Prav tako je možno zelo veliko narediti z ozaveščanjem otrok v vrtcih in šolah. Strinjamo se z Whitom (2008) in Selinom (2009), da je ključno izobraževanje in informiranje od najmlajših generacij naprej. K temu bi z vidika ekološke kriminologije dodali še pomembnost regulatornih mehanizmov podjetja in mehanizmov družbenega nadzorstva, ki lahko z rednim izvajanjem nadzora in metod preprečitve neželene negativne učinke ali celo ekološke katastrofe zaradi uporabe ali v procesu pridelave živega srebra. Drug problem, na katerega naletimo, pa je sivo polje trgovanja z živim srebrom na črnem trgu, z drugimi besedami, podatke o tem, koliko ekološke kriminalitete v povezavi z živim srebrom po svetu in v Sloveniji, je nemogoče pridobiti.

Ekološka kriminologija je zavezana k zaščiti okolja in ljudi, zato menimo, da bi bilo dobro in pomembno o problematiki živega srebra bolj ozavestiti širšo javnost, saj se malokdo zaveda dejanske nevarnosti, ki jo predstavlja izpostavljenost tej kovini. Tako bi dosegli, da bi bili ljudje bolj previdni, kakšne izdelke kupujejo in kakšne zobne zalivke nosijo (pri tem je lahko tudi ključnega

1 *Kriminološke razprave o ekološki kriminaliteti se nanašajo na vprašanja: kako kriminaliteta nastane, kako je prikazana v resničnem življenju, kako se meri, na kakšen način jo pojasnjevati, preprečevati in sankcionirati.*

2 *Naloge ekološke kriminologije so (White, 2008): 1) identificirati definicije in oblike ekološke kriminalitete; 2) identificirati in analizirati oblike ekološke kriminalitete s študijami posameznih primerov ter oblikovati uporabno tipologijo ekološke kriminalitete; 3) preučevati ekološko kriminaliteto iz pravnega, ekološkega, sociološkega, kriminološkega, kriminalističnega, viktimološkega, nacionalnovarnostnega vidika ter vidikov drugih disciplin; 4) preučiti lastnosti regulatornih mehanizmov in mehanizmov družbenega nadzorstva ogrožanj okolja za njegovo zaščito; 5) preučiti lastnosti odnosa med okoljskimi spremembami oziroma spremembami v okolju in procesom kriminalizacije.*

pomena, če jih zobozdravniki na negativne učinke in tveganje pri uporabi živega srebra opozorijo), večja ozaveščenost pa bi povzročila pritiske na pristojne po svetu, da bi se bolj posvetile regulaciji pridobivanja in uporabe živega srebra ter bolj nadzorovale podjetja, ki tako ali drugače uporabljajo živo srebro oziroma je kovina produkt njihovega delovanja. Posledično bi bile tudi potrebe po razvijanju alternativ večje, kar bi povečalo tako interes kot vložen denar.

UPORABLJENI VIRI

- Artisanal and Small-Scale Gold Mining in the Peruvian Amazon. (n. d.). *What is artisanal gold mining*. <https://peruviangold.weebly.com/what-is-asgm.html>
- Babatsikou, F. (2011). The sick building syndrome (SBS). *Health Science Journal*, 11(2), 72–73. https://www.researchgate.net/publication/260882582_The_Sick_Building_Syndrome_SBS
- Brack, D. (2002). Combating international environmental crime. *Global Environmental Change*, 12(2), 143–147.
- Cherney, K. (13. 15. 2018). Understanding mercury poisoning. *Healthline*. <https://www.healthline.com/health/mercury-poisoning#complications>
- Clifford, M. (1998). *Environmental crime – Defending environmental crime*. <https://law.jrank.org/pages/11964/Environmental-Crime-Defining-environmental-crime.html>
- Coelho, J. P., Santos, H., Reis, A. T., Falcao, J., Rodrigues, E. T., Pereira, M. E., Duarte, A. C. in Pardal, M. A. (2010). Mercury bioaccumulation in the spotted dogfish (*Scyliorhinus canicula*) from the Atlantic ocean. *Marine Pollution Bulletin*, 10(60), 1372–1375. <https://doi.org/10.1016/j.marpolbul.2010.05.008>
- Corrosion Doctors. (n. d.). *Iraq mercury poisoning*. <https://corrosion-doctors.org/Elements-Toxic/Mercury-Iraq-1.htm>
- CUDHg Idrija. (n. d.). *Drugi največji rudnik živega srebra na svetu*. <http://www.cudhg-idrija.si/drugi-najvecji-rudnik-zivega-srebra-na-svetu/>
- Devastating. (2020). *Iraq mercury poisoning – August 1971*. *Devastating Disasters*. <https://devastatingdisasters.com/iraq-mercury-poisoning-august-1971/>
- Eman, K. in Meško, G. (2012). Ekološka kriminologija – veda o ekološki kriminaliteti. V G. Meško, A. Sotlar in K. Eman (ur.), *Ekološka kriminaliteta in varovanje okolja – multidisciplinarnе perspektive* (str. 37–67). Fakulteta za varnostne vede.
- Emslie, S. D., Silva, A. M., Valera, A., Vila, E. V., Melo, L., Curate, F., Fidalgo, D., Inácio, N., Moreno, M. M., Cambra-Moo, O., González Martín, A., Barroso-Bermejo, R., Montero Artús, R. in Sanjuán, L. G. (2021). The use and abuse of cinnabar in Late Neolithic and Copper age iberia. *International Journal of Osteoarchaeology*, 21, 1–13. <https://doi.org/10.1002/oa.3056>
- Euro Chlor. (2020). *2019 Chlorine production*. <https://www.chlorineindustryreview.com/competitiveness>
- European Commission. (n. d.). *Chemicals: Mercury*. https://ec.europa.eu/environment/chemicals/mercury/minamata_en.htm
- Fakulteta za kemijo in kemijsko tehnologijo [FKKT UM]. (n. d.). *Kemijski slovar*. <https://www.fkkt.um.si/kslovar/index.php?page=64>

- Gabršček, T. (2021). *Nezakonito trgovanje z elektronskimi odpadki kot oblika ekološke kriminalitete* [Diplomsko delo]. Fakulteta za varnostne vede.
- Garcia-Herrero, I., Margallo, M., Onandia, R., Aldaco, R. in Irabien, A. (2017). Environmental challenges of the chlor-alkali production: Seeking answers from a life cycle approach. *Science of The Total Environment*, 17(580), 147–157. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2016.10.202>
- Geološki zavod Slovenije [GeoZS]. (2014). Poročilo 3. faze projekta »Izdelava popisa zaprtih objektov za ravnanje z odpadki iz rudarskih in drugih dejavnosti izkoriščanja mineralnih surovin«. http://rte.arso.gov.si/varstvo%20okolja/odpadki/poro%C4%8Dila%20in%20publikacije/PORO%C4%8CULO%203%20FAZE_21022014.pdf
- Gosar, M., Šajn, R. in Teršič, T. (2016). Distribution pattern of mercury in the Slovenian soil: Geochemical mapping based on multiple geochemical datasets. *Journal of Geochemical Exploration*, 16(167), 38–48. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0375674216301005>
- Government of Canada. (26. 4. 2010). *History of mercury*. <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/services/pollutants/mercury-environment/about/history.html>
- Green Facts. (2020). *Mercury*. <https://www.greenfacts.org/en/mercury/1-2/mercury-2.htm>
- GRID Arendal. (2019). *Global use of mercury*. <https://www.grida.no/resources/13340>
- Ha, E., Basu, N., Bose-O'Reilly, S., Dorea, J. G., McSorley, Sakamoto, M. in Man Chan, H. (2017). Current progress on understanding the impact of mercury on human health. *Environmental Research*, 17, 419–433. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2016.06.042>
- Hachiya, N. (2006). The history and the present of minamata disease: Entering the second half of a century. *Japan Medical Association Journal*, 6(3), 112–118. https://www.med.or.jp/english/pdf/2006_03/112_118.pdf
- Hanania, J., Jenden, J., Stenhouse, K. in Donev, J. (24. 2. 2019). Coal fired power plant. *Energy Education*. https://energyeducation.ca/encyclopedia/Coal_fired_power_plant
- Helmenstine, A. (11. 11. 2020). Amalgam definition and uses (Chemistry). *Science Notes*. <https://sciencenotes.org/amalgam-definition-and-uses-chemistry/>
- Hmeljak, J. (2006). *Botaniške pretvorbe živega srebra v oksičnem-anoksičnem prehodu v Gradeški laguni* [Diplomsko delo]. Biotehniška fakulteta.
- Honda, S. in Li, J. (2008). Mercury in E-waste: Environmentally unsound disposal. *Asia Pacific Tech Monitor*, 8, 16–22. http://www.techmonitor.net/tm/images/4/4f/08jul_aug_sf1.pdf
- Intech Open. (2018). *Mechanism and health effects of heavy metal toxicity in humans*. <https://www.intechopen.com/books/poisoning-in-the-modern-world-new-tricks-for-an-old-dog-/mechanism-and-health-effects-of-heavy-metal-toxicity-in-humans>
- International Institute for Sustainable Development [IISD]. (19. 1. 2018). *Global trends in artisanal and small-scale mining (ASM): A Review of Key Numbers and Issues*. <https://www.iisd.org/publications/global-trends-artisanal-and-small-scale-mining-asm-review-key-numbers-and-issues>

- Lenntech (n. d.). Mercury – Hg. *Lenntech*. <https://www.lenntech.com/periodic/elements/hg.htm>
- Marnane, I. (2018). *Mercury in Europe's environment: A priority for European and global action*. Urad za publikacije EU. https://www.eea.europa.eu/publications/mercury-in-europe-s-environment/at_download/file
- Maxson, P. (2017). *Global mercury supply, trade and demand*. United Nations Environment Programme (UNEP). https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/21725/global_mercury.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Ministry for the Environment. (2019). *Mercury in the environment*. <https://www.mfe.govt.nz/publications/waste/mercury-inventory-new-zealand-2008/2-mercury-environment>
- Ministry of Environment GOJP [MOE GOJP]. (n. d.). *Minamata disease the history and measures – Chapter 2: Outbreak of minamata disease*. <http://www.env.go.jp/en/chemi/hs/minamata2002/ch2.html>
- Mutter, J. in Yeter, D. (2008). Kawasaki's disease, acrodynia, and mercury. *Current Medicinal Chemistry*, 08(15), 3000–3010. <http://dx.doi.org/10.2174/092986708786848712>
- Padovan, I. (2005). *Vpliv živega srebra na lizosome v celicah prebavnih žlez kopenskega raka enakonožca Porcellio scaber (Isopoda, Crustacea)* [Diplomsko delo]. Polithnika Nova Gorica, šola za znanost o okolju.
- Pan American Health Organization [PAHO]. (5. 12. 2017). *Artisanal and small-scale gold mining and health*. <https://www.paho.org/en/documents/artisanal-and-small-scale-gold-mining-and-health-2017>
- Parsons, M. B. in Percival, J. B. (2005). *Mercury: Sources, Measurements, cycles and effects*. Cambridge University Press. https://www.researchgate.net/publication/264933206_A_brief_history_of_mercury_and_its_environmental_impact
- Planet gold. (n. d.). *Formalization: Integrating miners into the formal economy and regulatory system for the benefit of all*. <https://www.planetgold.org/formalization>
- Publications Office of the European Union. (2017). *Tackling mercury pollution in the EU and worldwide*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7b956417-deee-11e7-9749-01aa75ed71a1>
- Skuk, I. (2010). *Metilacija živega srebra in demetilacija metil živega srebra v izlivu rele Soče* [Diplomsko delo]. Biotehniška fakulteta.
- Science for a Changing World [USGS]. (2020). *Mercury*. <https://pubs.usgs.gov/periodicals/mcs2020/mcs2020-mercury.pdf>
- Selin, N. E. (2009). Global biogeochemical cycling of mercury: A review. *The Annual Review of Environment and Resources*, 9(34), 43–63. <https://doi.org/10.1146/annurev.enviro.051308.084314>
- Slokar, R. in Bilban, M. (2016). Izpostavljenost živemu srebru v amalgamih na delovnem mestu. *Delo in varnost*, 60(1), 42–45. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-FHMFGQZK>
- Teršič, T., Gosar, M. in Šajn, R. (2006). *Opuščeni rudnik živega srebra v Podljubelju in njegovi vplivi na okolje*. Geološki zavod Slovenije.
- The European Trade Union Institute [ETUI]. (2001). *Reference document on best available techniques in the chlor-alkali manufacturing industry. Integrated pollution*

prevention and control (IPPC). https://www.etui.org/sites/default/files/ez_import/chlor-alkali-1.pdf?fbclid=IwAR0tnl8EQPK-AwVKN0G1bRUKxwpfFCZqA5u298v5xTWX7P_vMfbQEI33uUI

- The Global Initiative Against Transnational Organized Crime [GITOC]. (2016). *Organized crime and illegally mined gold in Latin America*. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2016/03/Organized-Crime-and-Illegally-Mined-Gold-in-Latin-America.pdf>
- United Nations Environment Programme [UNEP]. (2010). *Technical and economic criteria for processing mercury containing tailings: Final report*. <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/31289>
- United Nations Environment Programme [UNEP]. (2017). *Minamata convention on mercury: Text and annexes*. <http://www.mercuryconvention.org/Portals/11/documents/Booklets/COP1%20version/Minamata-Convention-booklet-eng-full.pdf>
- United Nations Environment Programme [UNEP]. (2018). *Global mercury assessment 2018*. https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25462/GMA%202018-ReviewDraft_250518_CLEAN_SEC.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- United Nations Environment Programme [UNEP]. (2020). *The illegal trade in chemicals*. <https://www.unenvironment.org/resources/assessment/illegal-trade-chemicals>
- University of Miami. (9. 10. 2012). *Bioaccumulation & biomagnification: When bigger isn't better*. <https://sharkresearch.rsmas.miami.edu/bioaccumulation-biomagnification-when-bigger-isnt-better/>
- White, R. D. (2008). *Environmental crime: A reader*. Routledge.
- Whitney, M. C. in Cristol, D. A. (15. 7. 2017). *Reviews of environmental contamination and toxicology: Impacts of sublethal mercury exposure on birds: A detailed review*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-2017-4>
- World Chlorine Council. (2021). *UNEP global mercury partnership: Chlor-alkali sector*. <https://worldchlorine.org/unep-chlor-alkali-mercury-partnership/>
- World Health Organization. (31. 4. 2017). *Mercury and health*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mercury-and-health>
- Zakon o ratifikaciji Konvencije Minamata o živem srebru [MKMŽS]. (2017). *Uradni list RS*, (5/17).
- Zolnikov, R. T. (2012). Limitations in small artisanal gold mining addressed by educational components paired with alternative mining methods. *Science of the Total Environment*, 12(419), 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2012.01.017>

O avtorjih:

Manca Rupnik, diplomirana varstvoslovka in študentka magistrskega študijskega programa Varstvoslovje, Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana, Slovenija. E-pošta: manca.rupnik@student.um.si

Dr. Katja Eman, izredna profesorica za kriminologijo, Univerza v Mariboru, Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana, Slovenija. E-pošta: katja.eman@um.si

Mamilarški karteli v Mehiki: kriminaliteta in vojna

VARSTVOSLOVJE
letn. 24
št. 1
str. 69–87

Jaka Ambrožič in Maja Garb

Namen prispevka:

V prispevku prikazujemo zaostrene varnostne razmere v Mehiki, vključno z vzroki, akterji in poskusi reševanja, ki so posledica kriminalnega delovanja mamilarških kartelov, a jih zaradi organiziranosti, oboroženosti in načina delovanja kartelov ter vlade oziroma vladnih oboroženih sil in po posledicah, še posebej zaradi visokega števila smrtnih žrtev, umeščamo med oborožene konflikte.

Metode:

Analiza sekundarnih virov in mednarodnih baz podatkov o konfliktih in državah.

Ugotovitve:

Oborožen konflikt med mamilarškimi karteli in mehiško vlado na eni strani ter medsebojni konflikti med karteli in enostransko nasilje do civilnega prebivalstva izhajajo iz kompleksnega prepleta različnih dejavnikov (varnostnih, političnih, socialnih in ekonomskih). Reševanje razmer je precej neuspešno, saj so se spremembe strategij in reform izkazale za neučinkovite tako na kratki kot tudi na dolgi rok. V splošnem pa razmere v Mehiki kažejo na brisanje meja med kriminaliteto, terorizmom in oboroženimi konflikti ter boji/ukrepi proti tem pojavom.

Omejitve/uporabnost raziskave:

Zaradi fizične in deloma širše družbene oddaljenosti je razumevanje razmer oteženo, hkrati pa poskus analize in prenosa vedenja v slovensko okolje lahko pripomore k učinkovitejšemu boju proti trgovini z drogami in drugimi oblikami kriminalitete, povezanimi s tem.

Praktična uporabnost:

Vpogled v trgovino z drogami in drugo kriminaliteto, ki vpliva tudi na evropsko tržišče in razmere v družbi v evropskih državah, vključno s Slovenijo.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Analiza razmer v Mehiki z vidika vzrokov in reševanja ter prenos znanja v domače znanstveno in strokovno okolje.

Ključne besede: mamilarški karteli, Mehika, kriminaliteta, oboroženi konflikti

UDK: 343.341:613.83(72)

The Drug Cartels in Mexico: Crime and War

Purpose:

The article presents aggravated security situation in Mexico, including its causes, actors, and possible solutions resulting from the criminal activities of the drug cartels. The organization, arming, and activities of the drug cartels, as well as the government and its security forces, together with the consequences, especially the death toll, can be considered an armed conflict, even a war.

Design/Methods/Approach:

Analysis of secondary sources and databases on conflicts and countries.

Findings:

The armed conflict between the drug cartels and the Mexican government, the conflicts between the cartels, and one-sided conflict toward civilian population derive from a complex network of different factors (security, political, social, and economic). The tackling of the conflict is not successful in the short or long term due to inefficient strategic changes and reforms. The situation in Mexico shows that the lines between criminality, terrorism and armed conflict and countermeasures are blurred.

Research Limitations/Implications:

Spatial and wider social distance affects understanding of the situation. However, analyzing and transferring the findings to the Slovenian environment may contribute to a more successful fight against drugs and other forms of crime.

Practical Implications:

The insight into drug trafficking affecting the European (drug) market and the situation in societies, including Slovenian ones.

Originality/Value:

The analysis of the situation in Mexico in the framework of causes and solutions and the transfer of knowledge to the domestic scientific and professional field.

Keywords: drug cartels, Mexico, criminality, armed conflicts

UDC: 343.341:613.83(72)

1 UVOD

Pogled na zemljevid oboroženih konfliktov kaže, da v Mehiki že mnogo let poteka hud konflikt, včasih že prava vojna. Mehika se namreč sooča z izjemno nasilnim delovanjem mamilarskih kartelov, ki za doseg svojih ciljev ne izbirajo sredstev. Vojna poteka za trg in trgovske poti, za ozemlje, za prevlado, hkrati s karteli so na ulicah tudi številni policisti in vojaki. Leta 2006 je takratni predsednik Calderon v t. i. vojno proti drogam vključil tudi vojsko. Kot pišejo Trevino-Rangel in drugi

(2022) naj bi v Mehiki na ulicah v okviru policijskih operacij patroljiralo približno 50.000 vojakov, pri čemer prihaja do mnogih spopadov s karteli ter smrtnih žrtev v teh spopadih. Zaradi visoke stopnje nasilja ter zaradi vključenosti vojske lahko dogajanja v Mehiki obravnavamo v okviru študij oboroženih konfliktov, čeprav imajo izvirno značaj kriminalitete (preprodaja drog in druga kriminalna dejanja), pojavljajo pa se tudi opredelitve, kot sta narkoterorizem in celo narkouporništvo (Teiner, 2020). Mehika na indeksu človekovega razvoja dosega relativno dober rezultat (na 74. mestu od 189 držav leta 2020 (UNDP, 2020)). Morales Gámez (2022) verjetno (tudi) zato trdi oziroma opaža, da trgovanje z drogami v Mehiki ni posledica socialnih in ekonomskih okoliščin mladih, ampak preprosto obstoja povpraševanja v ZDA in ponudbe v Mehiki.

Prispevek obravnava različne kategorizacije varnostnih dogajanj v Mehiki, prikazuje ozadje mamilarških kartelov in nastanka konflikta ter načine, kako dejavnosti kartelov ogrožajo varnostni sistem in suverenost države. Posebna pozornost je namenjena vzrokom vojne med mamilarškimi karteli in z mamilarškimi karteli. V prispevku predvsem iščemo odgovore na dve vprašanji: 1) kakšen je obseg varnostne grožnje, ki jo predstavljajo karteli, ter kateri so temeljni vzroki in razlogi za takšen razcvet organizirane kriminalitete; 2) zakaj številne spremembe nacionalnovarnostnih strategij in državne reforme nimajo uspešnega kratkoročnega in dolgoročnega učinka.

Za analizo dogajanj je uporabljen analitični okvir britanskega Oddelka za mednarodni razvoj (ang. *Department for International Development* [DFID]), ki razčlenjuje analizo konflikta po strukturi (vključno z zgodovino in vzroki, sodelujočih (akterjih), dinamiki, mednarodnih odzivih in predvideva tudi potencialne scenarije in napovedi trendov v prihodnosti (DFID, 2002). Struktura članka večinoma sledi shemi tega analitičnega okvirja, tako da je po kratki razpravi o konceptih in kategorizacijah problematika predstavljena najprej z zgodovinskega vidika, nato so razčlenjeni vzroki, sledita predstavitev sodelujočih v konfliktu in časovne dimenzije oziroma dinamike konflikta ter pogled na prihodnost. Študija je opravljena s pomočjo analize že objavljenih del (Bowden, 2011; Chabat, 2010; Davis, 2016; Deslandes, 2021; Martínez in Phillips, 2022; Mercille, 2011; Morales Gámez, 2022; Pacheco, 2009; Rubio, 2020; Sanchez, 2019; Teiner, 2020; Thompson, 2014; Trevino-Rangel idr., 2022; Vavich, 2013; Voronkova, 2017; Williams, 2018) ter različnih mednarodnih baz podatkov (Uppsala Conflict Data Program [UCDP] (Uppsala Univerzitet, n. d. a); Methodology of the Heidelberg Conflict Research (HIK, n. d.); Non-international armed conflicts in Mexico (Rulac Geneva Academy, 2021); Global Conflict Tracker: Criminal violence in Mexico (Center for Preventive Action, 2022); 2021 Mexico Peace Index (Vision of Humanity, 2021); Mexico events of 2019 (Human Rights Watch, n. d.); Human Development Report 2020 (UNDP, 2020), Corruption Perception (Transparency International, 2021a); Global Corruption Barometer (Transparency International, 2021b); Global Organized Crime Index (Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2021); Eurobarometer (European Union, n. d. a); World Values Survey (n. d.)).

2 SODOBNI OBOROŽENI KONFLIKTI IN KLASIFIKACIJA KONFLIKTA V MEHIKI

Pogled na oborožene konflikte skozi novejšo zgodovino nam kaže velike spremembe in tudi trende. Še v prejšnjem stoletju smo ugotavljali, kako so namesto meddržavnih začeli prevladovati notranji, nato smo ugotavljali, da se v konflikte vključuje vedno več nedržavnih akterjev oziroma najrazličnejših oboroženih skupin, vključno s terorističnimi, nekdanjim predvsem osvobodilnim interesom v konfliktnih pa so se pridružili drugi, včasih celo pridobitniški interesi. Vojna mamilarških kartelov v Mehiki je dober primer opisanega trenda v spreminjanju značaja oboroženih konfliktov.

Klasifikacija konflikta je v primeru Mehike sicer precej kompleksna, saj imajo mednarodni strokovnjaki različna mnenja glede obravnavanja narave in obsega konflikta. Čeprav mehiške in tudi ameriške oblasti konflikt uradno poimenujejo kar kot vojno proti drogam, pa je to v principu zgolj posebno poimenovanje celostne kampanje, ki jo države vodijo proti organizirani kriminaliteti. Značilnost te kampanje je njena militariziranost, saj je v delovanje proti kartelom intenzivno vključena vojska.¹ Mehika je ena izmed držav z največ organizirane kriminalitete. Na indeksu kriminalitete je v letu 2021 zasedla 4. mesto (za Demokratično republiko Kongo, Kolumbijo in Mjanmarom), na indeksu kriminalnega trgovanja pa je celo na samem vrhu. Sodi med države z veliko kriminalitete in nizko odpornostjo. Za novinarje je to najbolj nevarna država na svetu (Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2021).

Prav tako obstajajo polemike med določenimi strokovnjaki, ali bi bila lahko situacija v Mehiki klasificirana kot notranji oziroma nemednarodni oboroženi konflikt med državo in nedržavnimi akterji, ali pa gre v resnici zgolj za povečano stopnjo notranje kriminalitete v državi. Če malo posplošimo, pojav nasilja v državi lahko definiramo ali klasificiramo kot nemednarodni oboroženi konflikt v primeru, ko so izpolnjeni naslednji pogoji ali kriteriji, in sicer: (1) konflikt mora potekati med vladnimi oboroženimi silami na eni strani ter vsaj enim oboroženim, nedržavnim akterjem na drugi strani, pri tem pa mora imeti nedržavni akter tudi doseženo določeno raven oziroma stopnjo organizacijske sestave; (2) prav tako mora oboroženo nasilje dosegati vnaprej določeno stopnjo intenzivnosti, ki presega zgolj notranje nemire in manjše spopade v državi. Konflikt v Mehiki načeloma izpolnjuje vse pogoje, zato ga mnogi strokovnjaki klasificirajo kot nemednarodni oboroženi konflikt nizke intenzivnosti (Rulac Geneva Academy, 2021), kar je po svoje tudi presenetljiv podatek že zaradi samega števila spopadov in pa seveda smrtnih žrtev.

Po opredelitvi Oddelka za raziskovanje miru in konfliktov Univerze v Uppsali (Uppsala Universitet, n. d. b) je oboroženi konflikt (ali spopad) sporna nezdržljivost, ki zadeva vlado in/ali ozemlje, kjer uporaba oborožene sile med dvema stranema, od katerih je vsaj ena vlada države in povzroči najmanj 25 smrtnih žrtev v bojih. Inštitut za proučevanje mednarodnih konfliktov v Heidelbergu (ang. *Heidelberg Institute for International Conflict Research* [HIIC],

¹ Poleg militarizacije oziroma vključitve vojske se oziroma so se v okviru iniciative Merida izvajali še drugi ukrepi, in sicer usposabljanje iz uveljavljanja prava, financiranje mladinskih in zdravstvenih centrov in reforma kazenskega sistema (Pacheco, 2009). Iniciativo Merida so v t. i. vojni proti drogam sprožili leta 2007. Leta 2021 so začeli pripravljati novo strategijo (Graham in Jorgic, 2021).

n. d.) pa konflikte opredeli kot razlikovanje med vsaj dvema nasprotujočima si in neposredno vpletenima akterjema glede vrednot, pomembnih za družbo, ki se izvaja z uporabo opaznih in medsebojno povezanih konfliktnih ukrepov izven uveljavljenih regulativnih postopkov in ogrožajo temeljne državne funkcije, mednarodni red ali pa imajo možnost, da to povzročijo.

Glede na akterje, uporabljeno oborožitev in načine delovanja, še posebej pa glede na število žrtev, ki jih delovanje kartelov v Mehiki in ukrepi vlade proti njim povzročijo, lahko dogajanje v Mehiki uvrstimo torej ne le med kriminaliteto, ampak tudi med oborožene konflikte, glede na število smrtnih žrtev, ki jih povzroča, in glede na ostale posledice, pa ga lahko kategoriziramo celo kot najhujšo obliko oboroženega konflikta, kot vojno. V Mehiki niti ne gre le za spopad kartelov in vladnih oboroženih sil, ampak tudi za medkartelne spopade, torej nedržavni konflikt, in tudi za enostransko nasilje proti civilnemu prebivalstvu. Podatki Oddelka za raziskovanje miru in konfliktov Univerze v Uppsali (Uppsala Universitet, n. d. c) namreč kažejo, da je bilo v petnajstletnem konfliktu s karteli v Mehiki več kot 60.000 smrtnih žrtev, samo leta 2020 več kot 16.000. Po ocenah Global Conflict Tracker (Center for Preventive Action, 2022) pa je bilo v obdobju od leta 2006 zaradi spopadov in napadov kartelov v Mehiki ubitih celo več kot 150.000 ljudi.

Delovanje mamilarških kartelov v Mehiki nekateri avtorji kategorizirajo tudi kot narkoterorizem. Kot ugotavlja Pacheco (2009) karteles z narkoterorizmom povezuje zlasti brutalnost delovanja kartelov, ki je vidna v krvavih ulicah (nasilje na ulicah). Ključni cilj tega delovanja je spodkopavanje vladavine prava. Teiner (2020) prav tako ugotavlja, da izredno nasilje, ki ga izvajajo narkokarteli, vodi v poimenovanje njihovega delovanja kot terorizem. Izraz narkoterorizem sega v leto 1983, ko ga je uporabil nekdanji perujski predsednik Terry za opis orkestriranih napadov organiziranih kriminalnih skupin na protimamilarške agencije v njegovi državi. Kasneje so bili narkokarteli opredeljeni na različne načine, definicije pa povezujeta dve značilnosti, in sicer da gre pri narkoterorizmu za uporabo terorističnih načinov delovanja in/ali vključitev terorističnih organizacij v preprodajo mamil (Teiner, 2020).

V primeru mehiških kartelov se pojavlja tudi izraz kriminalno uporništvu ali narkouporništvu. Pravzaprav je, kot ugotavlja Teiner (2020), to celo najpopularnejši in najpogostejši izraz strokovnjakov in novinarjev v povezavi s karteli v Mehiki in njihovim bojem za teritorialno prevlado. Nekateri sicer opozarjajo, da mehiški mamilarški karteli niso ne teroristi in ne uporniki, saj niso politično motivirani (Teiner, 2020).

3 ZGODOVINA KARTELOV IN KONFLIKTA

Sam pojav organiziranih kriminalnih skupin, kot so karteli na območju Mehike, ni pravzaprav nič novega, saj so se prve kriminalne skupine, ki so se ukvarjale s preprodajo ilegalnih dobrin, kot so alkohol, orožje in droge, pojavile na območju Južne oziroma Latinske Amerike že na začetku 20. stoletja. Uspehu in razvoju teh kriminalnih skupin je botrovalo predvsem dejstvo, da imajo mnoge južno in srednjeameriške države izredno ugodno podnebje, ki omogoča rast in posledično

tudi velik pridelek maka (opij), kokinih listov ter marihuane, ki nato po procesu predelave predstavljajo večino preprodanih in pretihotapljenih drog. Prav tako je k razcvetu tihotapstva in preprodaje drog prispevala tudi relativno velika poroznost državnih mej v teh državah oziroma možnost ustvarjanja številnih slabo nadzorovanih tihotapskih poti. Dodaten dejavnik za razrast kriminalitete pa je tudi dejstvo, da je bila za te države, med katere poleg Mehike spadajo tudi Kolumbija, Venezuela, Honduras, Nikaragva in Panama, vedno prisotna visoka stopnja državne korupcije in pa neučinkovitosti oblasti pri spopadanju s problemom organizirane kriminalitete. Prvo prelomno obdobje je bil vsekakor vzpon kolumbijskih narkokartelov v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je nadzor nad prodajo drog prevzel znameniti Pablo Escobar, ki se mu je s svojimi ilegalnimi dejavnostmi uspelo prebiti tudi na mednarodno tržišče. Nesluteni zaslužki so mu tudi omogočili, da je pravzaprav prevzel tudi določeno stopnjo oblasti v državi. Visoka stopnja kriminalitete in državne korupcije je v Kolumbiji in tudi ostalih naštetih državah omogočila simbiotski odnos med takratnimi oblastmi in kriminalnimi skupinami (Williams, 2018).

V tem času so se začeli pospešeno razvijati tudi organizirani karteli v Mehiki, kot so denimo Guadalajara, Zalivski kartel in Sinaloa, ki so s pomočjo svojih dejavnosti močno pridobili na vplivu in moči. Takšen porast organizirane kriminalitete v Mehiki je predstavljalo dejstvo, da je postala Mehika tranzitna država za Transporte ogromnih količin prepovedanih drog (heroina, kokaina in marihuane) iz Kolumbije v Združene države Amerike, pri tem pa so seveda kot posredniki močno obogateli ravno narkokarteli, ki so nadzirali pretok ilegalnih dobrin (Davis, 2016). Sam uspeh kartelov pa je omogočila tudi gospodarska in socialna situacija v Mehiki, saj se je država praktično od svojega samega začetka spopadala z visoko stopnjo revščine in brezposelnosti ter neenakomerno porazdelitvijo prebivalstva, kar je omogočilo kartelom, da so z omogočanjem hitrega zaslužka v svoje vrste pridobili veliko število mladih rekrutov. Tako bliskovit vzpon organiziranih kriminalnih skupin je posledično pripeljal do postopnega rušenja ravnotežja moči, ki je obstajalo med karteli in oblastmi. Zaradi različnih interesov in težnje po širjenju ozemlja so se začeli medsebojni oboroženi spopadi manjše intenzivnosti med posameznimi karteli, kar je začelo neposredno ogrožati tudi varnost in suverenost države ter njenega prebivalstva, ki je živelo na območju delovanja kartelov. Zaradi takšnega porasta nasilja, konfliktov in preprodaje ogromnih količin prepovedanih drog ter orožja so se začele postopno spreminjati tudi nacionalnovarnostne strategije držav, ki so začele svoje dejavnosti usmerjati v boj proti organizirani kriminaliteti oziroma kartelom.

Karteli so od devetdesetih let prejšnjega stoletja naprej začeli izrazito naraščati po moči, vplivu in obsegu delovanja. Njihove dejavnosti so se zaradi potreb in priložnosti, ki jih je omogočalo oziroma zahtevalo domače in mednarodno tržišče, močno razširile, kar je v praksi pomenilo, da so se poleg preprodaje drog in orožja začeli ukvarjati tudi s trgovino z belim blagom, preprodajo organov, izkoriščanjem moških, žensk in celo otrok za poceni delovno silo in za nudenje seksualnih uslug, ponarejanjem listin in dokumentov, trgovanjem z eksotičnimi živalmi, izsiljevanjem itd. Pojav globalizacije je močno olajšal pretok dobrin preko nacionalnih in mednarodnih mej ter omogočil lažje komuniciranje in tudi

medsebojno povezovanje in snovanje zavezništov med posameznimi karteli. Karteli so za zaščito svojih lastnih interesov in ilegalnega trgovanja napovedali mehiškim oblastem, ki so želele zatreti organizirano kriminaliteto oziroma početje kartelov, vojno. Mehiške oblasti so s pomočjo pristojnih institucij in organov, kot sta predvsem zvezna policija in vojska, začele bolj ali manj uspešno izvajati številne akcije in racije, s katerimi so želeli oslabilo delovanje posameznih kartelov tako, da so aretirale različne pripadnike in vodje kartelov ter tudi prestrezale transporte drog na državnih mejah. V povračilo za ukrepe so karteli nasilje usmerili tudi na pripadnike policije in vojske ter v koordiniranih oboroženih napadih povzročili številne žrtve. Karteli so se lotili tudi spodjedanja same suverenosti in legitimnosti teh organizacij s pomočjo številnih zelo mamljivih podkupnin, namenjenih pripadnikom in operativcem teh organizacij, kar je privedlo do izrednega porasta korupcije v državnih institucijah (Williams, 2018).

Prelomno leto v konfliktu med karteli in državo je bilo leto 2006, ko so mehiške oblasti pod vodstvom novoizvoljenega predsednika Felipeja Calderona ter s finančno podporo ZDA (v okviru iniciative Merida) zaradi vedno bolj problematične varnostne situacije v državi napovedale ostrejšo in bolj odločne ukrepe v vojni s karteli oziroma t. i. vojno proti drogam (Correa-Cabrera, 2018). Napovedi so sledile številne reorganizacije mehiških državnih varnostnih institucij, katerih namen je bil izničiti vpliv korupcije in uvesti nove in bolj številčne sile za neposredni boj s kriminalnimi skupinami, kar je privedlo do stalnega konflikta nizke intenzivnosti. Pod Calderonovim okriljem je bilo za potrebe boja proti organizirani kriminaliteti na glavna območja delovanja kartelov poslanih sprva 6.500 vojakov, skozi leta pa je ta številka narasla na več kot 45.000 (celo 50.000, kot trdijo Trevino-Rangel idr. (2022)) stalno nameščenih vojakov. Kmalu je postalo jasno, da kljub določenim uspešnim akcijam in reformam, število dnevnih umorov in oboroženih spopadov še vedno narašča (Chabat, 2010). Mehiški karteli so na vladno nasilje odgovorili še z večjim nasiljem, kar je leta 2006 pripeljalo do 5.000 umorov letno, število pa je do leta 2016 naraslo na 20.000 umorov letno (Williams, 2018). Leta 2018 je bilo število kriminalnih dejavnosti in umorov, ki so jih izvedli karteli, na samem vrhu, saj je bilo tistega leta ubitih več kot 35.000 žrtev (Vision of Humanity, 2021). Kaže, da je oster boj mehiških oblasti proti mamilariskim kartelom in njihovi dejavnosti ter militarizacija tega boja nasilje še povečala, kar dokazujeta tudi Martínez in Phillips (2022). Prav tako so vojaške in policijske akcije začasno oslabile strukturo oziroma vodstvo določenih kartelov, kar je posledično vodilo do formiranja posameznih dobro oboroženih frakcij znotraj skupin, ki so nato ustvarile svoje kartele in si s pomočjo krvavih spopadov priborile svoj kos ozemlja in ilegalnega dobička. Verjetno najbolj znan primer takšnega formiranja novih skupin je pojav kartela Los Zetas, ki so ga ustvarili koruptivni pripadniki mehiških specialnih sil. Los Zetas je tako skozi leta postal eden najbolj zloglasnih in krutih kartelov na mehiškem ozemlju, za najnevarnejšo organizacijo v Južni Ameriki pa so ga v preteklosti proglasile tudi ZDA (Vision of Humanity, 2022).

Boj proti drogam so na različne načine nadaljevali tudi ostali predsedniki, kot sta denimo Enrique Peña Nieto (predsednik 2012–2018) in Andres Manuel Lopez Obrador (nastopil predsedniški mandat leta 2018), ki sta oba ubrala manj

agresivno politiko deeskalacije konflikta in pa tudi poskusa reševanja socialnih problemov, s katerimi so skušali odvrniti mlade od izbire kriminalnega življenja. Vendar je treba povedati, da ne glede na spremembe strategije in taktik, bistvenih sprememb glede nasilja med karteli in števila smrtnih žrtev ni bilo. Prav tako se je zaradi manj agresivnih ukrepov povečala stopnja korupcije med pripadniki oziroma zaposlenimi v državnih institucijah (Asch idr., 2011).

Danes je v Mehiki približno 150 kriminalnih skupin, kar je izjemen porast glede na leto 2006, ko je predsednik Calderon začel z intenzivnim spopadom s karteli. Večina novih skupin naj bi bila povezana ali financirana s strani dveh največjih kartelov, tj. kartel Sinaloa in kartel Jalisco New Generation (Reina, 2022).

4 TEMELJNI VZROKI KONFLIKTA

Analitični okvir DFID (2002) deli temeljne vzroke oziroma faktorje za nastanek in obstoj konflikta na ekonomske, varnostne, politične in tudi socialne. V Mehiki gre brez dvoma za preplet vseh naštetih faktorjev oziroma vzrokov, saj gre za izredno kompleksen konflikt, ki ga ni mogoče razrešiti zgolj z ukrepanjem na enem samem področju, temveč je za razrešitev konflikta potreben celosten pristop, ki bo zajemal tako reševanje varnostnih groženj kot tudi gospodarske in socialne reforme, ki bodo omejile revščino in brezposelnost med mladimi. Kljub temu menimo, da so varnostni dejavniki morda celo najpomembnejši dejavnik, saj mora biti vsaka funkcionalna država sposobna zagotavljati varnost kot temeljno človekovo vrednoto.

4.1 Varnostni vzroki

DFID (2002) med ključne varnostne vzroke konflikta uvršča probleme nezmožnosti državnih varnostnih sil, da bi zagotavljale varnost državljanom in nadzor države nad njenim ozemljem, kar je v Mehiki vsekakor zelo problematična tema, saj kljub stalni prisotnosti vojske in zvezne ter lokalne policije na ulicah večino ozemlja nadzorujejo prav karteli in njihove oborožene enote. Primer neučinkovitosti varnostnih sil je dejstvo, da se v številnih mehiških mestih, kot so Sinaloa, Juarez, Tijuana itd., na dnevni ravni odvijajo umori, ugrabitve, mučenja, posilstva in oboroženi ropi, poleg tega pa so določene mestne četrti popolnoma odrezane od ostalega dela mesta, tja pa si zaradi strahu pred zelo krvavim spopadom in povračilom ne upa niti policija. Mehiške oblasti so karteles označile kot eksistenčno grožnjo suverenosti in varnosti države in njenega prebivalstva, nekateri pa Mehiko označujejo oziroma primerjajo celo z velikanskim množičnim grobiščem, ki je plod spopadov med karteli (Deslandes, 2021). Ostale države Latinske Amerike, kot je denimo Brazilija, imajo kljub zelo visoki stopnji kriminalitete in umorov še vedno precej večji nadzor nad svojim lastnim ozemljem (Voronkova, 2017).

Naslednji zelo problematičen varnostni faktor je tudi pomanjkanje zaupanja ljudi v varnostne institucije zaradi nizke profesionalnosti enot in pa hkrati tudi visoke stopnje korupcije, kar v praksi pomeni, da ljudje ne morejo zaupati tistim, katerih uradna dolžnost je varovanje življenja in svobodnin prebivalcev Mehike (Asch idr., 2011). Glede na podatke Svetovne raziskave vrednot (ang. *World Values*

Survey)² je v letu 2012 nacionalni vojski zaupalo okrog 60 % in leta 2017 okrog 50 % Mehičanov, policiji pa zgolj okrog 30 % (leta 2012) oziroma leta 2017 še manj, le okrog 20 % (Haerper idr., 2022; Inglehart idr., 2014). Kljub številnim reformam v preteklih letih, s katerimi so oblasti želele povečati stopnjo profesionalnosti pripadnikov in pa tudi izboljšati njihov finančni in družbeni status, pa večjega napredka žal ni bilo opaziti. Temu botruje tudi dejstvo, da so pripadniki varnostnih sil v Mehiki vsak dan bolj izpostavljeni tveganju, nevarnosti in potencialnemu maščevanju kartelov, poleg tega pa jim karteli po drugi strani za sodelovanje ponudijo tudi več denarja, kot pa jim ga lahko zagotovi policija ali vojska. Znani so denimo primeri, ko so kriminalne skupine ugrabile tiste pripadnike varnostnih sil, ki niso želeli prejemati podkupnin, ter njihove družine in jih kot svarilo drugim nato zverinsko mučile in usmrtila pred kamerami. Še bolj pogosti pa so oboroženi napadi, ki jih karteli izvajajo tako na policijske kot tudi vojaške patrulje v mestih. Med letoma 2012 in 2017 naj bi enote kartelov izvedle 1.038 napadov na pripadnike mehiških oboroženih sil, pri tem so jih 66 ubile, več kot 300 pa jih je bilo ranjenih (Williams, 2018). Leta 2020 naj bi bilo po statističnih podatkih ubitih kar 525 policistov, kar v primerjavi s preteklim letom pomeni 17,5 % povečanje števila smrti med policisti (Vision of Humanity, 2021). V nekaterih mehiških mestih je situacija tako drastična, da si zaradi strahu pred povračilom tudi načelniki lokalne oziroma mestne policije ne upajo zapustiti policijskih postaj ali štabov. Karteli podobne zastraševalne in nasilne taktike uporabljajo tudi proti nedolžnim civilistom, ki živijo na t. i. problematičnih območjih, njihova trupla pa pogosto odvržejo kar na ulice. Zaupanje v varnostne sile je okrnjeno tudi zaradi prej omenjenega dejstva, da naj bi relativno velik del članov kartelov prihajal iz policijskega ali celo vojaškega okolja (Vision of Humanity, 2021).

Še en pomemben varnostni dejavnik ogrožanja je relativno velika prepustnost oziroma poroznost mehiških državnih meja. Kljub velikemu številu nameščenih pripadnikov oboroženih vojaških in policijskih sil karteli s pomočjo številnih izkopanih tunelov in rovdov pod zemljo uspešno tihotapijo in prenašajo ogromne količine ilegalnih dobrin in tudi ljudi v sosednje države, med katerimi moramo izpostaviti predvsem ZDA, ki so glavni potrošnik oziroma predstavljajo največje tržišče za prodajo heroina, kokaina, metamfetamina, marihuane in fentanila. Skozi tunele tako potekata trgovina z belim blagom in transport številnih pripadnikov kartelov, ki širijo kriminalne dejavnosti po drugih državah. Poleg podzemnega transporta je prehajanje preko državnih meja mogoče tudi zaradi prej omenjenih podkupljenih pripadnikov varnostnih sil (Vision of Humanity, 2021).

Naslednji ključni varnostni dejavnik ogrožanja je izredno dobra opremljenost in izurjenost pripadnikov kartelov. Določena oborožena krila ali enote kartelov imajo na voljo cel arzenal različnega malokalibrskega osebne orožja, jurišnih pušk, brzostrelk, pa tudi orožja velikih kalibrov, kot so denimo protiklepane ostrostrelske puške in mitraljezi. Mnogi karteli imajo na voljo tudi orožje, kot so protitankovske rakete, različni minometi, ročne granate in celo protizračne raketne nosilce. Poleg tega uporabljajo različna improvizirana in kupljena oklepna vozila, oklepne čolne, improvizirane podmornice in helikopterje (Williams, 2018). Mnogi pripadniki kartelov so tudi zelo dobro izurjeni v pehotnih taktikah in celo

2 Za primerjavo: v Evropi je leta 2017 v povprečju zaupalo vojski 73 %, v policijo pa 72 % anketiranih prebivalcev (European Union n. d. b).

v urbanem bojevanju, kar v praksi pomeni, da pripadniki oboroženih sil pogosto naletijo na zelo močan in intenziven oborožen odpor. Pogosta je tudi uporaba oziroma najmanj zasebnih varnostnih podjetij ali plačancev za varovanje vodij kartelov in za zagotavljanje spremstva konvojem. Pojav globalizacije je omogočil nabavo velike količine ilegalnega orožja na t. i. črnih trgih, ki jih pristojne institucije zelo slabo nadzorujejo. Mehiška vlada se zlasti jezi, ker velik del oborožitve za karteke pride od ameriških proizvajalcev orožja (Warren, n. d.). Velik del orožja karteli zaplenijo tudi ubitim policistom in vojakom po končanih oboroženih spopadih.

4.2 Ekonomski in socialni vzroki

Kot je bilo že omenjeno, je eden izmed temeljnih ekonomskih vzrokov za konflikt ogromen dobiček, ki ga prinaša posel s prepovedanimi drogami, orožjem, ljudmi in ostalimi ilegalnimi dobrinami, ki po mnenju določenih strokovnjakov kartelom na letni ravni prinese med 19 in 29 milijard dolarjev čistega dobička samo s preprodajo na ameriški trg (CNN Editorial Research, 2022). Realni dobiček, ki obsega še vse ostale posle in trgovanje z ostalimi državami, med katere spadajo tudi številne evropske, pa je v praksi še veliko večji. Ta podatek že sam po sebi precej dobro razloži, zakaj so se karteli pravzaprav pripravili tako intenzivno in obsežno boriti za svoj zaslužek, ozemlje in posledično tudi sam obstoj.

Naslednji ključni ekonomsko-socialni vzrok za konflikt je vsekakor tudi zelo visoka stopnja revščine in brezposelnosti v Mehiki, s katero so se primorani soočati in ubadati njeni državljani, še posebej mladi iz nižjih socialnih razredov, ki si želijo boljšega življenja in so se za to pripravili spustiti tudi v svet kriminalitete. Med letoma 2006 in 2010 je namreč število ljudi, ki živijo v povprečni ali hudi revščini, naraslo na kar 46 %. Leta 2020 je ta delež ljudi znašal okoli 43 %, kar v praksi pomeni skoraj 55 milijonov prebivalcev. Od tega jih okrog 9 % živi v zelo hudi revščini, po statističnih podatkih pa naj bi to število v prihodnosti na žalost še naraščalo (Li Ng in Serrano, 2021). Pretresljiva je tudi neenakomerna razporejenost bogastva v državi, saj 10 % najbogatejših ljudi v državi nadzoruje kar 43 % celotnega BDP. Mehika je med članicami Organizacije za gospodarski razvoj in sodelovanje (OECD) na drugem najnižjem mestu glede na Ginijev koeficient, ki je v letu 2020 znašal kar 0,45 (Rubio, 2020). Glede na analizirane podatke ni nič presenetljivega, da se čedalje več ljudi ozira po drugih virih zaslužka, ki bi jim omogočili pobeg iz revščine. Po podatkih iz leta 2012 naj bi karteli neposredno zaposlovali kar 450 tisoč ljudi, več kot tri milijone pa naj bi jih bilo posredno odvisnih od poslovanja s karteli. V mestu Juarez pa naj bi bilo kar 60 % gospodarskih dejavnosti v mestu odvisnih od kriminalnih organizacij (Bowden, 2011). Za nastalo situacijo je kriva tudi sama država, ki ni sposobna zagotoviti ustreznih ekonomskih in socialnih reform, ki bi dvignili življenjski standard ljudi ter omogočili nova delovna mesta v državi. Številni strokovnjaki menijo, da bi se morale reforme dotakniti tudi izobraževalnega sistema, saj bi lahko mlade že ob socializaciji z ustrežno izobrazbo in mentorstvom poskusili odvrniti od izbire kriminalnega življenja (Morales Gámez).

4.3 Politični vzroki

Pospešen razvoj kriminalitete in mamilarskih kartelov v Mehiki sovпада s koncem političnega enostrankarstva in začetki procesov demokratizacije leta 2000. Čeprav so bili tudi takratni vlada *Partido Revolucionario Institucional* (PRI), vojska in pravosodje prežeti s korupcijo in so bili državni uradniki nelegalno povezani s karteli, predvsem s kartelom Sinaloa, pa je bilo takrat v državi vendarle nekakšno miroljubno sožitje med karteli in vlado. Z odhodom PRI z oblasti se je sožitje razdrlo, karteli pa so začeli tekmovati za prevlado nad trgovalnimi potmi (Teiner, 2020).

Podobno kot pri varnostnih institucijah je tudi pri političnih institucijah prisoten problem korupcije med političnimi in ostalimi državnimi uslužbenci.³ Ta problem je še posebej očiten znotraj mehiškega zakonodajnega in sodnega sistema, ki ni zmožen zagotoviti, da bi se državni zakoni tudi vestno in pravično upoštevali. Kljub reformi leta 2013 je po statističnih podatkih za leto 2018 kar 98 % zločinov, storjenih na območju Mehike, ostalo nerešenih. Prav tako mehiški sodni sistem ni sposoben pravično soditi in varovati žrtev omenjenih zločinov, problematično pa je tudi samo prevzemanje odgovornosti za propadla sojenja in oprostitev oziroma nekaznovanje zločincev s strani državnih tožilcev in sodnikov. Temu je pritrnil tudi Komite za človekove pravice Organizacije združenih narodov, ki je leta 2019 izrazil skrb glede ponavljajočega se vzorca nekaznovanja in pomanjkljivega preiskovanja številnih umorov in ostalih kršitev človekovih pravic (Human Rights Watch, n. d.). Problematična pa je tudi sama neodločenost in neučinkovitost političnega vrha oziroma dosedanjih mehiških predsednikov, ki jim od leta 2006 kljub številnim spremembam nacionalnovarnostnih doktrin ni uspelo omejiti ali uničiti organizirane kriminalitete v državi.

Naslednji zelo pereč problem je nelegalna in nelegitimna uporaba varnostnih sil za izvajanje represije nad prebivalstvom pod pretvezo boja proti kartelom in korupciji. Znani so številni primeri, ko so pripadniki policije in oboroženih sil ugrabljali, mučili in nato tudi pripravili številne ljudi, med katerimi so bili mnogi tudi popolnoma nedolžni, vendar so jim varnostne sile zavrnile možnost dokazovanja nedolžnosti na sodišču. Varnostne sile naj bi bile odgovorne tudi za številne primere uradno nepojasnjenih izginotij in za izvajanje fizičnega nasilja nad ljudmi (Human Rights Watch, n. d.).

5 GLAVNI AKTERJI V KONFLIKTU TER DINAMIKA ODNOSOV

Na eni strani konflikta je seveda država oziroma njene varnostne sile, ki so vsakodnevno vključene v boj proti organizirani kriminaliteti. Decembra 2017 je mehiška vlada sprejela nov notranji zakon glede nacionalne varnosti, ki je povečal pristojnosti varnostnih sil ter tako omogočil posredovanje tako mehiške vojske kot tudi mornarice za potrebe reševanja kriz znotraj državnega ozemlja. Novi zakon je oboroženim silam, obveščevalnim agencijam in zvezni policiji omogočil bolj podrobno identificiranje nacionalnih varnostnih groženj, zbiranje podatkov prek

³ Mehika je po indeksu zaznane korupcije med 180 državami na 124 mestu (Transparency International, 2021a). V Mehiki kar 44 % ljudi meni, da se je v zadnjih 12 mesecih stopnja korupcije v državi zvišala, in 34 % uporabnikov javnih služb je dalo podkupnino v preteklih 12 mesecih (Transparency International, 2021b).

civilnih institucij in tudi izvajanje vodenja in organiziranja operacij. Ta zakon je omogočil oziroma pospešil tudi militarizacijo in profesionalizacijo policijskih enot (Rulac Geneva Academy, 2021). Čeprav je mehiški predsednik Obrador ob svoji izvolitvi napovedal deeskalacijo konflikta in ubral novo t. i. »taktiko objemov in ne krogel«, je bila leta 2019 vseeno sprejeta nova ustavna reforma, ki je položila temelj za ustanovitev mehiške Nacionalne garde, z namenom, da se še dodatno okrepi varnostni sistem države ter da se hkrati razbremenijo vojska. Nacionalna garda je ob ustanovitvi sestavljala 61.000 pripadnikov, od tega je bilo kar 35.000 pripadnikov vojske, 8.000 pripadnikov mehiške mornarice in okoli 18.000 pripadnikov zvezne policije. Zanimiv podatek je, da Nacionalna garda spada pod civilno ministrstvo, vendar je glavni poveljnik general kopenske vojske (Rulac Geneva Academy, 2021). Poleg zvezne policije (meh. *Policia Federal*) imajo velik pomen tudi lokalne oziroma mestne policije, ki so verjetno najbolj vsakodnevno obremenjene in izpostavljene v boju proti organiziranim kriminalnim skupinam (Rulac Geneva Academy, 2021).

Na drugi strani konflikta pa so seveda že tolikokrat omenjeni mamilarski karteli, ki kljub vladnim protiukrepm vedno bolj uspešno nadzorujejo različna območja, mesta in celotne regije v Mehiki. Ob mirjadi večjih in manjših kartelov ter kriminalnih skupin bomo izpostavili zgolj tiste, ki jih tako Mehika kot tudi ZDA obravnavajo kot največje, najbolj organizirane in najbolj nevarne. Na prvem mestu je kartel, imenovan Jalisco Nueva Generation, ki trenutno velja tudi za najbolj smrtonosnega, saj je praktično od začetka nastanka leta 2009 stalno vpleten v oborožene spopade s pripadniki varnostnih sil, umore in mučenja civilistov ter tudi atentate na predstavnike mehiških oblasti in sodstva. Kartel nadzoruje tudi ogromno območje v Mehiki, kar mu omogoča pridobivanje izrednih dobičkov s pomočjo preprodaje drog in orožja. Še posebej srditi spopadi so potekali leta 2018, ko so se oborožene enote kartela na različnih lokacijah spopadle s pripadniki mehiške vojske, Nacionalne garde in tudi policije, v spopadih pa je bilo posledično ubitih in ranjenih več deset pripadnikov varnostnih sil. Podobni incidenti so se zgodili tudi oktobra leta 2019, ko je 30 pripadnikov kartela Jalisco napadlo oboroženi policijski konvoj, v večurnem spopadu pa je bilo ubitih kar 13 policistov. Napad na policijski konvoj se je zgodil tudi decembra istega leta, ko so enote kartelov ugrabile štiri policiste, ki so jih čez čas našli razkosane v plastičnih vrečah (Rulac Geneva Academy, 2021).

Naslednji zloglasni in po obsegu nadzorovanega ozemlja največji kartel v Mehiki je kartel Sinaloa, ki je že več desetletij vpleten tako v raznolike kriminalne posle kot tudi v neposredne spopade z mehiškimi oblastmi. Kartel Sinaloa je odgovoren tudi za največji del pretihotapljenih prepovedanih drog in orožja tako v ZDA kot tudi Evropo. Med letoma 2012 in 2017 so po statističnih podatkih kot posledica oboroženih spopadov in napadov kartela Sinaloa umrli štirje ljudje na dan (Rulac Geneva Academy, 2021). Od aretacije zloglasnega vodje kartela Joaquina Guzmana – El Chapa leta 2016 se je nasilje močno povečalo, čemur botrujejo tudi spopadi za novo vodstvo znotraj frakcij in skupin kartela. Še posebej izrazito obdobje nasilja je potekalo v času, ko so Guzmana premestili in obsodili na do smrtni zapor v ZDA. Kot pri ostalih kartelih je tudi tukaj ključni sprožilec novega nasilja po navadi aretacija vodij skupin ali pa ostale akcije in

racije varnostnih sil, ki relativno hitro pripeljejo do povračilnih ukrepov kartelov. Podoben primer pojava novega vala nasilja je tudi aretacija enega izmed sinov El Chapa, Ovidia Guzmána, v Culiacanu, ki je prestolnica Sinaloe. To je posledično pripeljalo do številnih koordiniranih napadov na pripadnike varnostnih sil na vseh nadzorovanih območjih. Prav tako so v mestih izvajali napade z oboroženimi oklepniki, blokirali ulice ter celo napadli letališča in vladne stavbe, zaradi česar so bile mestne oblasti prisiljene izpustiti Ovidia, kar je pravzaprav postavilo nekakšen precedens, ki je dal mednarodni javnosti vedeti, kakšen je pravzaprav vpliv kartelov na njihovem nadzorovanem območju (Grillo, 2019). Uporaba takšne taktike države se je skozi leta izkazala za precej neučinkovito ali celo kontraproduktivno, saj aretacija vodij pogosto pripelje do fragmentacije znotraj kartelov in nastanka novih oboroženih in celo bolj krutih kriminalnih skupin, ki želijo svoj del dobička in ozemlja. Dodaten problem v državi v boju proti kriminalnim skupinam je tudi dejstvo, da je takšno število novo nastalih kartelov mnogo težje nadzorovati in obvladovati (Grillo, 2019). Fragmentacija je v preteklih letih pripeljala tudi do večjega medsebojnega rivalstva med karteli in pa posledično do novih mnogo bolj krvavih in obsežnih spopadov.

Poleg opisanih kartelov moramo omeniti tudi Zalivski kartel, Los Zetas in kartel Juarez, ki po obsegu, učinkovitosti ter smrtonosnosti delovanja prav tako spadajo med najbolj nevarne mehiške in celo globalne organizacije. Vsem naštetim kartelom so poleg preprodaje drog in orožja ter uporabe nasilja kot simbola moči skupne tudi izredno dobra izurjenost nekaterih pripadnikov, visoko dovršena oborožitve, dobra obveščevalna in protiobveščevalna dejavnost ter tudi čedalje bolj dovršena informatizacija oziroma uporaba svetovnega medmrežja. Karteli so si med seboj podobni tudi po sami strukturi organizacije ter najemanju plačanih morilcev ali *sicarijev* za izvajanje napadov, umorov in atentatov. Zanimiv podatek je tudi, da je velik del pripadnikov kartelov nekdanjih pripadnikov elitnih enot mehiške vojske in policije, ki so zaradi boljšega zaslužka preprosto zamenjali delodajalca. Po statističnih podatkih naj bi med letoma 1994 in 2015 kar 1.300 pripadnikov različnih specialnih enot dezertiralo in se pridružilo kartelom ali pa so celo ustanovili svoje, kar je denimo pripeljalo do ustanovitve kartela Los Zetas (Rulac Geneva Academy, 2021).

6 TRENDI TER SCENARIJI ZA PRIHODNOST

Kljub številnim prej omenjenim ukrepom in reformam, ki so jih od leta 2006 naprej sprejele mehiške oblasti, predstavlja organizirana kriminaliteta še vedno največjo in najbolj kompleksno varnostno grožnjo tako državljanom samim kot tudi sami suverenosti države. Od leta 2006 pa do leta 2020 je bilo po nekaterih ocenah zaradi številnih spopadov in napadov kartelov ubitih več kot 150.000 ljudi (Center for Preventive Action, 2022), kar je grozljiv podatek in realno prikazuje, kako nevaren in smrtonosen je ta konflikt. Čeprav za najbolj intenzivno obdobje konflikta veljajo leta od 2015 do 2018, v letu 2021 pa naj bi se stopnja oboroženega nasilja v državi zmanjšala za 3,5 %, moramo omeniti, da je bilo hkrati leta 2021 v Mehiki še vedno izredno veliko število umorov in tudi napadov na pripadnike oboroženih sil in predstavnike oblasti. Izboljšanje konflikta je bilo namreč opaziti zgolj v določenih

zveznih mehiških državah in pokrajinah, kot je denimo Quintana, medtem ko na območjih, ki so pod nadzorom kartelov, stopnja nasilja ostaja ista, ponekod pa celo narašča. Leta 2020 je v Mehiki število umorov znašalo kar 35.000, kar v povprečju pomeni 27,8 mrtvega na 100.000 prebivalcev. Za primerjavo, v Tijuani, ki velja za eno najbolj problematičnih mest, to število znaša kar 134 mrtvih na 100.000 prebivalcev. Prav tako se je za 17,5 % povečalo število napadov na policiste ter vojake, medtem ko je bilo med letoma 2020 in 2021 ubitih 139 predstavnikov oblasti in sodstva (Vision of Humanity, 2021). Velik problem predstavljajo tudi finančne obremenitve oziroma stroški, ki jih državi povzroča organizirana kriminaliteta. Gospodarska škoda znaša kar 221 milijard ameriških dolarjev, kar je sedemkrat več, kot država letno zapravi za vzdrževanje zdravstvenega sistema (Vision of Humanity, 2021). Naj še dodamo, da se je od leta 2015 prisotnost organizirane kriminalitete povečala za več kot 48 % (Vision of Humanity, 2022).

Ti podatki nam prikažejo, kako neuspešne so različne spremembe strategij, taktik in reform, ki jih je v preteklih letih uvedla država zaradi neprestanega širjenja kartelov. Izkazalo se je, da tako strategije agresivnega pristopa kot tudi strategije deeskalacije konflikta na dolgi rok nimajo želenega učinka, kar pomeni, da bo Mehika brez tuje oziroma ameriške pomoči zelo težko sama obvladala ali celo končala konflikt. Kot pomanjkljivo in neuspešno se je izkazalo tudi veliko vlaganje v reformo varnostnega sistema, medtem ko bi morala država več sredstev in truda vložiti predvsem v odpravo ekonomskih ter socialnih vzrokov oziroma v odpravo revščine in brezposelnosti mladih. Vsi poskusi reform bodo padli na neplodna tla, dokler bo v državi tako razširjena korupcija na lokalni, zvezni in državni ravni. Naslednji ključni problem je dejstvo, da dokler bo obstajalo domače in mednarodno tržišče oziroma vsesplošno povpraševanje in potrošnja drog in ostalih dobrin, bodo ilegalni posli v določeni meri vedno prisotni. Na področju odpravljanja varnostnih faktorjev konflikta bodo morale mehiške oblasti poostri nadzor na vseh mejah, kjer poteka tranzit ilegalnih dobrin, pri tem pa bo nujno predvsem sodelovanje s sosednjimi državami. V prihodnosti bo treba nujno okrepiti tudi samo sodelovanje z ZDA, ki so najbližja država, ki lahko s svojimi izdatnimi sredstvi in tudi fizično silo pomaga pri umiritvi in obvladovanju konflikta v Mehiki (Thompson, 2014).

7 SKLEP

Mamilarški karteli v Mehiki so iz dneva v dan bolj usposobljeni, oboroženi, opremljeni, kruti in številčni, kar pomeni, da se povečuje tudi ogroženost države in seveda njenega prebivalstva, ki je najbolj izpostavljeno številnim krvavim izbruhom nasilja, ki ga izvajajo različni karteli v boju za oblast, ozemlje in svoj del ilegalnega tržišča. Za kartele je nasilje nekakšen simbol moči, ki ga s pridom izkoriščajo za doseg svojih ciljev in širjenje svojega vpliva v Mehiki. V zadnjih letih je mogoče opaziti, da te skupine izvajajo tudi javne umore, obglavljenja, sežige, mučenje ljudi in pa tudi neposredne oborožene napade na pripadnike policije in vojske. Poleg uporabe nasilja karteli ogrožajo varnost države in prebivalstva tudi z ostalimi dejavnostmi, med katere spadajo proizvodnja in tihotapljenje drog, trgovina z orožjem, trgovina z belim blagom, tatvine in ropi, pranje denarja itd.

Mehiški politični vrh je kartele že večkrat označil za največjo grožnjo državi, prav tako iz leta v leto za boj proti kartelom namenjajo več sredstev, vendar pa so se sredstva in spremembe nacionalnovarnostnih strategij izkazale za neučinkovite, saj se varnostna situacija po številnih indikatorjih stalno slabša. Dodaten problem glede učinkovitosti boja proti kriminalnim združbam predstavlja tudi zelo visoka stopnja korupcije v vseh vejah oblasti, problem korupcije pa je prisoten tudi v policijskih in vojaških vrstah, kar pomeni, da so karteli zelo dobro obveščeni in zaščiteni tudi od tistih, ki bi jih morali pravzaprav preganjati. Država se sooča tudi z dejstvom, da kriminalne organizacije oziroma karteli predvsem mlademu prebivalstvu v Mehiki nudijo relativno lahek in hiter vir zaslužka, kar je v državi z visoko revščino, brezposelnostjo in tudi neenakomerno razporeditvijo bogastva, zelo pereč problem, saj kartelom novih rekrutov na tak način nikoli ne zmanjka. K razcvetu kartelov je poleg kaotičnega državnega okolja prispeval tudi pojav globalizacije, ki je pravzaprav odprl oziroma omogočil prost pretok ilegalnih dobrin in ljudi preko mej in mednarodnih trgov, hkrati pa takšen odprti pretok predstavlja oblastem veliko težavo pri poskusu nadziranja ilegalnega prometa preko virtualnih in fizičnih tihotapskih kanalov in poti. Pomembno vlogo igra tudi svetovno medmrežje, ki kartelom omogoča lažjo komunikacijo, povezovanje, trgovanje in seveda tudi promocijo njihovih dejavnosti. V boju s karteli predstavlja oblastem težavo tudi sama strukturna sestava vodstva kartelov, ki je pogosto horizontalna ali hibridna, kar pomeni, da v primeru, da pristojnim institucijam uspe prijeti oziroma odstraniti vodjo kartela, tega hitro nadomesti novi član, ki nato nemoteno nadaljuje delo. V boj proti mehiškim kartelom so dejavno vključene tudi Združene države Amerike, ki se stalno soočajo s problemom pretihotapljenih drog in orožja, ki pridejo na ameriško tržišče preko ilegalnih povezav na mehiški meji. ZDA so v preteklosti kartele že večkrat nameravale označiti oziroma klasificirati kot teroristične organizacije, vendar so temu predlogu vedno nasprotovale mehiške oblasti, ki se bojijo morebitnih posledic.

Analizo konflikta, povezanega z mehiškimi mamilarškimi karteli, sta vodili dve vprašanji. Zlasti so nas zanimali vzroki konflikta ter zakaj ukrepi in reforme ne zmanjšujejo konflikta oziroma delovanja mamilarških kartelov in nasilja. Med raziskovanjem smo ugotovili, da ne moremo določiti ali izolirati zgolj enega samega vzroka oziroma razloga za takšen razcvet in vpliv mehiških kartelov, saj gre v praksi za kompleksen medsebojni preplet različnih dejavnikov, ki v različnem obsegu vplivajo na pojav in obstoj konflikta. Med te dejavnike spada že zgodovina tihotapljenja in preprodaje drog na območju celotne Latinske Amerike, ki je neposredno povezana tudi z ugodno geografsko lego in podnebjem. Naslednji dejavniki so varnostni, ekonomski, socialni in politični, med katere spadajo že sama prisotnost, opremljenost ter izurjenost kartelov oziroma nedržavnih akterjev konflikta, korupcija med pripadniki varnostnih sil, revščina, brezposelnost, neenaka razporeditev bogastva ter pomanjkanje zaupanja v državne institucije. Zelo pomemben dejavnik pa je tudi dinamika odnosov med glavnimi akterji v konfliktu oziroma različni sprožilci nasilja. Ugotovili smo tudi, da delovanje kartelov in posledični številni oboroženi napadi neposredno ogrožajo tako varnost posameznika oziroma ljudi kot tudi varnost in suverenost celotne države.

Pri iskanju odgovora za drugo raziskovalno vprašanje smo ugotovili, da so se spremembe strategij in reform izkazale za neučinkovite tako na kratki kot tudi na dolgi rok. Temu botruje predvsem dejstvo, da so mehiške oblasti vlagale večino sredstev v razvoj in reforme njihovega varnostnega sistema, a reformam, ukrepom in militarizaciji vojne proti drogam je sledilo še večje nasilje in razrast kartelov. Ključne spremembe bi verjetno lahko dosegli predvsem z gospodarskimi in socialnimi reformami, ki bi izboljšale temeljne pogoje za razvoj družbe in napredek ljudi ter omogočile tudi primeren zaslužek za normalno življenje. Ukrepi novega predsednika, po letu 2018, sicer gredo v to smer, a razmere se vsaj za zdaj ne izboljšujejo. Ugotavljamo tudi, da bodo mehiške oblasti v prihodnosti odvisne od pomoči in sodelovanja sosednjih držav in mednarodne skupnosti, kar bi omogočilo tako rekonstrukcijo nastale škode kot tudi možnost obvladovanja organizirane kriminalitete, ki se je razširila po vsem svetu.

UPORABLJENI VIRI

- Asch, B. J., Burger, N. E. in Manquinq Fu, M. (2011). *Mitigating corruption in government security forces: The role of institutions, incentives, and personnel management in Mexico*. RAND Corporation. https://www.rand.org/pubs/technical_reports/TR906.html
- Bowden, C. (2011). *Murder city: Ciudad Juarez and the global economy's new killing fields*. Nation Books.
- Center for Preventive Action. (2022). *Criminal violence in Mexico*. Global Conflict Tracker. <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/criminal-violence-mexico>
- Chabat, J. (2010). *Combatting drugs in Mexico under Calderón: The inevitable war*. Centro de Investigación y Docencia Económicas. <https://www.cide.edu/publicaciones/status/dts/DTEI%20205.pdf>
- CNN Editorial Research. (2022). *Mexico drug war fast facts*. CNN. <https://edition.cnn.com/2013/09/02/world/americas/mexico-drug-war-fast-facts/index.html>
- Correa-Cabrera, G. (2018). *Mexican security diagnosis and a proposal to eradicate violence*. Wilson Center. <https://www.wilsoncenter.org/publication/mexican-security-diagnosis-and-proposal-to-eradicate-violence>
- Davis, K. (2016). *A short history of Mexican drug cartels*. The San Diego Union Tribune. <https://www.sandiegouniontribune.com/news/border-baja-california/sd-me-prop64-sidebar-20161017-story.html>
- Department for International Development [DFID]. (2002). *Conducting conflict assessment: guidance note*. https://reliefweb.int/attachments/e65d6246-465c-3a11-ad1f-54defa157109/06BCDDBB463AF8451C1256C13003B79BA-dfid-conflict_assess_guidance.pdf
- Deslandes, A. (2021). *Why Mexico's drug trade is so violent*. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2021/11/02/why-mexicos-drug-trade-is-so-violent/>
- European Union. (n. d. a). *Eurobarometer*. <https://europa.eu/eurobarometer/screen/home>
- European Union. (n. d. b). *Standard Eurobarometer 88 - Autumn 2017*. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2143>

- Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2021). *Global organized crime index 2021*. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2021/09/GITOC-Global-Organized-Crime-Index-2021.pdf>
- Graham, D. in Jorgic, D. (8. 10. 2021). *U.S., Mexico prepare new security deal to replace Merida initiative*. Reuters. <https://www.reuters.com/world/americas/mexico-sees-us-security-deal-replace-merida-initiative-sources-2021-10-07/>
- Grillo, I. (18. 10. 2019). How the Sinaloa cartel bested the Mexican army. *Time*. <https://time.com/5705358/sinaloa-cartel-mexico-culiacan/>
- Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E. in Puranen, B. (ur.). (2022). *World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile Version 4.0*. <https://doi.org/10.14281/18241.18>
- Heidelberg Institute for International Conflict Research [HIIK]. (n. d.) *Methodology of the Heidelberg conflict research*. <https://hiik.de/hiik/methodology/?lang=en>
- Human Rights Watch. (n. d.). *Mexico events of 2019*. <https://www.hrw.org/world-report/2020/country-chapters/mexico#>
- Inglehart, R., Haerpfer, C., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., Lagos, M., Norris, P., Ponarin, E. in Puranen, B. idr. (ur.). (2014). *World Values Survey: Round Six - Country-Pooled*. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>
- Li Ng, J. J. in Serrano, C. (2021). *Mexico: 3,8 million more poor and 2.1 million more in extreme poverty between 2018–2020*. BBVA Research. <https://www.bbva.com/en/publicaciones/mexico-38-million-more-poor-and-21-million-more-in-extreme-poverty-between-2018-2020/>
- Martínez, I. F. in Phillips, M. (2022). The perfect storm: An analysis of the processes that increase lethal violence in Mexico after 2006. *Trends in Organized Crime*, 25 (1), 58–83. <https://doi.org/10.1007/s12117-021-09410-5>
- Mercille, J. (2011). Violent narco-cartels or US hegemony? The political economy of the ‘war on drugs’ in Mexico. *Third World Quarterly*, 32(9), 1637–1653. <https://doi.org/10.1080/01436597.2011.619881>
- Morales Gámez, L. M. (2022). The desecuritization of drug trafficking in Mexico under the AMLO administration. *Janus.net, E-Journal of International Relations*, 13(1), 117–134. https://redib.org/Record/oai_articulo3860229-desecuritization-drug-trafficking-mexico-under-amlo-administration
- Pacheco, F. C. (2009). Narcoterrorism: How has narcoterrorism settled in Mexico?. *Studies in Conflict & Terrorism*, 32(12), 1021–1048. <https://doi.org/10.1080/10576100903319797>
- Reina, E. (11. 5. 2022). *Drug cartels in Mexico: How rampant violence is taking hold of the country*. El País. <https://english.elpais.com/international/2022-05-11/drug-cartels-in-mexico-how-rampant-violence-is-taking-hold-of-the-country.html>
- Rubio, V. (21. 10. 2020). This isn’t the path to solving Mexico’s inequality. *Americas’s Quarterly*. <https://www.americasquarterly.org/article/this-isnt-the-path-to-solving-mexicos-inequality/>
- Rulac Geneva Academy. (30. 5. 2021). *Non-international armed conflicts in Mexico*. <https://www.rulac.org/browse/conflicts/non-international-armed-conflict-in-mexico#collapse2accord>

- Sanchez, M. I. C. (2019). The war on drugs in Mexico and transnational corporate control. *Perspectives on Global Development and Technology*, 18(1-2), 175–185. <https://doi.org/10.1163/15691497-12341512>
- Teiner, D. (2020). Cartel-related violence in Mexico as narco-terrorism or criminal insurgency: A literature review. *Perspectives on Terrorism*, 14(4), 83–98. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/customsites/perspectives-on-terrorism/2020/issue-4/volume-14-issue-4.pdf>
- Thompson, G. (2014). Slowly Learning the Hard Way: U.S. America's war on drugs and implications for Mexico. *Norteamérica*, 9(2), 59–83. <https://doi.org/10.20999/nam.2014.b003>
- Transparency International. (2021a). *Corruption perception index*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>
- Transparency International. (2021b). *Global corruption barometer*. <https://www.transparency.org/en/countries/mexico>
- Trevino-Rangel, J., Bejarano-Romero, R., Atuesta L. H. in Velázquez-Moreno, S. (2022). Deadly force and denial: The military's legacy in Mexico's 'war on drugs'. *The International Journal of Human Rights*, 26(4), 567–590. <https://doi.org/10.1080/13642987.2021.1947806>
- UNDP. (2020). *Human Development Report 2020: The next frontier: Human development and the anthropocene*. <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2020pdf.pdf>
- Uppsala Universitet. (n. d. a). *Uppsala Conflict Data Program*. <https://ucdp.uu.se/>
- Uppsala Universitet. (n. d. b). *UCDP Definitions*. <https://www.pcr.uu.se/research/ucdp/definitions/>
- Uppsala Universitet. (n. d. c). *Uppsala Conflict Data Program: Mexico*. UCDP. <https://ucdp.uu.se/country/70>
- Vavich, N. P. (2013). *Mexican cartels: threat and response*. United States Army War College. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA590275.pdf>
- Vision of Humanity. (2021). *2021 Mexico peace index: Key data from this year's report*. <https://www.visionofhumanity.org/mexico-peace-index-2021-by-the-numbers/>
- Vision of Humanity. (2022). *Mexico peace index: Identifying and measuring the factors that drive peace*. <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/05/ENG-MPI-2022-web.pdf>
- Voronkova, A. (12. 5. 2017). *Is Mexico really in a state of conflict?* International Institute for Strategic Studies. <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2017/05/mexico-state-conflict>
- Warren, B. (n. d.). *Where do Mexican drug cartels get their guns? Often, the United States*. USA Today. <https://eu.usatoday.com/story/news/nation/2021/08/25/american-guns-help-arm-mexican-drug-cartels-including-cjng/5586129001/>
- Williams, P. D. (2018). *Transnational Organized Crime*. V P. D. Williams in M. McDonald (ur.), *Security studies: An introduction* (3rd ed.) (str. 503–519). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315228358>
- World Values Survey. (n. d.). *Welcome to the World Values Survey site*. <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

O AVTORJIH:

Jaka Ambrožič, študent podiplomskega študija Obramboslovje in varnostne študije, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, Slovenija.
E-pošta: jaka.ambro95@gmail.com

Dr. Maja Garb, doktorica znanosti s področja obramboslovja, izredna profesorica, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, Slovenija.
E-pošta: maja.garb@fdv.uni-lj.si

Poročilo o posvetu Družbena vključenost in mobilnost invalidov

Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru (FVV UM) je na mednarodni dan invalidov, 3. 12. 2021, preko spleta organizirala posvet Družbena vključenost in mobilnost invalidov, ki se je nanašal na del projekta o družbeni vključenosti/izključenosti invalidov s telesnimi in senzoričnimi okvarami v Sloveniji. Projekt izvajajo raziskovalci FVV UM, finančno pa ga je podprla Ambasada Združenih držav Amerike (ZDA) v Sloveniji. Gre za nadaljevanje projekta, ki ga je FVV UM v sodelovanju z Mestno občino Ljubljana (MOL) in Agencijo za varnost prometa (AVP) izvajala od leta 2017 do 2020, in sicer »Parkiraj izgovore drugam! Ne na mesta, rezervirana za invalide«.

Posvet je vodil vodja raziskovalnega projekta izr. prof. dr. Aleš Bučar Ručman. Sestavljen je bil iz dveh delov. Uvodna govorca sta bila izr. prof. dr. Andrej Sotlar, dekan FVV UM, in Michael J. Marble, predstavnik Ambasade ZDA. Dekan FVV UM je razložil, kako je fakulteta napredovala na področju prilagajanja okolja za invalidne osebe, pri čemer je pojasnil povezavo med invalidnostjo in varstvoslovjem. Zahvalil se je raziskovalcem in vsem sodelujočim za njihovo delo ter udeležencem za udeležbo na posvetu. Michael J. Marble se je zahvalil za diskusijo in povedal, da Ambasada ZDA v Sloveniji z zadovoljstvom finančno podpira takšne dogodke. Rekel je, da so pravice invalidov osnovne človekove pravice, saj so iste kot pravice ljudi, ki niso invalidi. Ker so te pogosto kršene, na Ambasadi nadaljujejo s podporo vseh dejanj za invalidne osebe in se veselijo nadaljnjega sodelovanja.

V prvem delu posveta so bili vključeni naslednji strokovni gosti: Peter Svetina, Varuh človekovih pravic, Jože Hribar, direktor Javne agencije Republike Slovenije za varnost prometa, dr. Gašper Krstulović, Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani, mag. Ana Petrovič, Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Republike Slovenije – Soča, in Sašo Rink, predsednik Sveta za odpravljanje arhitekturnih in komunikacijskih ovir, Mestna občina Ljubljana. V drugem delu posveta so svoje prispevke predstavili izr. prof. dr. Aleš Bučar Ručman, izr. prof. dr. Danijela Frangež in doc. dr. Tinkara Pavšič Mrevlje. Zaradi časovnega zamika med Slovenijo in ZDA je bil predvajan posnetek intervjuja, ki ga je s Hannah Pennington, paraolimpijko (Team USA) in zdravstveno specialistko, diagnostično medicinsko sonografino, opravil Gal Jakič. Drugi del posveta je sklenil Gal Jakič, slovenski paraolimpijec in IT strokovnjak, na koncu je sledila razprava. Razen dveh prispevkov, ki sta bila izvedena v angleščini, je posvet potekal v slovenščini.

Peter Svetina je v svoji predstavitvi »Mobilnost in pravica invalidov do družbene vključenosti je človekova pravica« povedal, da v instituciji, ki jo vodi, obravnavajo pobude posameznikov, pri čemer Vlado in pristojna ministrstva aktivno opozarjajo na kršenje človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter jih

pozivajo k rešitvam. Izpostavil je, da natančnega podatka o številu invalidnih oseb ni mogoče dobiti, velja pa upoštevati oceno Svetovne zdravstvene organizacije. Razpravljal je o izzivih na področju družbenega vključevanja invalidnih oseb, povedal pa je tudi, da se v Sloveniji izvaja kar nekaj družbeno pomembnih in trajnostno naravnanih projektov za moč ljudi z oviranostmi. Razpravljal je o napredkih na področju vključevanja invalidnih oseb, ki so se zgodili oz. se dogajajo, in razlagal o izzivih, s katerimi se ukvarjajo pri varuhu človekovih pravic. Zaključil je z mislijo, da moramo svoja prizadevanja usmeriti v uporabnika in njegove potrebe, saj le tako spoštujemo njegovo dostojanstvo.

V sklopu predstavitve »Vloga AVP pri zagotavljanju mobilnosti invalidov« je Jože Hribar pojasnil, zakaj je omogočanje multimodalnosti nujna. Povedal je, da AVP izvaja projekt Sožitje za tretje življenjsko obdobje, sodeluje pa tudi v projektu Prostofer. Predstavil je projekt Multimodalna mobilnost oseb z različnimi oviranostmi in izpostavil, da je AVP aktiven partner tudi v projektu »Parkiraj izgovore drugim! Ne na mesta, rezervirana za invalide«. Poudaril je, da so rezultati raziskav pod vodstvom izr. prof. dr. Aleša Bučarja Ručmana navdali z upanjem, da se odnos voznikov v kontekstu parkiranja na mesta, rezervirana za invalide, izboljšuje. Povedal je, da na AVP že več let dajejo pobudo o poostrenem nadzoru nad neupravičenim parkiranjem in da so ugotovile dr. Bučarja Ručmana pomembno pripomogle k novelizaciji Zakona o pravilih cestnega prometa, ki je dvignil globe za omenjeni prekršek. Zaključil je, da s pozivom k poostrenemu nadzoru želijo ozaveščati tudi o tem, da je mnogo bolj kot globa ali njena višina pomembno zavedanje o odgovornosti, ki jo nosi kršitelj, ko svoje vozilo parkira na parkirno mesto, rezervirano za invalide.

Dr. Gašper Krstulović je v svoji predstavitvi »Socialni model invalidnosti, izzivi in težave invalidov« razpravljal o treh tematikah: izkušnjah oseb z oviranostjo z dostopnostjo, dostopu skozi koncept univerzalnega oblikovanja in konceptu ovir skozi prizmo socialnega modela. V sklopu prve tematike je razlagal, da so izkušnje ljudi večplastne. Dostopnost stavb je razložil na primeru Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana. V sklopu druge tematike je pojasnil namen koncepta univerzalnega oblikovanja, ki ga je razložil na primeru Mesarskega mostu v Ljubljani. Socialni model je predstavil kot enega izmed miselnih modelov, ki je bistveno prispeval k spremembi družbenega dojemanja invalidnosti.

Mag. Ana Petrovič je predstavila prispevek »Psihološke težave invalidov in družbena vključenost«. Podala je nekaj razlag, kako invalidne osebe razumejo koncept vključenosti v družbo, pri čemer se je osredotočila na vlogo in način zaposlovanja. Povedala je, da prilagoditve okolja delovnih mest ne predstavljajo tako velike problematike, kot jo predstavlja psihološka prilagoditev delovnih mest. Izpostavila je problematiko nevidne invalidnosti ter omenjala prepričanja družbe o invalidnosti in z njimi povezano stigmo. Razpravljala je o psiholoških dejavnikih, ki vplivajo na vključevanje v družbo, spregovorila pa je tudi o motivaciji in naučeni nemoči, ki izhaja iz dolgotrajne vključenosti v institucije. Pojasnila je pomen izključenosti, njene psihološke dejavnike, obenem pa tudi njene pozitivne ter negativne učinke. Predstavitev je zaključila z razlago pojava sekundarne invalidnosti.

Sašo Rink je v sklopu predstavitve »*Delovanje SOAKO in pristop MOL k večji vključenosti invalidov v družbo*« predstavil primere dobre prakse v lokalnem okolju, pri čemer je izpostavil Svet za odpravljanje arhitekturnih in komunikacijskih ovir MOL, akcijske načrte, revizije projektne dokumentacije in primere izvedbe v naravi. Razložil je sestavo, naloge in učinkovitost SOAKO in povedal, da je zdaj v izvajanju že šesti akcijski načrt »Ljubljana – občina po meri invalidov«. Pojasnil je, da so vsi deležniki lokalne skupnosti dolžni vse investicijske projekte revidirati, nato pa s pomočjo slikovnega gradiva pojasnil primere izvedbe v naravi. Zaključil je, da je prestolnica v večjem delu že dostopna vsem, a je še veliko prostora za izboljšave na področju dostopnosti objektov v javni rabi.

Izr. prof. dr. Aleš Bučar Ručman, izr. prof. dr. Danijela Frangež in doc. dr. Tinkara Pavšič Mrevlje so predstavili *Raziskovalno poročilo o družbeni vključenosti invalidov in pravici do mobilnosti (2021)*. Izr. prof. dr. Aleš Bučar Ručman je predstavil, s katerimi vprašanji so se ukvarjali, opozoril pa je tudi, da ugotovitve raziskave predstavljajo zgolj vrh ledene gore. Pojasnil je ugotovitve, ki se nanašajo na vlogo in pomen mobilnosti za družbeno vključenost invalidov ter dostopnost objektov in infrastrukture v javni rabi. Izr. prof. dr. Danijela Frangež je opisala ugotovitve o medosebnih odnosih. Razložila je, da se invalidi v medosebnih odnosih srečujejo s pozitivnimi in negativnimi vidiki komuniciranja. Zaključila je, da so udeleženci raziskave pojasnjevali, da diskriminacije verjetno pogosto ne prepoznajo, saj so nanjo navajeni. Doc. dr. Tinkara Pavšič Mrevlje je razložila vlogo stresa pri invalidnih osebah. Opisala je strategije spoprijemanja s stresnimi dogodki, pri čemer je pojasnila, da udeleženci raziskave običajno uporabljajo strategije približevanja. V rabi so sicer tudi strategije izogibanja, vendar vedno v kombinaciji s strategijami približevanja.

Gal Jakič in Hannah Pennington sta se pogovarjala o tematiki »*Življenje in vključenost invalidov v družbo – izkušnje iz ZDA*«. Hannah je pojasnila svoje izkušnje z invalidnostjo, pa tudi načine ter učinke zagotavljanja mobilnosti v družbi. Razložila je dejavnike, ki so pripomogli k temu, da je postala zdravstvena strokovnjakinja. Podala je oceno mobilnosti in socialne vključenosti invalidov v ZDA. Razložila je, da se je stanje v zadnjih 10 letih izboljšalo, pri čemer je poudarila, da sta pri ozaveščanju razumevanja, da invalidi niso drugorazredni ljudje, močno vplivala primerjava in vključevanje olimpijcev in paraolimpijcev v isto kategorijo. Razlagala je še o tem, da obstajajo velike razlike med državami v in izven ZDA, razpravljala pa je tudi o dejavnostih, ki bi lahko vplivale na boljšo socialno vključenost invalidov.

Gal Jakič je v svoji predstavitvi »*Osebnostne izkušnje, družbena vključenost in mobilnost*« razložil, kako je postal invalid in njegov odnos do invalidnosti. Podal je svoje izkušnje iz časa njegove invalidnosti in opisal dogodke, kjer se je srečal z družbenim nerazumevanjem tega pojava. Poudaril je, da si želi, da bi se odgovornost za prilagoditve s posameznikov invalidov premaknile na odgovornost institucij. Izpostavil je, da si invalidne osebe v veliki meri želijo biti del delovne sile. Zaključil je, da je včasih mogoče bolj enostaven pristop k reševanju problema tudi bolj ustrezen.

Sledila je razprava, v sklopu katere je bila izpostavljena vloga in namen Agende 22 ter z njo povezano strateško načrtovanje dostopnosti. Povedano je bilo, da je izziv v Sloveniji predvsem izvajanje zakonodaje. Med drugim so bile razložene tudi oblike nudenja pomoči v Zavodu brez ovir. Sodelujoči so se zahvalili za posvet in izrazili željo za takšne dogodke tudi v prihodnosti. Izr. prof. dr. Aleš Bučar Ručman je povedal, da upa, da bo ob ponovitvi raziskave viden napredek na področju družbene vključenosti in mobilnosti invalidov. Rekel je, da je treba še veliko postoriti, a se stanje izboljšuje. Posvet je sklenil z zahvalo za sodelovanje ter zaključil, da se veseli nadaljnega sodelovanja in dela na tem področju.

Posnetek posveta in raziskovalno poročilo *Družbena vključenost in enaka pravica do mobilnosti za invalide* sta na voljo na spletni povezavi <https://parkiraj-izgovore.si/>

Monika Klun in Aleš Bučar Ručman

Rok Hacin in Jošt Meško

Kaznovalna politika v nekdanjih jugoslovanskih republikah

Ema Šumenjak in Tinkara Pavšič Mrevlje

Psihološke značilnosti storilcev intimnopartnerskih umorov: Sistematični teoretični pregled

Manca Rupnik in Katja Eman

Skrite nevarnosti uporabe živega srebra z vidika ogrožanja okolja

Jaka Ambrožič in Maja Garb

Mamilarski karteli v Mehiki: kriminaliteta in vojna

Monika Klun in Aleš Bučar Ručman

Poročilo o posvetu Družbena vključenost in mobilnost invalidov